

T.C

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

**İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİNİN TÜRKİYE’NİN
SİYASİ DÜŞÜNÇESİNE ETKİSİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Hamza ÇELENK

ŞANLIURFA 2017

T.C

HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİNİN TÜRKİYE’NİN
SİYASİ DÜŞÜNÇESİNE ETKİSİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Hazırlayan

Hamza ÇELENK

Danışman

Doç. Dr. Şevket ÖKTEN

ŞANLIURFA 2017

T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitünüz Sosyoloji Anabilim Dalı 155214009 numaralı Hamza ÇELENK'in hazırladığı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Türkiye'nin Siyasi Düşüncesine etkisi" konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunması, 09/10/ 2017 tarihinde, saat 14:00'te yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABUL (başarılı) olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

09./10/ 2017

(Danışman)
Doç. Dr. Şevket ÖKTEN

Üye
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin POLAT

Üye
Yrd. Doç. Dr. Bekir GEÇİT

Bu tezin Sosyoloji Anabilim Dalında Yapıldığını ve Enstitümüz Kurallarına Göre Düzenlendiğini Onaylarım.

24.10/2017

Prof. Dr. Abdülhak ÇELİK
Müdür

Not: a) Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan alıntıların, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

b) Tez, HÜBAK'tan Bilimsel Araştırma Projesi mali destek Almıştır xAlmamıştır.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ORJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ

Adı-Soyadı : Hamza ÇELENK

Öğrenci Numarası : 155214009

Enstitü Anabilim Dalı: Sosyoloji Anabilim dalı

Programı: Sosyoloji

Başlık: İttihat ve Terakki Cemiyetinin Türkiye'nin Siyasi Düşüncesine Etkisi

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yukarıda başlığı belirtilen "İttihat ve Terakki Cemiyetinin Türkiye'nin Düşünsel ve Siyasi Yapısına Etkisi" çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 101 sayfalık kısmına ilişkin, 10/06/2017 tarihinde şahsım/ danışmanım tarafından Turnitınadlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orjinallik raporuna göre, benzerlik oranı % 9 dır.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça dahil
- 3- Alıntılar dâhil
- 4- 6 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları dahil

Yukarıda bilgileri verilen tezli/tezsiz lisansüstü programlarda seminer, dönem projesi, tez vb Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından kabul edilen lisansüstü orjinallik raporu alınması uygulama esasları ile belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve bütün bilgilerin, akademik kurallara uygun olarak toplam sunulduğunu, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı, blok şeklinde alıntılar yapmadığımı ve tüm alıntılarım bilimsel atıf kuralları çerçevesinde kaynağı gösterdiğimi, Yükseköğretim kurulu bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesi ile Harran Üniversitesi bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesinin 8. maddesinde yer alan etik ihlallerden her hangi birisinin yer almadığını, etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

13/07/2017
Hamza ÇELENK
İmzası

Yukarıda yer alan raporun ve beyanın doğruluğunu onaylarım 13./07/2017

Doç. Dr. Sevkettin ÖKTEN

(İmzası)

ÖNSÖZ

İttihat ve Terakki üzerinde ilk okumalar yapmaya başladığımda meselenin çok geniş ve içerisine girildikçe farklı kapılar olan bir labirente döneceğini biliyordum. Bunun için konuyu sınırlamayı deneyerek cemiyetin düşün yapısı, siyasal eğilimleri ve günümüz siyasetinde görünen izleri üzerinde çalışmaya karar verdim.

Özellikle düşünsel eğilimleri ve siyasi anlayışına yönelik yaptığım okumalarda yüzyılı geçkin bir anlayışın etkilerinin günümüze kadar devam ettiğine şahit oldum. Düşünce geleneğini oluşturamamış bir ülke olarak Batı'dan gelen her şeyin mutlak doğru olarak kabul görüşü öteden beri aydınımızın açmazı idi ve bu anlayış halen devam ediyor. Öte taraftan iktidar ve muhalefet ilişkileri İttihat'tan İtilaf'a kadar aynı dil etkin olarak saha da görünüyor.

Bu ve benzeri hususlar göz önüne alınarak ve Terakki Cemiyetinin incelenmesini günümüz düşünsel ve siyasal alanına da katkı sağlayacağını düşünerek tezin ana konusu bu iki eksene oturtmaya çalıştım.

Çalışmanın planlanıp uygulaması ve değerlendirmesinde katkılarını esirgemeyen ve beni cesaretlendiren danışman hocam Doç. Dr. Şevket ÖKTEN'e ilgisi ve rehberliğinden dolayı teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca, yüksek lisans programı boyunca katkılarından dolayı Yrd. Doç. Dr. Mahmut KAYA'ya teşekkür borçluyum.

Okuma ve yazma aşamasının her anında yanımda olup beni destekleyen sevgili eşim Arzu ÇELENK'e çok teşekkür ediyorum.

Mayıs 2017

Hamza ÇELENK

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	ii
KISALTMALAR	v
EKLER LİSTESİ	vi
ÖZET	vii
ABSTRACT	viii
GİRİŞ	1
İ.BÖLÜM	5
1-SİYASET, SİYASİ SOSYALLEŞME VE SİYASAL SİSTEM	5
1.1-SİYASET KAVRAMI	5
1.1.1- Siyaset ve Politika Kavramları.....	5
1.1.1.1- Siyaset.....	5
1.1.1.2- Politika.....	6
1.1.2- Siyaset Kavramına yaklaşımlar.....	6
1.1.2.1- Siyaset Konusunu Devletle Sınırlayan Görüşler.....	7
1.1.2.2- Siyaset Konusunu İktidarla Sınırlayan Görüşler.....	9
1.2. SİYASİ KÜLTÜR VE SİYASİ SOSYALLEŞME	11
1.2.1- Siyasi Kültür.....	11
1.2.1.1- Kültür.....	11
1.2.1.2- Siyasi Kültür.....	12

1.2.2. Siyasi Sosyalleşme.....	13
1.2.2.1- Sosyalleşme.....	13
1.2.2.2- Siyasi Sosyalleşme.....	14
1.3. SİYASAL SİSTEM.....	16
1.3.1- Sistem.....	16
1.3.2- Siyasal Sistem.....	16
2. BÖLÜM.....	19
2.-İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ.....	19
2.1.- İttihat Ve Terakki Cemiyetinin Kökleri.....	19
2.1.1.- Yeni Osmanlılar Hareketi.....	19
2.2-İttihat ve Terakkinin Kuruluşu ve 1908'e Kadar Ki Gelişimi.....	23
2.2.1- Cemiyetin Teşekkülü.....	23
2.2.2- Cemiyetin 1908'e Kadar ki Gelişimi.....	25
2.3- 1908-1918 Bir Siyasal Güç Olarak İttihat Ve Terakki.....	32
2.3.1- 1908 Meşrutiyetin İlanı.....	32
2.3.2- Kargaşalı Bir Karşı Devrim Teşebbüsü: 31 Mart Vakası.....	34
2.3.3- Muhalefetin Tekrar Güçlenmesi (1910-1912).....	36
2.3.4- İttihat ve Terakki Muhalefeti ve Bab-ı Âli Baskını.....	39
2.3.5- Büyük Savaş ve Bir Sürecin Sonu.....	41
3.BÖLÜM.....	43
3. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİNİN TÜRK SİYASİ DÜŞÜNCESİNE ETKİSİ.....	43

3.1-İttihat ve Terakki Düşüncesi.....	43
3.1.1-- Üç Tarzı Siyaset.....	43
3.1.1.1- Osmanlıcılık.....	44
3.1.1.2- İslamcılık.....	45
3.1.1.3 –Türkçülük.....	47
3.1.2- İttihatçılık,Pozitivizm ve Eğitim.....	48
3.1.3- İttihatçılık ve Bürokratik Vesayet.....	54
3.1.4- İttihatçılık ve Siyaset Anlayışı.....	56
3.2-İttihat ve Terakki Düşüncesinin Türk Siyasal Sisteminde Görünümü.....	59
3.2.1-Cumhuriyet Döneminde İttihatçı Eğilimler.....	61
3.2.2 - Cumhuriyet Döneminde İktidar ve Muhalefet.....	69
SONUÇ.....	71
KAYNAKÇA.....	75
EKLER.....	79

KISALTMALAR

Çev.	: Çeviren
İTC	: İttihat ve Terakki Cemiyeti
Edt.	: Editör
Yay.	: Yayınları
Der.	: Derleyen
Haz.	: Hazırlayan
Bkz.	: Bakınız
Vb.	: Ve benzeri

EKLER LİSTESİ

Sayfa

İttihat ve Terakki Kronolojisi.....79

ÖZET

İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİNİN TÜRKİYE’NİN SİYASİ DÜŞÜNÇESİNE ETKİSİ

Bu çalışmanın konusu bir devre damgasını vuran düşünsel/siyasal bir yapının dayandığı temel tez ve bu tezin kendisinden sonraki düşünsel ve siyasal alana etkilerini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

Araştırma, İttihat ve Terakki Cemiyetinin bu topraklar üzerinde kapalı/ gizli bir yapıdan devlet yönetimine kadar uzanan süreçteki düşünsel ve siyasal yönü üzerinde durmaktadır. Araştırmamızda, düşünce geleneğinin henüz tam olarak oturmadığı toplumumuzda Batı’dan yapılan tercüme eserlerin cemiyetin düşünsel yapısının oluşumundaki etkileri, cemiyetin iktidar olduktan sonra muhalefete karşı tavrı, siyaset konusunda cemiyetin sahip olduğu “kutsal iktidar- hain muhalefet” anlayışı, siyasal alandaki rakiplerine uyguladığı baskı da incelenmektedir.

Türk siyasal tarihi üzerinde yapılan incelemelerde muhalefete karşı aynı yaklaşımların sonraki dönemlerde de etkili olduğu, gerek cumhuriyeti kuran kadroların ittihatçıların arasında çıkmaları ve gerekse ittihatçılık düşüncesi ve amaçlarının güçlü bir etkiye sahip olması nedeni ile İttihatçıların sahip olduğu düşünsel yapının Cumhuriyet sonrası siyasal yapıyı da etkilediği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Siyasal Sistem, Pozitivizm, Üç Tarzı Siyaset, Meşrutiyet, Bürokrasi,

ABSTRACT

THE INFLUENCE OF ITTIHAT AND TERAKKI UNION TO TURKEY'S POLITICAL THOUGHT

The main idea of this work is based on an intellectual/ political structure which labels an era, and this thesis is based onto the investigation of its influence on the subsequent intellectual and political field.

The research focuses on the intellectual and political direction of the process of the Committee of Union and Progress, from closed / confidential to state administration on these lands. The thesis also investigates that the influence of the translated Works made from the West in the society in terms of how it effects the formation of the intellectual structure the society's thought tradition whose understanding is not fully developed yet and also the "sacred power-treason opposition" understanding that the society has the attitude towards the opposition and the politics after the society is in power and the oppression applied to the opponents in the political area are examined.

It is concluded from the studies conducted over the history of Turkish politics that the similar approaches towards the opposition have been always in effect in later period of the Turkish policy; indeed, the founding fathers of the Republic of Turkey were originating from the party of Union and Progress and the ideology of this party and its aims have a strong influence on the territory of the Republic of Turkey can be enumerated as pieces of conclusive evidence of this conclusion

Keywords: Political System, Positivism, Three Types of Politics, Constitutional Monarchy, Bureaucracy

GİRİŞ

Günümüzde Türkiye’de siyasal sistem üzerinde çalışma yapan araştırmacılar, yönetim erki tarafından ülke yönetilirken, genelde ülkenin siyasi anlayışının “kendisine has” olduğu dile getirilen farklı yönetim yaklaşımları ile karşılaşmaktadırlar. Bu “kendine has” olduğu kabul gören koşullar ülkenin demokratikleşme sürecinin içinde yönetiminden ekonomisine, sosyal yaşamından kültürel alana varana kadar farklı alanlarda kendisine yeterince yer bulmuştur.

Bu anlayış sadece son dönem Türkiye’sinin anlayışı ile sınırlı kalan bir anlayış değildir. Türk siyasal tarihine bakıldığında tarihsel süreç içerisinde bunun izdüşümlerini görmek mümkündür. Bu yorumlama biçimi kendisi ile beraber, baştan beri gerek devletin kutsallaştırılması ve gerekse de devlete verilen kutsallık anlayışının devletçi seçkinlere de verilmesi sonucuna yol açmıştır. Atfedilen kutsallıktan dolayı demokrasi standartlarının yükselmesine yönelik uğraşlar yer yer akamete uğramıştır.

Her ne kadar “cumhuriyetçi aydınlanmacılar” bir reddi miras anlayışını taşırsalar da birçok sosyal ve kültürel aktarım gibi siyasal alandaki yaklaşım ve kabuller de Osmanlı ve daha öncesi devlet anlayışlarında görülen siyasi yöntem ve yorumlamaların cumhuriyet siyasal anlayışı üzerinde büyük ölçekte etkileri olduğu görülmektedir.

Bununla beraber, özellikle Tanzimat’la başlayan batılılaşma ve batıdaki fikir cereyanlarından da etkilenme ve etkilemeden hareketle bu düşüncelere ait uygulamaların siyasal alanda görülmesi de bir realite olarak önümüzde durmaktadır.

Aydınlarımızın ve Osmanlı siyasal ilişkilerinin dönem itibariyle yöneldikleri yerin Fransa olduğu göz önüne alınırsa, aynı dönem itibariyle Fransa’daki siyasal ve düşünsel yaklaşımların da ülkemize aktarıldığı görülür. Yani, hem bir reddi mirasa rağmen tarihsel yorumlamanın aktif bir şekilde alanda görülmüş, hem de yeni fikir akımlarının etkileri Türkiye Cumhuriyetinin kahir

ekseriyeti boyunca kendini özelde siyasi alan; genelde de düşünsel, eğitim, sosyal ve kültürel hayatta göstermiştir.

İncelenen dönem itibariyle aydınlarımızın ve siyasilerimizin yönünün dönük olduğu Fransa'da düşünsel ve siyasal alanda pozitivist bir paradigma hakimdi. Bu da doğal olarak hem eğitim amaçlı giden hem de sürgün olarak giden aydınlarımızın üzerinde bu paradigmanın etkilerinin oluşmasına yol açmış ve özellikle tıbbiye ve askeriyede eğitim müfredatına büyük oranda yansımıştır.

Bu çalışmamızda özellikle Yeni Osmanlıların hazırlamış olduğu bir ortamda kendilerine yer bulan ve Yeni Osmanlıların tüm imkânlarını kullanan İttihat ve Terakki Cemiyetinin Türk siyasi düşüncesine olan etkileri irdelenmektedir.

İttihat ve Terakki Cemiyetinin şüphesiz imparatorluğun son dönemine damgasını vurmasından dolayı Türk toplum yapısı üzerinde siyasi, sosyal ve ekonomik yönden çeşitli etkileri olmuştur. Bunların her biri başlı başına bir çalışma konusu olduğu için çalışmamızda İttihat ve Terakki Cemiyetinin düşünsel yönünden hareketle ülkemiz siyasi yapısına olan etkileri ile sınırlandırılmış ve bu iki alan üzerinde durulmuştur.

Öteden beri Türk siyasal tarihinde bir kısım olaylar üzerinde yapılan çalışmalarda bu olayların izahının yapılamadığı ve demokratik olmayan herhangi bir durumun da ülkeye has olduğu söylenen bir açıklamayla şeffaflık yönünden sorunlar yarattığı görünmektedir.

Ülkenin siyasi anlayışının, “kendisine özgü” olduğu söylenen bu yöntemler genel olarak demokrasinin kesintiye uğradığı dönemlerde daha fazla görülmesi de ayrıca üzerinde durulması gereken bir şeydir. Bu “kendisine özgü” olma durumu kimi seçkinlerce, gerek sosyal ve gerek ise siyasal reflekslerde demokratik kuralların dışına çıkmasına zemin oluşturabilmektedir.

Bu yaklaşımın Türk siyasal tarihinde bir arka planı mevcuttur. Tezin amacı, bu arka planın üzerinde yoğunlaşarak ve bunun günümüz düşünsel ve siyasal hayatta görünümü üzerinde durmayı, ülkelerin siyasal gelişim seyri bir çizgi gibi olduğunu, bu çizginin birbirinden ayrılması düşünülemeyeceğini, çizginin çoğu zaman zikzaklar çizebileceğini, ancak bu zikzak çizimi, çizginin gidiş istikametinde bir kopukluk meydana getirmeyeceğini önceki yaşamışlıklardan hareketle bilinen bir gerçektir. Toplumsal yaşamın birbirinden kopuk olmadığı ve

genelde aynı sebeplerin yakın sonuçlara yol açtığı düşünüldüğünde siyasal yaşamda da yaşanılanların sonrası için bir alt basamak hazırladığı söylenebilir.

Aynı şekilde, siyasi gelişimin toplumun siyasi kültüründen ayırmak pek mümkün değildir. Siyasal gelişim, ülkenin ve toplumun siyasal kültürü içerisinde şekillenir. Bir kalıba girer. Siyasal hayat/siyasal sistem o kültürün asli unsurlarından meydana gelir. Bu anlayış Türkiye'deki siyasi sistem için de geçerlidir. Türklerin ve Anadolu'da yaşayan halkların binlerce seneyi geçkin bir zamandır oluşturdukları kültür ve Türklerin daha önceki yaşadıkları siyasal ve sosyal tecrübe bu siyasal kültürün oluşumunda önemli etkenlerdir. Bu gerçekler göz önüne alınarak İttihat ve Terakki düşüncesinin siyasal alanda halen devam edip etmediğini ortaya çıkarmaya çalışmaktadır.

Günümüz de dahil olmak üzere daha sonraki sürece etki eden en önemli faktör Avrupa'da meydana gelen sosyal, siyasal ve ekonomik değişimdir. 18. yüzyılın son çeyreğinde Fransa'da başlayarak oluşan siyasal ve sosyal değişimi daha önceki Sanayi İnkılabı ve Rönesans'ın devamı olarak okumak gerekir. Avrupa'dan başlayarak oluşan bu değişim süreci ve oluşan yeni paradigma Osmanlı'ya da büyük oranda etki etti. Bu etkileme sonucu oluşan bu yeni durum tezimizin ana eksenini oluşturmaktadır. Bundan ötürü tezin hazırlanmasında dönemin düşünsel yapısı ile ilgili yapılan çalışmalar ve farklı düşünsel yaklaşımlar farklı yönlerden değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Tez hazırlanırken yöntem olarak metin inceleme, araştırma, not alma, analiz etme, hermenötik okuma yöntemlerinden istifade edildi. Öncelikle bir literatür taraması yapılmış, bu konuda daha önce yapılan çalışmalar detaylı olarak incelenmiştir. Bu çalışmalar incelenirken tek bir yorumlamanın bakış açısından sınırlı olmak için farklı kaynaklardan istifade etme yoluna gidilmiştir. Şüphesiz İttihat ve Terakki Cemiyeti etkilediği dönemin sosyal ve siyasal gerçekliği göz önüne alındığında hayatın her tarafına etkileri olduğu görülecektir. Çalışmamızda bu etkilerinden sadece düşünsel ve siyasal yönü incelenmeye çalışılmıştır.

Tezimiz giriş ve üç bölümde oluşmaktadır. Birinci bölümde çalışmamıza alt basamak olmak ve siyasal sistem anlayışının kavranabilmesine katkı sağlamak üzere siyaset sosyolojisi açısından çeşitli kavramlar tanımlanmıştır. İkinci bölümde bir siyasal güç olarak İttihat ve Terakkinin kuruluşu, kökenleri,

etkinlikleri ve 1908 – 1918 yılları arası cemiyetin Türk siyaseti içerisinde etkin bir güç oluşu ele alınmıştır. Üçüncü bölüm iki kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda cemiyetin sahip olduğu düşünce ele alınmış, ikinci kısımda ise ittihat ve Terakkinin düşünce yapısının kendisinden sonraki Türk siyasi düşüncesi üzerindeki etkilerine yer verilmiştir.

Tez çalışması boyunca ele alınanlar ve bu konudaki düşünceler tezin sonuç kısmında özet olarak verilmiştir.

1. BÖLÜM

1- SİYASET, SİYASİ SOSYALLEŞME VE SİYASAL SİSTEM

1.1- SİYASET

Siyaset kavramına yönelik farklı bakış açılarının olduğu ve bu bakış açılarından hareketle farklı tanımlamaların yapıldığı görülmektedir. Bunun sebebi farklı bilim dallarının konuya yaklaşımları ve kendi ilgi alanlarına göre kavramı tanımlama yoluna gitmeleridir¹. Aşağıda kavramın etimolojik bir incelemesi ve bu konuda yapılan bazı farklı tanımlar yer almaktadır.

1.1.1-Siyaset ve Politika Kavramları

1.1.1.1-Siyaset

Arapça bir kelime olan “siyaset” “sase” fiilinden türetilmiştir. “Sase” nin ise nesne olarak geldiği fiile göre anlamı farklılaşmaktadır. “Sase” fiili “hayvan” kelimesiyle birlikte kullanıldığında; “hayvana tımar etmek, hayvanlara ihtimam göstermek, iyi bakmak, hayvan terbiye etmek” anlamlarına gelmektedir. Buna benzer siyaset kelimesiyle kurulan “Siyasetu’ d-düveliye” terkibi diplomasi anlamında “siyaset-i medine” ise şehirde yaşayanların adalet üzere idare edilip bir istikamet belirlenimi anlamında kullanılmaktadır². Bunun yanında siyaset kelimesinin kökenine inildiğinde kelimenin eski doğu uygarlıklarında devlet yönetimiyle ilgili olarak kullanıldığı bilinen bir gerçektir.

Bunlara paralel olarak insanların, gerek göçebe halde iken ve gerekse yerleşik hayata geçtikten sonra bir arada yaşamaları ve buna gereksinim duyulması gerek idare ve gerek ise idarenin şekli ile ilgili olarak oluşmuş tartışmalar ve birikim insanların varoluşundan beri siyaset kavramının da var olduğunu göstermektedir. İptidai toplumlarda bile belli kaideler üzerinde yürüyen bir idari yapı vardı. Bu idari yapı toplumun yönetilebilir bir durumda olması için yazılı veya yazısız bir kısım kurallara sahipti.

¹ Taner Tatar, *Siyaset Sosyolojisi*, 1.Baskı, İstanbul, Turan Yayınları, 1997, s. 12.

² Yaşar Kaplan, *Siyaset Bilinci*, İstanbul, 1. Baskı, Denge Yayınları, 1994, s. 11-12.

1.1.1.2-Politika

Siyaset teriminin Batı dillerindeki karşılığı olan politika kavramı Yunanca polis, politeia gibi sözcüklerden kaynaklanmaktadır. Polis, site, kent, yöre; kenti oluşturan yurttaşların toplanması demektir. Aristo'ya göre "polis" toplum bütünü anlamına diğer alt gruplara oranla kapsayıcı ve egemen niteliği olan bir siyasal rejim, cumhuriyet, yurttaşlık anlamına gelir. "Politica" ise yurttaşlık haklarıyla ilişkin olanı içermekte "potike" ise iyiye güzele dayalı olan bir yapıyı oluşturan yönetim sanatını içermektedir. Terimin kaynağı tam olarak bilinmemekle beraber "polis" kelimesinin ilk kez milattan sonraki zamanlarda Roma İmparatorluğu tarafından kullanıldığı söylenmektedir³.

"Polis" ten türemiş "polites" kelimesi ise daha çok vatandaşlık anlamıyla kullanılmaktaydı. Daha sonraları Romalıların Anglo-Saxonlar zamanında Britanya'yı işgalleriyle beraber kelimeye anlamsal olarak katkıları olmuştur. Zamanla kamu yönetimiyle ilgilenen kurumların bütün dünyayı yönetim felsefesi bakımından etkilemesiyle birlikte anlamı iyice genişleyen bu kelime, kamunun düzenini sağlayan temel ilkeler çiğnenmeye ve düzen bozulmaya başlayınca askeri kurumlar dışında sivil örgütün adı olmuştur⁴.

Yukarıda belirli anlamları verilen kavram Batı dillerine policy olarak yerleşirken Yunanca'ya vatandaşlık, devlet idaresi anlamında politeia olarak Latinceye ise devlet yönetimi anlamına gelen politeia olarak girmiştir. Bu tanımlama daha sonraki zamanlarda kültürel etkileşim ile beraber diğer dillerde de kendine yer bulmuştur.

1.1.2- Siyaset Kavramına yaklaşımlar

Siyaset kavramının günümüze kadar farklı şekillerde tanımlamaları yapılmıştır. Bu tanımlar incelendiğinde siyasetin sanatsal yönünden başlayıp devlet yönetimine; felsefi yönünden, siyaset hukukuna kadar çeşitli alanlarda tanımlamalarının olduğu görülmektedir.⁵

Siyaset ve siyasal olgu üzerinde herkesin uzlaşabileceği bir tanımın yapılmasında karşılaşılan güçlükler göz önüne alınarak birçok düşünürün ve

³ Esat Çam, *Siyaset Bilimi*, 1: Baskı, İstanbul, Der Yayınları, 1984, s. 22.

⁴ Kaplan, s. 16.

⁵ Tatar, s. 18.

siyaset bilimcilerin tanımlamalarındaki ortak öğeler kavramları saptanarak kavramda belirginlik sağlanabilir.

Marx ve Engels siyaseti, üretici güçlerinin niteliğinin belirlediği ve sınıflar arasındaki niteliğinin belirlediği bir üst yapı olarak tanımlar. Sınıflar arasındaki çekişmeyi ise siyasetin itici gücü olarak görür. Max Weber'e göre siyaset, siyasal topluluk ve siyaset anlayışı toprak üzerinde gerektiğinde zora da başvuru, örgüt tarafından verilen emirleri uygulamaya koyduran egemen gruba dayanmaktadır. Grear ve Orleans'a göre "siyaset gücün gelişmesi ve kullanılması olgusuna dayanmaktadır"⁶.

Yapılan tanımlamalara bakıldığında bu tanımlamaların içerisinde çeşitli noktaların eksik kaldığı veya siyasete ancak bir yönde yaklaşıldığı görülmektedir. Örneğin siyaseti iktidar mücadelesi şeklinde tanımlayan görüşler göz önüne alındığında; siyaseti, sadece iktidar mücadelesi şeklinde algılamak yetersiz olacaktır. Çünkü bir kısım indirgemeci sistemlerde görülen iktidar mücadelesinde başarılı olanın bile zorunlu olarak yerine getireceği ve belirli bir sınırın dışına çıkamayacağı durumlar ortaya çıkacağı muhakkaktır. Kaldı ki, çağımızda bilgi üretimi ile ilgili olarak çeşitli düşünürlerin siyaset kültürü ile oluşturduğu birikim iktidar mücadelesi ile sınırlandırıldığında oluşturulan birikime büyük haksızlık edilmiş olur. Dolayısıyla siyaseti tek bir bilim dalının sınırlarına dâhil ettiğimizde yukarıdaki tanımlama ve yaklaşımlar yetersiz kalmaktadır.

Yapılan diğer tanımlar ise "devlet" ve "iktidar" üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu görüşleri siyaset bilimi ve siyaset sosyolojisi açısından önemli bir yer teşkil ettiklerinden dolayı bu görüşlere de değinmek gerekir.

1.1.2.1- Siyaset Kavramını Devletle Sınırlayan Görüşler

Devlet, kurumsallaşmış bir ağ gerektiren, kurumsal düzeyde somut bir görünüme sahip olan bir iktidar biçimidir.⁷ Devlet, etkin bir siyasal iktidardır. Devlet sözcüğünün kendisi de burada, insan gruplaşmalarının, toplumların özel bir kategorisini anlatmak üzere kullanılmaktadır. Gerçekten bu sözcüğün fiilen iki anlamı vardır. Bunlar, "ulus devlet" ve "hükümet devlet"tir. Ulus-devlet

⁶ Çam, s. 22.

⁷ Çam, s. 23.

anlamında devlet, ulusal toplumu, yani orta çağlar sonunda ortaya çıkan ve bugün en ileri şekilde örgütlenip, bütünleşmiş olan topluluk tipini ifade eder. Hükümet-devlet ise, yöneticileri, bu ulusal toplumun başı olan kimseleri ifade eder⁸.

Devletin etkin bir siyasal iktidar oluşu hukukun uygulanması için kendisiyle beraber bir zorlama aracına sahip olmasını da gerektirir. Modern devlet, hem yaşama hem de siyasal bakımdan ifade edilen diğer hususlara gereksinim olarak bir cevap niteliğindedir.

Siyasetin/siyaset sosyolojisinin devlet bilimi olarak tanımlanması ulusal toplum çözümlerinden ayırmayı gerektirir. Bu da ulusal toplum ve devletin diğer grup ve insan topluluklarından farklı bir tür meydana getirmesini gerektirir. Bu anlayış ortaçağ sonunda devletin doğuşu ile birlikte ortaya çıkan ve günümüze kadar da hukuk düşüncesine egemen olan, bugün dahi aynı şekilde görülen bir gelişmeye rağmen hâlâ üstünlüğünü sürdüren bir ideoloji “egemenlik ideolojisi” ile aynı anlama gelmektedir⁹.

Burada devlet “egemendir” yani etken güce sahip olan odur. Devlet yöneticilerinin etkinliği ise toplumdaki diğer bireylerin üzerindedir. Yani devlet yöneticileri toplumun diğer bireylerinin üzerinde “egemen”dirler. Yalnız burada egemenlik önplana çıkarılırken bu sadece devlete ya da devleti temsil eden yöneticiye nispet edilirse bir dini liderin ya da bir çete reisinin egemenlik/otorite kurması açıklanamaz. Devletin yanı sıra otorite sahibi başka kurum ve kişilerinde olacağı hususu unutulmamalıdır.

Siyasetin konusunu devletle sınırlamanın mahsurlarından biri de devletin olmadığı toplumlarda siyasetin olamayacağından söz edilmesidir. Oysa iptidai toplumlarda veya feodal düzenlerde görüldüğü gibi siyaset evrensel bir olgudur.¹⁰ Bunlardan da anlaşıldığı gibi siyaseti devletle sınırlamak yetersiz kalmaktadır. Siyaset öteden beri insan yönetiminde belli kurallar bütünlüğü üzerinde varlığını devam ettirmiş büyük bir sosyal kurum olarak kabul edilmelidir. İnsan ilişkilerinin niteliği farklılaştıkça siyasette duruma göre kendini yenilemiştir.

⁸ Maurice Duverger, *Siyaset Sosyolojisi*, Çev. Şirin Tekeli, 5. Baskı, İstanbul, Varlık Yayınları, 1998, s. 19.

⁹ Duverger, s. 19.

¹⁰ Tatar, s. 17.

1.1.2.2- Siyaset Kavramını İktidarla Sınırlayan Görüşler

Siyaset bilimciler siyasetin konusunun devletle sınırlanmasında karşılaşılan eksikleri göz önüne alarak “devlet” kavramının yerine “iktidar” kavramını koyarak sınırlılığı gidermeye çalışmışlardır.

Yukarıda yapılan tanımlarda siyasetin iktidar elde etme ve elde edilen iktidarın kullanımıyla ilgili olduğu anlaşılmaktadır.

Siyasetin konusunu iktidar ile belirtenler ise iktidarı, iktidarın niteliğiyle tanımlar. Bu görüşün temelinde egemenlik kavramı yer tutar. Siyasal iktidar, egemen iktidardır. Son kararı veren başka hiçbir iktidara tabi olmayıp başka bir iktidar tarafından sınırlandırılmayan iktidardır¹¹.

Bu egemenlik kavramı mutlak değildir. Yani mutlak fiziki kuvvet şeklinde bir güce dayandırılmamalıdır. Eğer bu şekilde bir fiziki dayandırma durumu olursa iktidarın meşruluğu tartışmaya açılır. Bunun yanında modern devlet anlayışının sahip olduğu hesap verilebilirlik ve danışmayı da barındırmalıdır.

Öte taraftan, siyaset sosyolojinin iktidar bilimi şeklindeki tanımı da karşımıza, doğrudan iktidar kavramının kendinden doğan bir kısım zorluklar çıkarmaktadır. Devletin tanımlanması pek kolay değildir, buna rağmen yine de “iktidar”ı tanımlamaktan çok daha kolaydır.

Fransız hukukçusu Leon Duquait iktidarı tanımlamak üzere “yönetenler” ile “yönetilenlerin” birbirinden ayrılması olarak formüle ettiği bir başlangıç noktasından hareket etmektedir. Ona göre en üst ile ast belirli kademelerle birbirlerinden ayrılır. Bu açıdan bakıldığında iktidar, yönetenlerin faaliyetinden müteşekkil olacaktır¹².

Siyasetin bu şekilde mahiyet farklılığı ile birlikte iktidar kavramıyla izahı kendisiyle çeşitli eleştiriler de getirmiştir. Bu şekil bir tanımlamanın eksik olduğunu ve özellikle siyasal sosyoloji ile genel sosyoloji arasında gerçek bir sınır çizmeye elvermediğini kabul etmemek elde değildir¹³. İktidar, siyasetin temeli olmaktan çok onun bir aracıdır. İktidarın incelenmesine sıkı sıkı bağlı bir

¹²Duverger, s. 21.

¹³Duverger, s. 22.

tanım, siyasal yaşamın başka alanlarını ihmal etme tehlikesini de içinde barındırmaktadır¹⁴.

Bütün bu açıklamalar göz önüne alındığında iktidar kavramı ile ilgili bir mutabakatın olmadığı görülmektedir. Bu da siyasetin farklı tanımlarının ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.

¹⁴ Çam, s. 37.

1.2-SİYASİ KÜLTÜR VE SİYASİ SOSYALLEŞME

1.2.1- Siyasi Kültür

1.2.1.1- Kültür

Gerek sosyal bilimlerin ve gerekse diğer bilim dallarının kendi alanları ile ilgili birbirinden farklı kültür tanımları vardır. Bu tanımlara bakıldığında ekin, toprağın işlenmesi, başlangıçtan günümüze kadar üretilen her şey, bireyin ve toplumun yaşam tarzını biçimlendiren örf, adet, gelenek ve görenek ile alışkanlıklarına¹⁵ kadar geniş bir alana yayıldığı görülür.

Sosyal bilimlerde genel olarak kültür, insan tarafından yaratılmış ve tesis edilmiş olan çevresi¹⁶ ve bir toplumun tüm yaşam biçimidir¹⁷. Bu yaşam biçiminin içerisine o toplumun kendisine has olan özelliklerinin tümü girer.

Yukarıdaki tanımlara bakıldığında kültürün tanımlarındaki ortak noktanın bir topluma ait sosyal davranışlardan müteşekkil olduğu ve bu davranışların süreç içerisinde kurumlar oluşturarak kültürü devam ettirdikleri anlaşılmaktadır.

Kültür, maddi kültür ve manevi kültür olarak iki kısma ayrılmaktadır. Bazı sosyologların aynı zamanda medeniyet ismini verdikleri maddi kültür, yapılarımız, tekniklerimiz, yollarımız, istihsal ve ulaştırma araçlarımız gibi gözle görünür maddi unsurlardan ibarettir. Manevi kültür ise bir toplumun kendine has moral değerleridir¹⁸.

Yapılan bu kültür tanımlamalarında baskın olan husus toplumun kendine has değerler birliğinin oluşudur. Bu değerler birliği belli bir zamana ait olan bir kavram değil zamanın kendi içinde büyüdüğü, kimi zamanlar bir şeyler ekleyip kimi zamanlar ise bir şeyleri çıkardığı bilinmektedir. Geniş anlamıyla, kültür kavramının içerisine inançlardan değerlere kadar bir toplumun sosyal davranış şeklinin ifade edildiği görülmektedir. Bu değerler toplumdan topluma farklılık gösterebilir.

¹⁵Ömer Demir, Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, 3. Baskı, Ankara, Vadi Yayınları 1997, s. 145

¹⁶ A. KurtkanBilgiseven, *Genel Sosyoloji*, 5. Baskı, İstanbul, Filiz Yayınları, 1995 s. 15.

¹⁷ Mahmut tezcan, *Sosyolojiye Giriş*, 1.Baskı, Ankara, 1993, s. 160.

¹⁸Bilgiseven, s. 15.

1.2.1.2- Siyasi Kültür

Belirli bir toplumda siyasi olana ilişkin geliştirilmiş olan kanaat ve inançlar tutum ve davranışlar, o toplumun siyasi kültürünü meydana getirmektedir. Daha genel bir ifadeyle siyasi kültürden, kültürün siyasi tarafı anlaşılmakta ve bunların kendi içinde ahenk meydana getirdiği dřnlmektedir¹⁹.

Her siyasi sistemde toplum üyelerinin siyasi sisteme ilişkin inançları ve tutumları olduğu gibi, siyasete ilişkin davranış kuralları da bulunmaktadır. Bunların tümü siyasi kültürü teşkil eder²⁰. Siyasi kültürün siyasi süreç açısından iki temel işlevi olduğunu söylenebilir. Bunlardan biri kültür, bazı inanç ve davranışın standartlaşmasıyla, siyasi sürecin işleyişini kolaylaştırır. Diğerisi ise mevcut siyasi sistemin devamlılığını sađlar²¹.

Siyasi kültürün en belirgin vasfı bireyi sosyal olaylar karşısında bir tavırın içerisine sokmasıdır. Birey oluşan değişimlere karşı kendine bir konum seçer. Yani bireyi siyasi olay karşısında, beğeni/nefret, yakınlama/uzaklama, kabul etme/ret etme şeklinde bir tavır geliştirmesine sebep olur. Siyasi partilere ye olma,çeşitli sosyal örgütlerde kendine yer bulma, siyasi içerikli faaliyetler yürütme bu seçilen konumun vücut bulmuş halidir.

Bir toplumun siyasi kültürü statik değildir. Oluşan sosyal ve siyasi olaylar sonucu kültür ve kültürü meydana getiren unsurlar farklılıklar oluşturabilir Her değişim sonucunda da siyasi kültür daha da karmaşık bir hale gelebilir. Tarihin kırılma zamanlarının oluşturduğu yeni tanımlamalar bunun en iyi göstergesidir. Tarihteki kırılma noktalarından biri de 2. Dünya savařıdır²². 2. Dünya savaşı sonrası dönem siyaset bilimi açısından önemlidir.çünkü siyaset biliminin kendi başına bir bilim dalı olmasının bu dönemde olduğu bilinmektedir. Bağımsız bir bilim dalı olan siyasetin diğer bilim dalları ile etkileşimi siyasi kültür açısından önemlidir.

¹⁹Tatar, s. 31.

²⁰ İter Turan; *Siyasal Sistem*, 2. Baskı, İstanbul, Der Yayınları, s. 33.

²¹ Turan, s. 33.

²² Turan, s. 33-37.

Siyasal kültür denilirken daha çok kültürün siyasi yönleri anlaşılmalıdır. Kültürün siyasi yönü sadece bir tepki yönü değildir, kendi içinde sistemli bir bütün oluşturduğu bilinmektedir.²³

1.2.2- Siyasi Sosyalleşme

1.2.2.1- Sosyalleşme

Sosyalleşme, insanın içinde yaşadığı topluma intibak etmesi, uyum sağlaması, toplumla bütünleşmesidir. İnsan başta bir fert olduğu toplumla belli bir zamandan sonra özdeşleşir. Doğuştan biyolojik bir varlık olan insan zamanla sosyal bir varlık haline gelir.

İşte sosyalleşme de, biyolojik varlık olan insanın sosyal varlığa doğru geçişinde oluşan insanın, bireysel varlıktan sosyal varlığa doğru geçişini meydana getiren bir dizi süreçler toplamıdır. İnsanı “ben” olarak düşünürsek bunun “biz” olarak toplum içinde erimesi sosyalleşme olarak adlandırabiliriz²⁴. Sosyalleşme olayı, insan hayatında sosyal içeriğe bağlı olarak meydana gelen zorunlu bir oluşumdur²⁵.

İnsan toplumlarının kendi bütünlüğü bir ölçüde paylaşılan değerler, normlar ve sembollere bağlıdır. Bunların temeli kültür kavramında saklıdır. Kültür, ortak yaşayış ve anlayışın ürünüdür. Bu ortak anlayış insana doğum ile birlikte verilmez. Fakat bir insanın hayatı boyunca kazanılır. İşte bu sosyal öğrenmeyi kazanma süreci sosyalizasyon olarak bilinir. Bir süreç yoluyla bireyler bilgi yetenek ve ilgileri elde eder. Bu bireye grup ve toplumun az veya çok etkin bir üyesi haline gelmesi imkânını verir²⁶.

Bu süreç doğumdan kısa bir süre sonra başlayıp kişi hayatta kaldığı sürece devam eder. Ancak kültür edinme ve değişiminin insan yaşamının bazı dönemlerinde çok yoğun, bazı dönemlerinde yok denecek kadar az olduğunu gözlemek kolaylıkla mümkündür²⁷.

²³ Duverger, s. 88.

²⁴H. Yıldırım Celkan, *Eğitim Sosyolojisi*,3. Baskı, Erzurum, A. Ü. Yayınları, 1993, s. 57.

²⁵ Hüseyin Akyüz, *Eğitim Sosyolojisinin Temel Kavramları*,1. Baskı, İstanbul, M.E.B. Yayınları, 1992, s. 211.

²⁶ Mimar Türkkahraman, *Türkiye’de Siyasal Sosyalleşme ve Siyasal Sembolizm*, 1:Baskı, İstanbul, Birey Yayınları, s. 23.

²⁷ Turan, s. 147.

Sosyalleşmede asıl olan toplumun kültürünü öğrenip ona uyum sağlamaktır. Öğreten durumda olan toplumun kendisi, öğrenen ise bireydir. Toplum öğretmen, birey ise öğrencidir. Öğretmen ile öğrencinin arasındaki akışın sağlıklı oluşu kültüre ait kalıpların oturmasında olumlu etki eder.

Sosyalleşmede çeşitli hedefler gözetilir. Bu hedefler bireyin topluma intibak etmesi, kültürlenme, fertlere sosyal davranış ve normların kazandırılması şeklinde sıralanabilir²⁸. Sosyalleşme birincil ve ikincil düzeyde olmak üzere iki değişik şekilde olabilir. Birincil sosyalleşme, yakın samimi yüz yüze ilişkilerin hakim olduğu bir süreç olurken ikincil sosyalleşme belli bir amaç ve menfaat için oluşturulmuş resmi ve fonksiyonel bir görev taşır²⁹.

Sosyalleşmede tüm bireyler aynı ölçüde bir uyum ve intibak süreci geçirmezler. Birilerinde bu süreç olumlu bir karakter gösterirken birilerinde ise olumsuz bir karaktere bürünebilir. Kimi bireylerde görünen bir kısım anormal davranışlar intibak sürecinin tüm bireylerde aynı düzeyde olmaması ile ilgilidir.

1.2.2.2- Siyasi Sosyalleşme

Siyasal sosyalleşme, sosyalleşmenin daha spesifikleşmiş bir parçasıdır. Eğer genel olarak siyaset sosyolojisi toplum ve siyaset, sosyal yapılar ve siyasi kurumlar arasındaki ilişkileri inceleyen bir disiplin olarak tanımlanırsa siyasi sosyalleşme de siyasi değerler ile toplum üyeleri arasındaki ilişki ve bu siyasi değerlerin bireylere aktarılması süreci olarak tanımlanabilir. Sosyalleşme bütün öğrenme süreci, siyasi sosyalleşme ise siyasetle ilgili bir öğrenme sürecidir³⁰.

Siyasi sosyalleşme de sosyalleşme gibi birden bire meydana gelen bir durum değildir. Belirli bir süreç içerisinde meydana gelir. Bireylerin içinde buldukları şartlarla bir paralellik gösterir.

Sosyalleşmede olduğu gibi siyasi sosyalleşmede de bireyin üzerinde öncelikle yakın çevresinin önemli bir faktörü vardır. Bireyin ilk aşamada gösterdiği eğilimler, yakın çevresinin eğilimleri ve tutumları etkili olur. Bu özellikle çocukluk döneminde baskın olan bir dönemdir. Daha sonraki aşamalarda siyasi sosyalleşme de etkili olan faktörler bireyin olgunlaşması ve gördüğü eğitime bağlı olarak değişebilmektedir.

²⁸Celkan, s. 59-62.

²⁹Türkkahraman, s. 19-20.

³⁰Türkkahraman s. 22-23.

Bu dönem itibariyle ilk başlarda mevcut olan duygusal bir tavır gösterisi yerine bilgisel bir hal almaktadır. Bireyin yaşamı içerisinde edindiği arkadaş grubu, kurumlar, kitle iletişim araçları, kişisel tecrübelerinde bireyin baştaki duygusal eğilimini değiştirmekte önemli bir yerleri vardır. Sosyal çevre ve kurumlar bireyin sosyal olaylara karşı tepki geliştirmelerinde önemli parametrelerdir. Birey bu parametrelerin oluşturduğu bakış açısı veya bu parametrelerin kendi üzerindeki etkililiğine göre bir siyasi sonuç ve siyasi duruşun içerisinde bulunabilir. Parametreler belirgin ise bireyin bu alandaki kişiliği belirgin olur, değil ise ona göre daha aşağı bir tepki verir.

Bu bakımdan insanın doğuştan sahip olduğu toplumsal ve siyasal kültürleri yoktur. İnanç ve tutumları zamanla öğrenir ve onları davranış haline getirir. Bu öğrenme aileyle başlayıp yaşamının içinde bireyin kurduğu toplumsal ilişkilerle devam eder. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi insan duygusal bir kapsamdan bilgisel-duygusal bir kapsama doğru gelişme gösterir³¹.

Böylelikle insanlar siyasal sosyalleşme yoluyla içinde yaşadıkları siyasal sistemin bir üyesi haline gelir. Bu süreçte birçok faktör sosyalleşmede etkilidir. Siyasal sosyalleşme bireyi siyasal gruplar ve toplumun kurumlarına yönelterek geçerli siyasal standartlar ve değerleri adapte eder³².

Bunlarla beraber şu denilebilir ki, siyasi kültürü öğrenme sürecine siyasal sosyalleşme denilir. Sosyalleşme toplumda kendiliğinden oluşan bir olay olmakla birlikte, siyasi sistemin yöneticileri siyasal toplumun, rejimin ve hükümetin süregelmesini sağlamak üzere kültürün kapsamını tanımlamağa ve onu yaygınlaştırmağa çaba gösterirler³³.

Bu çaba, siyasi sosyalleşmede işlev gören faktörlerin siyasi sosyalleşme yönünde kullanılmasıyla olur. Eğer bu faktörlerden bir kısmı ya da tümü bireye bu yönde etkide bulunuyorsa güçlü bir siyasi sosyalleşme de kaçınılmaz olur. Eğer bunlardan hiçbiri meydana gelmiyor ise ve bireye etki eden faktörlerden siyasal kültürün etkileri de zayıf kalır.

³¹ Turan s. 61.

³² Türk kahraman, s. 23.

³³ Turan, s. 62.

1.3- SİYASAL SİSTEM

1.3.1-- Sistem

Sistem kavramı üzerinde yapılan çeşitli tanımlamalar mevcuttur. Bunlardan bazıları;

Birbirine bağımlı unsurlardan oluşmuş bütün, sınır ve amaçları önceden belirlenmiş amaçlar³⁴.Belli öğelerin birlikteliğinden oluşan bütünlükler³⁵. Bunlarla beraber en geniş anlamıyla her biri farklı durumlarda bulunabilen bir öğeler topluluğudur. Farklı durumlar ve değişmeler ölçülebiliyorsa öğeler değişkendir. Bu takdirde sistem zaman içerisinde değişik değerler alabilen değişkenler topluluğu olmaktadır³⁶.

1.3.2- Siyasal Sistem

Sistemi belli öğelerin birlikteliğinden meydana gelen bir bütünlük şeklinde tanımlarsak siyasal sistem de herhangi bir toplumda, iktidarı, hükmetmesi ve otoriteyi içeren kurumsallaşmış insan ilişkileri biçimidir³⁷ diyebiliriz. Siyasal sistemin kendisine has iki tür düzenlemesi vardır. İlki toplumun ekonomik, kültürel sistemi, nüfus yapısı, coğrafyası vb. şekillerde tasnif edilebilen toplum içi çevresi ikincisi ise uluslararası ilişkiler vb. öğelerde sistemin dış çevresini oluşturur³⁸.

Bu iki tür düzenlemenin her ne kadar birinin diğerinden olan etkisinin fazlalığı ya da eksikliği tartışma konusu yapılmassa da biz burada ilki üzerinde duracağız ki burada da bizi asıl ilgilendiren bir sistemin nüfus yapısı, coğrafyası ekonomik sistemi olmayıp kültürel sistemle siyasi arasındaki ilişkiye değineceğiz.

Bir ülkenin siyasi sistemi, kültürel sisteminden ayrı olarak düşünülemez, zira toplumları çeşitli noktalarda etkileyen unsurlar onların tarihsel süreçte oluşan unsurlardır. Tarih süreci içerisinde gelişen bu unsurlar toplumların aynı zamanda siyasi kültürlerini de oluşturur.

³⁴ Demir, Acar, s. 201.

³⁵ Mustafa Aydın, *Kurumlar Sosyolojisi*, 1. Baskı, Ankara, Vadi Yayınları, 1997, s. 166.

³⁶ Çam, s. 338.

³⁷ Aydın, s. 166.

³⁸ Çam, s. 343.

Siyasal kültürü de bir sosyal topluluğun siyasal düşünüş ve davranışlarını, siyasal kurumlarını ve en geniş anlamda siyasetini biçimlendiren önemli etmenlerden biri olarak siyasal geleneklerin, eğilimlerin duyguların ve temel düşünsel kategorilerin toplamı olarak tanımlayabiliriz³⁹.

Bunlar bir tarih süzgecinden damıtılarak geldiği için siyasal sistemin oluşumu ve olgunlaşmasında da önemli rol oynarlar. Siyasal sistemi diğer toplumsal örgütlenmelerden ayrı kılan bir kısım özellikler vardır. Bu özellikler;

İlki siyasal sistem kapsamı itibariyle diğer örgütlemelerden çok daha büyüktür. Toplumsal hayatın çok daha fazla boyutuyla ilgilenir. Sistemin kararlarının toplum üyelerince bağlayıcı olması da sistemin ikinci unsurudur. Üçüncüsü ise bir çevre içerisinde vücut bulup faaliyet göstermesidir⁴⁰.

Her siyasal sistem, içerisinde şekillendiği topluluğun siyasi kültürüyle şekillenir. O kültür, sisteme süreç içerisindeki birikimleri sunar. Siyasal sistem de kültürden beslenerek kültürün oluşturduğu kodlara göre gelişir. Türk siyasal sistemine bakıldığında bu tür bir şekillenme rahatlıkla görülmektedir. Zira Cumhuriyet tarihi boyunca hakim durumda olan siyasal anlayışların cumhuriyetle beraber doğup şekillendiğini söylemek pek inandırıcı gelmemektedir.

Bu siyasal sistem belki de yüzlerce yıllık Türk devlet kültüründen beslenmiştir. Böyle olmakla beraber daima değişen şartlar ve bu şartların içerisinde oluşan düşünsel unsurlarında siyasal sistem üzerinde olan etkisi de azımsanmayacak kadar büyüktür.

Zira dünyanın farklı alanlarında meydana gelen her türden etki de iletişim olanaklarının gelişmesi ile beraber kültüre farklı tonlar eklemektedir. Bu tonlara baktığımızda dünyadaki gelişmelerin sadece kendi içerisinde gelişen siyasal sistemlere farklı bir kapı da araladığı rahatlıkla görülmektedir. Özellikle Tanzimat sonrası başlayan batılılaşma ve bununla beraber oluşan muhalefetin siyasal argümanlarının günümüz siyasi anlayışı açısından önemli bir nişan taşı olduğu kabul edilmektedir.

İster Genç Osmanlıların olsun, ister Jön Türk-İttihat-ı Terakki çizgisinin olsun sahip oldukları düşünsel anlayış cumhuriyet kadrolarının üzerindeki etkileri bir

³⁹ Taha Parla, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları*, 1: Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994, Cilt 1, s. 9-10.

⁴⁰ Turan, s. 16-17.

hayli fazladır. Cumhuriyeti kuran kadroların da bu siyasi anlayışın içerisinde çıktıkları göz önüne alınırsa bu etkilerin sonraki dönemlerde görünmesi de normaldir.

İttihatçılıktan tek parti anlayışına, oradan da iktidarın “kutsanıp” muhalefetin daima “hain” durumunda görünmesine, bir grup siyasi seçkinin kendisini daima mutlak otorite durumunda görmesine kadar siyasal anlayış belirli temelleri olan bir anlayıştır. Bu temel, Türk devlet geleneğinden görülen “kutsal devlet” anlayışı ve İttihat ve Terakkinin modernleşme anlayışının indirgemeci yapısından da belli ölçülerde beslenmektedir.

2. BÖLÜM

2-İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ

2.1-İttihat ve Terakki Cemiyetinin Kökleri

İttihat ve Terakki Cemiyetinin düşünsel yönden kökleri Tanzimat'la beraber Osmanlıda gelişen düşünce akımlarına kadar uzanır. Zira Tanzimat sonrası Batı'yla olan ilişkilerin gelişimi, edebiyat ve düşünsel dünyamıza Batı'dan esinlenmiş çeşitli yeni fikirler getirmiştir. Tanzimat'ın ilk zamanları itibariyle Avrupa'nın oluşturduğu görece özgürlük ortamını gören ve öğrenimlerini Avrupa'da sürdüren çeşitli aydın ve öğrenciler gördükleri bu yeni düşünsel ve sosyal ortamdan etkilenmekteydiler.

Osmanlı yönetiminin eğitim için gönderdiği öğrencilerin Batıda gördükleri bu yeni fikirlerden ve görece özgürlük ortamından etkilenip eserleri tercüme etmeleri etkilenmenin alanını da genişletmekteydi. Eserlerdeki bir kısım fikirler Osmanlı aydını için yeni alanlar olduğundan cazip bir alan da açmaktaydı. Batı ile iletişim ve tercümeleredeki artış yeni fikir sistemlerinin Osmanlıya girişi ve aydınların arasında temel gündem maddesi olmasına da yol açmıştır. Bu noktada gerek İttihat ve Terakki ve gerekse diğer düşünsel hareketlerinin kökenini oluşturma bakımından yeni Osmanlıların etkileri yadsınamaz bir gerçektir.

2.1.1-Yeni Osmanlılar Hareketi

Meşrutiyet düşüncesi ilk olarak Osmanlı aydınlarınca 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tartışılmaya başlandı. Osmanlı düşüncesini etkileyen siyasi, ekonomik, kültürel ilerlemede bu dönemde ortaya çıktı⁴¹. Tanzimat'ın ortaya çıkardığı nispeten özgürlükçü hava, Osmanlı aydınının batı ile münasebetlerinde karşılaştığı yeni düşünceler, matbaanın faal olarak gelişmesi ve kullanılması ile beraber aydın kesimde yeni düşüncelere olan yönelim buna daha fazla zemin hazırladı.

⁴¹ Tefik Çavdar, *İttihat ve Terakki*, 1. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991, s. 10

Yeni düşünceleri tanımak, o düşünceleri başkalarına aktarma ihtiyacı ve bunun için örgütlenmeleri beraberinde getirdi. 1865'in yazı, Boğazın tepelerinin arkasında ormanlık bir vadide bir piknik yapılıyor ve bu pikniğe altı genç, Osmanlı hükümeti tarafından sürdürülen politikaya karşı hareket etmeye karar veriyorlardı. Bunların ortak özellikleri hem Avrupa kültürünü bilmeleri hem de Osmanlı'nın durumunun kötüye gittiği hakkındaki görüş ve düşünceleriydi. Bu gençlerin aşağı yukarı hepsi de tercüme odalarında çalışmış ve Avrupa'nın siyasi sistemlerini öğrenme fırsatı bulmuşlardı. Bunların lideri Mehmet Beydi. Diğer üyelerden biri ise, edebiyat çevrelerinde tanınan Namık Kemal'di. "Tasvir-i Efkâr" Şinasi tarafından kendisine bırakılmıştı⁴².

Şinasi, daha önce 1860 Agâh Efendi'nin çıkardığı Tercüman-ı Ahvâl Gazetesi'nde çalıştı. Bu gazetede ülkenin ekonomik, sosyal, siyasal yönden sorunlarını ele alıp eleştiren çeşitli makaleler yayınladı. Ancak Agâh Efendi yazıların siyasi içeriğinden ürktüğü için yazıları kesildi. Şinasi'de Tercüman-ı Ahvâl'dan ayrılıp Tasvir-i Efkâr'ı kurdu⁴³.

Şinasi gazetede, o yine halkın yabancı olduğu ulustan özgürlüğe ve kamuoyuna kadar konulara değindi. Bu yeni ve yabancı kavramlar aydınların bu gazetenin etrafına toplanmasına sebep oldu. Gazetenin bürosu genç Osmanlıların çeşitli ülke sorunlarını tartıştığı bir merkez haline geldi. Şinasi yazılarında devlet yönetiminden olup bitenler hakkında halkın da bilgi sahibi olmasını ve görüşlerini ifade etmelerinin gerekliliğine inanıyordu.⁴⁴

Halkın yönetim hakkında bir şeyler söylemesi gerekliliği yüksek sesle dillendirildikçe yeni fikirler cazip gelmeye ve daha fazla taraftar bulmaya, yönetim ile ilgili daha fazla konuşulmaya ve etkinlikler yapılmaya başlandı. Bu tür etkinlikler hızlı bir teşkilatlanmayı da kendisiyle getirdi. Çünkü sadece fikirlerin tartışılmasının yeterli olmadığı görüldü. Zira kendileri de anladılar ki sadece yazıyla yetinen bir kültürel program yeterli olmuyordu. Onun için iç örgütlemeye önem verdiler. Başta İstanbul olmak üzere ülkenin çeşitli yerlerinde örgütlenme çalışmalarını hızlandırdılar.

⁴² Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, 5.Baskı, İstanbul, İletişim Yay, İstanbul, 1996, s. 18-19.

⁴³ Çavdar, s. 11.

⁴⁴ Çavdar, s. 13.

İç örgütlenmesi İtalyan Carbonari örgütleri benzeri olan Yeni Osmanlılar Cemiyeti, yurt içinde kurulduktan kısa bir süre sonra yurt dışına çıktı ve faaliyetlerine orada devam etti. Mustafa Fazıl Paşa ekonomik yönde cemiyeti desteklemekteydi. Cemiyetin plan ve programlarında büyük aksaklıkların olduğu, fakat buna rağmen eylemlerine devam ediyorlar ve bir plan çerçevesinde uğraş veriyorlardı. Belli bir plan ve programları olmamakla beraber Mustafa Fazıl Paşa tarafından Padişah Abdülaziz'e yönelik olarak yazıldığı belirtilen mektubun Yeni Osmanlıların bir program taslağı olduğu kabul ediliyor.⁴⁵

Bu mektubun genel olarak dile getirdiği içerik: özgürlük, özgürlük ortamının olmayışının batının içimize karışma fırsatı verdiği, adaletin yer ve zamana göre değişmemesi gerektiği, dinin yönetim ile ilgili değil kişinin manevi yönü ile ilgili olduğu şeklinde bir içerik barındırıyordu.⁴⁶

Cemiyetin etkin kişilerinden N. Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi gibi kimselere göre Osmanlılar o zamana kadar Tanzimat yıllarında Avrupa'nın büyük devletlerinin politikasına pasiflikle karşı koymuşlardı. Onun için kendisine itimat edilecek halkı bir direnç hareketine koymak gerekiyordu⁴⁷. Her şeye rağmen 1867 yılından itibaren Avrupa'da faaliyet gösteren yeni Osmanlıların kendi içerisinde net bir düşünce birlikleri olmamıştır. Hatta içlerinde birilerinin de ifade ettiği şekilde tek ortak amaç Sadrazam Ali Paşa'nın devrilmesiydi.⁴⁸

Yalnız, Mustafa Fazıl Paşa tarafından ele alınan mektup dışında cemiyetin program ve doktrini olarak kabul edilen tam bir metne rastlanmamasına rağmen, uğraşları saltanatı mutlakattan meşrutiyete götürmeyi isteyen bir esasa istinat edilebilir⁴⁹. Yeni Osmanlılar Avrupa'ya dağıldıktan sonrada ülkenin içerisinde de etkinliklerini ve düşüncelerini devam ettirmeye çalışmışlar, onların ülkede kalanlar üzerinde çeşitli etkileri olmuş ve ülkede çeşitli yeraltı örgütlenmeleri kurulmuştur⁵⁰.

Yeni Osmanlıların temsil ettiği meşrutiyet fikri bütün tecrübesizliği ve zayıflığına rağmen memlekette çeşitli güçlü etkiler bırakmıştır. Bunun sebebi ise

⁴⁵ Çavdar, s. 12.

⁴⁶ Çavdar, s. 14.

⁴⁷ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, 5. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 1997, s. 89.

⁴⁸ Çavdar, s. 12.

⁴⁹ T. Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, 2. Baskı, İstanbul, Arba Yayınları, 1995, s. 93.

⁵⁰ Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, 5. Baskı, İstanbul, İstanbul, 1996, s. 32.

yepyeni bir ideolojisiyle ortaya çıkıyor olmasıdır. Bu ideoloji asrın bütün milliyetçi hareketlerini uyandırmıştır. Fransa'da başlayan bu akım o dönem itibariyle tüm kıta Avrupa'sını etkilemekteydi⁵¹.

Ülkede de, o güne kadar konuşulmayan konular tartışıldıkça Fransız İhtilali'nin etkisi daha da kendini belli ettirmektedir. Bir taraftan hızla çöken bir imparatorluk, diğer tarafta bu çöküşü fırsat bilip kopan milletler Osmanlı aydınının düşünce yapısı üzerinde etki bıraktı.

Yeni Osmanlılar ülke dışına çıktıktan sonra dışarıda çıkardıkları dergi ve gazeteler yurda sokuluyor ve bu gazetelerdeki yazılar ülkede elden ele dolaşıyordu. Gerek çıkardıkları dergi ve gazetelerle ve gerekse tercüme etikleri kitaplarla düşünsel bir zemin oluşturdular.

Yeni Osmanlılar Batı'daki fikir akımlarını Osmanlı'ya ilk getiren grup olmalarına rağmen daha önceleri yönetime yönelik bu tür bir muhalefet geleneği olmadığından bu alandaki ilk olmaları hasebiyle tecrübesizdiler. Ancak Yeni Osmanlılar üzerine bina olan diğer hareket ve kültürel etkinlikler Yeni Osmanlıların oluşturdukları gazete, aydın muhalefeti ve düşünce oluşturma bakımından bu tecrübeden de faydalandıkları için daha geniş bir alana yayılabildiler. Yalnız yukarıda da bahsedildiği gibi yenilikler ve tercüme konusunda Yeni Osmanlıların bir ilk olduğu gerçeği önümüzde durmaktadır.

Görüldüğü gibi Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyetinin o dönemin şartlarına ilk karşı çıkan siyasi örgüt olan Yeni Osmanlılardan hem özgürlük düşüncesi hem de kullandıkları araçlar yönünden bir birikim almışlardır. Yani bu cemiyetin tarih içerisindeki kökleri Yeni Osmanlılar hareketine dayanıyordu. İki grup arasındaki ilişki yalnız amaçların örtüşmesinden ibaret değildi, İttihat ve Terakki Cemiyetinin Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne girenlerden yararlanması, sosyal desteğini bir kuşak önce belirmiş sosyal kısırdanmalardan alması ve 1860'larda yeşeren bir ideolojiyi kendisine şiar edinmesinden doğuyor⁵².

İttihat ve Terakkinin kuruluşu ve teşkilatlanmasına bakıldığında görünen argümanların aynısının kendilerinden önceki düşünsel hareketlerdeki argümanların benzerliklerinin olduğu görülmüştür. Türkiye'de anayasa

⁵¹H.Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 2. Baskı, İstanbul, Ülken Yay., 1979, s. 63.

⁵²Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, 5. Baskı, İstanbul, İstanbul, 1996, s.31

hareketinin düşünsel temeli Yeni Osmanlılar zamanında atılmış ve özgürlük, ulus gibi kavramlar o dönemde ciddi bir şekilde gündeme gelmiştir.

İki siyasal harekette de örgütlenme biçimi bir birine paralellik göstermektedir. Yeni Osmanlıların gazetecilik ve dergicilikte gerek siyasal alanda ve gerek ise edebiyat alanında güçlü bir birikim oluşturdukları ortadadır. İttihatçılar bu yöne ek olarak dernekçilik faaliyetlerinde de aktif olarak faydalanmışlar ve Osmanlı'nın hem merkezinde hem de taşrasında cemiyet merkezleri oluşturmuşlardır. Merkezden taşraya gönderilen her siyasi sürgün bulunduğu yerde etkin bir faaliyet sahası meydana getirmiştir.

2.2- İttihat ve Terakkinin Kuruluşu ve 1908'e Kadar Gelişimi

2.2.1- Cemiyetin Kuruluşu

Meclisi Mebusan'ın kapatılmasından sonraki ilk on yıl içerisinde Ali Suavi ve Scalieri'nden Sultan Murat'ı kurtarmak için Çırağan'a yönelik yaptıkları darbe teşebbüsünün dışında Abdülhamit yönetimine yönelik herhangi bir karşı koyuş meydana gelmemiştir. Muhalefet düzeyinde oluşan görünüm sınırlı idi ve sonraki dönemler için kendisinden söz ettirecek önemli bir fonksiyonelliğe sahip olamıyordu. Ancak Tanzimat'tan beri başlayan ve yeni Osmanlılarla şekillenen yeni bir muhalefet şekli oluşuyordu. Aydınlardan başlayıp çeşitli kurum ve bürokraside kendine yer bulan bu “özgürlükçü” düşünce dönem itibariyle Abdülhamit'e karşı da sesini çıkarmaya başlıyordu⁵³.

Bu özgürlükçü düşüncenin 1860-70 yıllarında öncüleri olan N. Kemal'in, Şinasi'nin ve Ziya Paşa'nın yazılarının hem toplumdaki aydınlar arasında hem de özellikle liselerde elden ele dolaşmaya başlaması yeni bir muhalefet şekline de zemin hazırlıyordu. Harbiye gibi okullarda ise bu türden özgürlükçü denilen hareketler daha da etkindi. Bunun nedeni de daha sonrada belirtileceği üzere Harbiye'nin o dönemdeki eğitim şekli ile ilgili idi.

⁵³ M.Şükrü Hanioglu, *Osmanlı İttihat ve Terakki. Cemiyeti ve Jön Türklük*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985,, Cilt I s. 175.

Başlangıçta düşünsel alanla sınırlı kalan bu özgürlükçü söylem tıpkı yeni Osmanlılarda olduğu gibi eyleme geçti. Düşünsel alandan eylem alanına geçişi İbrahim Temo anılarında şöyle anlatır:

“Gülhane mektebinde (eski mektebi tıbbiyede) elimde kitapla dolaşırken İshak Sükûti yanıma sokuldu. Bana yeni bir şey olup olmadığını sordu. Ben de memleketin durumunun kötüye gittiğini bir çare bulmazsak daha da kötü olacağını söyledim. Bunun çaresi ise cemiyet halinde çalışmaktır dedim. Ben, O, Mehmet Reşit ve Abdullah Cevdet elimizi birbirine kavuşturarak ahdi misak ettik. Bu tarih 1889 senesi bir Mayıs gününe tesadüf etmiş ve cemiyet kurulmuştur⁵⁴.”

Örgüt büyük bir gizlilik içerisinde kendine zemin bulmaya başladı. Örgütün de yapılanması tıpkı Yeni Osmanlılarda olduğu gibi Carbanori ve Mason örgütlenmesi şeklindeydi. Üyeler küçük hücreler oluşturmaktaydı. Her hücrenin kendisine ait bir numarası vardı. Hücre üyeleri de numara almaktaydılar. Bu numaralar adi kesir biçimindeydi. Payda hücre numarası, payda da ise üye numarası bulunuyordu. Kısa zamanda örgüt büyüdü. Diğer okullarda da aynı şekilde hücreler oluşturuldu. Örgüt büyüdükçe üst düzey bürokratlarından da katılımlar oluyordu⁵⁵.

Bürokratların ve devletin içinde nüfuz sahibi olan kişilerin katılımıyla beraber yeni durumu görüşmek üzere incir ağacı içtimai adı verilen ve on iki kişinin katıldığı bir toplantı organize edildi. Bu toplantıdan sonra İttihat-ı Osmanî cemiyeti artık örgütsel bir yapıya kavuşma çabası içerisine girmişti. Ortak emelleri bulunan şikâyetçiler durumundan aralarında statü farklılığının bulunduğu hiyerarşik bir örgüte doğru gelişimin varlığı açık bir biçimde gözükmekteydi⁵⁶.

Bu toplantılarla beraber bir örgütsel yapı ortaya çıkmaya başladı. Örgütsel yapının ortaya çıkmasıyla da çabalar daha fazla kimseyi kaydetmeye ve nüfuzlu kişilere yönelmeyi yönelik oldu. Cemiyetin bu çabaları özellikle istihbarat yönünden gelişmiş olan sarayı, İttihat ve Terakki'nin varlığından haberdar etti. Yönetimce özellikle tıbbiye için tedbir alma yoluna gidildi. Okulun yöneticiliğine saraya bağlılığıyla tanınan Zeki Paşa getirildi. Kendisi göreve gelir gelmez tıbbiyede öğrencilerin dolaplarını ciddi bir arama yapıp, öğrencileri sorguya çekti bu sorgulama sonucunda dokuz öğrencinin okulla olan ilişkisini kesti. Ancak

⁵⁴ İbrahim Temo, *İttihat-ı Terakki Anıları*, 1. Baskı, İstanbul, Arba Yayınları, 1987, s. 13-15.

⁵⁵ Çavdar, s. 16.

⁵⁶ Hanioglu, s. 175

saray bu olayı sadece öğrenci hareketi olarak değerlendirerek ilgili öğrencileri affetti⁵⁷.

2.2.2- Cemiyetin 1908'e Kadar Gelişimi

Cemiyet Saray tarafından oluşturulan baskının kaldırılışını, hâlâ her türlü sorun için çare olarak görülen anayasa ile parlamentonun yeniden işlevsel duruma gelmesini istiyordu. Bu dönemde cemiyet taşrada ve imparatorluğun farklı yerlerindeki diğer okullarda da yavaş yavaş etkinlik sağlanıyordu. Yine aynı dönem itibariyle Edirne'de posta memuru olan Mehmet Talat ve askeri tıp öğrencisi Selanikli Nazım gibi 1908 devriminde önemli rol oynayacak bir kısım kimselerde cemiyete katıldı⁵⁸.

Zamanla yönetimin oluşturduğu baskılarla okulun mezunları hem muhalefeti sürdürmek hem de Avrupa'da öğrenimlerini devam etmek için bir çıkış yaptılar. Bu aynı zamanda sürgünlerin de başladığı dönemdi. Buna rağmen cemiyet bir yanda Ubeydullah Efendi, Hoca Kadri ve Mizancı Murat gibi kişilerin cemiyete girmeye ikna ile uğraşılıyor; diğer yandan da yurt içi örgütlenme sağlanmaya çalışılıyordu. Süreç içerisinde firarlar gittikçe yoğunluk kazanmaya başladı. Bu hızlı firarlar cemiyetin oranındaki artışı da gösteriyordu⁵⁹.

Osmanlı yönetimi bu firarlarla baş etmek ve yurtdışına kaçanların faaliyetlerini engellemek için çeşitli ülkeler nezdinde girişimlerde bulundu. Cemiyet, bu dönemde Paris'te bulunan Ahmet Rıza Bey ve Kahire'de bulunan Ahmet Virdani Bey aracılığıyla bu iki merkezde bulunan muhaliflerle temasa geçmeye çalışmıştır⁶⁰. Ahmet Rıza'nın cemiyetin sonraki dönemlerinde üzerindeki etkisi göz önüne alındığında kendileri açısından isabetli bir karar da almış bulunuyorlardı.

Buna rağmen bu temaslarda kısa süreli sıkıntılarda zuhur ediyordu. Her biri ayrı düşün üzerinde bulunan sürgündekiler arasında sıkıntılarda oluşuyordu. Düşünsel farklılıklardan dolayı yurt dışındaki hareket birleşmekten uzaktı.⁶¹

⁵⁷Hanioğlu, s. 178.

⁵⁸ Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, Çeviren Nüzhet Salihoğlu, 2. Baskı, İstanbul, Bağlam Yay, 1995, s. 41.

⁵⁹ Zürcher, s. 43.

⁶⁰Hanioğlu, s. 179.

⁶¹ Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, 5. Baskı, İstanbul, İletişim yayınları, 1996, s.137-138.

İlk çatlaklardan bir tanesi Ahmet Rıza'nın otoritesi Mizancı Murat tarafından kabul görmemiş ve bununla Ahmet Rıza'ya karşı çıkmıştı. Mizancı'nın mülkiyedeki öğretmenliği ile içinde geldiği edebiyat ve yazın hayatı kendisini öğrencilerin gözünde ayrı bir yere oturmasına sebep oluyordu. Kişiliğinin oluşturduğu etki ve sahip olduğu düşünce onu Ahmet Rıza'nın önüne alıyordu. Mizancı'nın fikirleri, Ahmet Rıza'nın pozitivismden daha çok ilgi çekiyordu. Mizancı, Pan-İslamist fikirleriyle, Ahmet Rıza'dan daha çok destek gördü. Saray bu durumun farkında idi ve Padişah, Murat'ın anahtar rolü gördüğünü biliyordu. Onun için Ahmet Celalettin Paşayı Murat'ı ikna için Cenova'ya yolladı. Murat, arkadaşlarını da büyük hayretler içerisinde bırakan bir kararla geri döndü. Cemiyetin üzerindeki etkisinden dolayı Murat'ın dönüşü cemiyete ağır bir darbe indirdi. Yalnızca Ahmet Rıza'nın etrafındaki küçük bir grup kendini koruyabildi⁶².

Bu dönemde Cenova'da Osmanlı gazetesini çıkaran Abdullah Cevdet ve İshak Sükûti de geri dönüşü kabul edince hareket önemli bir darbe daha yedi. Tam İttihatçılar böyle bir moralsizliğin içerisindeyken beklenmedik bir gelişme oldu. Padişahın eniştesi Mahmut Celalettin Paşa ile oğulları Sabahattin ve Lütfullah'la birlikte Fransa'ya kaçtı. Fransa'ya gelişlerinde Abdülhamit'i suçlayıp Ahmet Rıza'yı övmeleri ittihatçıların kaybolan morallerini düzeltti. Bu sayede 1900 yılında son yıpranmalardan sonra İttihatçılar biraz toparlandı. Yalnız bu sefer diğerinden daha fazla sorun çıkaracak anlaşmazlıklar oldu. Zira daha önceki Mizancı Murat ve Abdullah Cevdet'in çıkışları tamamen kişiseldi. Fakat Sebahattin Bey'in gelişiyse siyasi ilkelerden anlaşmazlık çıktı. Ahmet Rıza merkezîyetçilikten ve Osmanlı milliyetçiliğinden yanayken Prens Sebahattin, Demolins'in fikirlerinin etkisindeydi. İlerlemenin oluşunu "Teşebbüsü Şahsi" ve "Ademi Merkezîyetçiliğe" bağlıyordu⁶³. Bugünkü merkezîyetçilik "zulmü" nü terbiye tarzımızın ürünü olarak görüyordu. Hayatlarını kendi kabiliyetleri ile kazanma imkânına sahip olmayanlar, yani dayandıkları şey kendi becerileri olmayanlar bu açıklarını aile, çevre ve hükümetlerine güvenerek telafi etme

⁶²Zürcher, s. 43.

⁶³Zürcher, s. 45.

yoluna gidiyorlardı. Bu da kendisi ile istibdat yönetiminin her tarafta kökleşmesine sebep oluyordu⁶⁴.

İki hizbin arasındaki sorun Osmanlı liberalleri kongresinde tamamen su yüzüne çıktı. Ahmet Rıza pozitivist düşüncenin etkisiyle şiddetten kaçınırken, Prens Sabahattin Abdülhamit'e karşı şiddet kullanılmasını istiyordu. Ancak 1907 Ahmet Rıza'da şiddet kullanımına razı oldu. Çünkü Osmanlı imparatorluğunda yeraltı örgütlenmesinde haberdar olmuştu. Bundan sonraki gelişmelerde dahil olmak üzere etkinliğin büyük çoğunluğu bu yer altı örgütlenmesinin elinin altındaydı. Cemiyetin Avrupa'daki yapılanmasında bu tür faaliyetler olurken yurt içinde de cemiyet faaliyetini devam ettiriyordu. Selanik, Beyrut, Şam, Taşlıca, Erzurum, Trabzon, Kıbrıs vb. yerlerde cemiyet faaliyet gösteriyor, bu faaliyetlerden bir kısmı tespit edilerek etkisiz duruma getiriliyor, bir kısmı da özellikle Erzurum şubesinde olduğu gibi askerle de yakın ilişkiler kurup geliştiriyordu. Faaliyetlerinden haberdar olunup izin verilmeyen şubeler ise Suriye şubesi örneği 1897 bir ihtilal meydana getirmek üzereyken su yüzüne çıkarılıp çöktürülmüş, diğer şubelerin faaliyetleri ise bunlardan farklı değildi.⁶⁵

Özellikle İshak Sükûti ve diğer bir kısım cemiyet mensuplarının gönderildiği Rodos bir nevi cemiyet üssü görevini görüyordu. Ancak sık sık oluşan firarlar bu şubenin etkinliğinin kırılmasına sebep olmuştur.

Aynı şekilde Edirne şubesi ise İbrahim Temo'nun faaliyeti dışında bir örgütlenmeye tabi olunmuş ve Balkan teşkilatı ile temas kurmuştur. Ancak daha sonra bir mektup zarfıyla başlayan mühür işleminin çözümü bu teşkilatın çöktürülmesine sebep olmuştur. Asker ağırlıklı bu şubenin çöktürülmesi İttihat ve Terakki için büyük kayıp olmuştur. Selanik ve Girit'te de İttihat ve Terakki'nin teşkilatlanması olup faaliyetler yürütülmüştür.

Burada özellikle Selanik'in kendisine has bir konumu vardı. Şehrin hem kozmopolit yapısı hem de daha sonraki ittihatçı yapılanmada almış olduğu misyon bakımından bu şehrin üzerinde ayrıca durmayı gerekli görmektedir. Çünkü II. Meşrutiyet döneminin dinamik unsurları Rumeli ve Selanik çevresinden

⁶⁴ Prens Sabahattin, *Görüşlerim*, 1. Baskı, İstanbul, Buruc Yayınları, 1999, s. 45.

⁶⁵ Hanioglu, s. 195-200.

doğmuştur. Yine sosyal ve ekonomik hayatı ilgilendiren bir sürü konuda Rumeli, özellikle Selanik müstesna bir yer teşkil ediyordu⁶⁶.

İmparatorluk dört ana bölümden oluşmaktaydı. Anadolu, Adalar, Arabistan ve Rumeli. Rumeli çeşitli etnik, dinsel unsurların birbirinin içerisinde yaşadığı yerlerdir. Orduyla beraber Rumeli'ye yerleşen Müslüman halkta oranın halkıyla birlik ve beraberlik içerisinde yaşamaktaydı.

Ancak ulusçuluk kavramının gelişimiyle halkların birlikteliği de sarsılmaya başladı. Dış ülkelerin müdahaleleri Osmanlının Rumeli'deki politikalarının uygulanmasını olumsuz etkiliyordu.

Bu ülkeler Rumeli'de ve Balkanlarda ulusçuluk eğilimlerini kendi çıkarları açısından körükleyerek tam bölünmüşlük havasını teneffüs ettiriyorlardı. Kente Müslümanlar, Yahudiler ve Hıristiyanlar beraberlik ve birlikteliği kurmuşlardı. Selanik'in bu tür kozmopolit yapısı da imparatorluğun diğer kentlerine oranla daha hoşgörülü olmasını sağlamıştır⁶⁷.

Selanik'in yapısı siyasal akımlar için de önemliydi. Osmanlı imparatorluğundaki ilk işçi hareketi burada başlamıştı. Sosyalist akımlarda burada taban bulmuştu. Müslüman okulların yanında Gayri Müslim okullarda vardı. Askerlerin ve sivillerin daha sonra İttihat ve Terakki adını alacak örgüt olan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ni kurdukları yer bu kentti. Çünkü şartlar özgürlükçü bir düşünceye zaten müsaitti. O zaman Selanik'te üçüncü ordu müşirinin göz yummasıyla da komutan ve subaylardan birçoğu cemiyete üye olmuşlar buna kısa sürede bölgede başka şubeler açılışı da eklenmişti⁶⁸. Böyle bir ortam kısa süre içerisinde Selanik'teki cemiyeti diğer yerlerdeki teşkilatlanmaların önüne geçirdi. Selanik çizgisi en etkin duruma geldi.

1908 Şubatının başlarında Selanik Hukuk Mektebi'nde bir genç ailesine (Manastır'daki akrabasına) bir mektup göndererek bazı arkadaşlarının kendisini gizli bir cemiyete katılmasını istediklerini yazdı. Eğer kabulü durumunda Kur'an'a el basıp yemin edecek ve gizli yayınları takip edecekti. Öğrencinin akrabası adliyede memur olduğundan olayı hemen gerekli mercilere bildirdi. Kısa

⁶⁶ Sina Akşin,; *Jön Türkler İttihat ve Terakki*, 2. Baskı, Ankara, İmge Yayınları, 1998, s. 95-111.

⁶⁷ Çavdar, s. 24.

⁶⁸ Mehmet Selahaddin Bey, *İttihat ve Terakki Cemiyetinin Kuruluşu ve Osm. Yıkılışı Hakkında Bildiklerim*, 1. Baskı, İstanbul, İnkılap Yayınları, 1989, s. 22.

sürede tutuklamalar başladı. Polis müdürü Nazım Bey birkaç küçük rütbeli subayı da alıkoydu. Osmanlı yönetimi için iyi bir şey olmasına rağmen bu olaydan fazla bir şey çıkmadı. Çıkmayışının sebebi de cemiyetin üye kaydederken gösterdiği hassasiyeti⁶⁹.

Zaten herhangi bir disiplinsizlikte de ne şekilde hareket edeceklerini belirtmişlerdi. Bu, önceden belirlene hareket tarzı Osmanlının diğer merkezlerinde cemiyete yönelik yapılan ortadan kaldırma çalışmalarının tamamen sonuca varmamasının da en önemli sebebi idi.

Disiplinsizliği önlemek için cemiyet üyelerine eğer herhangi bir ihanetleri söz konusu olsa yemin esnasında üzerine yemin ettikleri silahla kendilerinin vurulacağını söylüyorlardı. Ama bunun ne şekil olacağı kendisiyle yeni bir problem getirdi. Onun için cemiyet illegal durumdayken dahi böyle bir faaliyeti yürütecek yeni bir alt örgüt kuruldu. “Fedai”ler denilen örgütün elemanları gizli tutuluyor. Bu üyelerin seçimi de daha titiz bir şekilde merkez tarafından yapılıyordu⁷⁰.

Bu durum her halükarda cumhuriyetin kuruluşundan sonra günümüze kadar varlığı ve faaliyetleri tartışılan yer yer darbelere zemin de hazırlayan demokratik olmayan usulleri çağrıştırıyordu. Yalnız bu tür bir yaptırım cemiyet üyelerinin davranışlarına dikkat etmesine de sebep oluyordu. Bu da cemiyetin varlığını devam ettirmesi yönünden önemseniyordu.

1908’de cemiyet çalışmalarına gizli olarak devam etmekte vazgeçti. Avrupa’nın büyük devletlerine cemiyetin varlığını ve nüfuzunu açıklama kararı alındı. Avrupa devletlerinin konsolosluklarına bir manifesto gönderdiler. Ancak büyük devletler cemiyetin gücünü tam bilmediklerinden cemiyeti muhatap almadılar. Ancak cemiyet her şeye rağmen eyleme geçme fikrini kafasına koymuştu. 1908 deki isyanların ilk ve tek amacı cemiyetin varlığını korumaktı. Cemiyet saray ve Makedonya’daki hafiyelere karşı acımasız olma kararı aldı. Saraydan gönderilen Albay Nazım Bey öldürüleceklerin başında geliyordu. Ancak Nazım Bey hafif bir yarayla kurtuldu ve İstanbul’a geri döndü⁷¹.

⁶⁹Feroz Ahmad, *İttihad ve Terakki*, Çev. Nuran Yavuz, 4. Baskı, İstanbul, Kaynak Yay, 1995, s. 15.

⁷⁰Çavdar, s. 29.

⁷¹Ahmad, s. 16.

Nazım Beyin öldürülme girişimi zamanlaması bakımından da kritikti. Zira o esnada İngiltere kralı ile Rus Çarı Reval'de buluşmuşlardı. Osmanlı yönetimi tarafından bu görüşme İngiliz-Rus işbirliğinin Makedonya konusunda kesiştiği şeklinde yorumlandı. Dolayısıyla Reval görüşmeleri hükümeti devirmeyi, büyük devletlerden önce Makedonya'da bir ıslahat hareketine girişmeyi gerekli kılan bir nedendir.

Nazım Bey'in İstanbul'a gelip olayı anlatmasıyla başka bir heyet üçüncü ordunun silahları teftiş etmek bahanesiyle (aslı ise cemiyet hakkında daha derli toplu bilgilere sahip olma) Selanik'e gönderildi. Mahir Paşa'nın Selanik'e ayak basmasıyla olayların gelişimi daha da hızlandı⁷².

Mahir Paşa Selanik'te yeterince bilgi edinemedi. Oysa Makedonya'nın diğer yerlerinden padişahın hafiyeleri daha iyi çalışmaktaydı. Manastır'daki alay müftüsü saray hafiyesiydi ve Kolağası Niyazi liderliğinde çalışma yapan gruba katılmıştı. Niyazi daha önce soruşturmaya uğramış, delil yetersizliğinden serbest bırakılmıştı.

Niyazi tasarladığı isyanı hemen harekete geçirmeye çalışıyordu. Bunu saraya haber vermek için rapor hazırlayan müftüyü ağır yaraladı. Niyazi, Cemal Efendiyi izin almak için genel merkeze gönderdi. İki gün sonra merkez komitesinden gerekli izni alınmıştı. 3 Temmuzda subayların cuma namazında olmalarından faydalanarak gerekli silah, cephane ve parayı alarak dağa çıktı. Dağa çıkanlar sadece askerler değildi. İçlerinden belediye başkanının da olduğu çeşitli siviller de askerlerin yanında bulunuyordu⁷³.

İttihat ve Terakki'nin İstanbul ekibi de gelişmeleri izliyor, yerinde rahat durmuyordu. Zira Kâzım Karabekir, bu olaylardan sonra Enver'den haber gelmeyince kendilerinin de halkın ve ordunun hürriyet istediğini yazarak etrafa attırdığını söylüyor⁷⁴.

Niyazi, Ohri Makamına gönderdiği 3 Temmuz tarihli bildiriye isyanın nedenini anavatanımızda süren haksızlıklarla mücadele etmek ve 1876 anayasasını geri getirmeğe zorlamak olarak bildiriyordu⁷⁵.

⁷²Ahmad, s. 18.

⁷³Ahmad, s. 20.

⁷⁴Kazım Karabekir, *İttihad ve Terakki Cemiyeti*, 1. Baskı, İstanbul, Emre Yay, 1993, s. 315.

⁷⁵Ahmad, s. 21.

Aynı zamanda halktan hükümete ödedikleri vergiyi kendilerine ödemeyi bunun karşılığında halkın mal, can ve namusunun korunacağını vaat ediyordu. Niyazi'nin dağa çıktığı haberi İstanbul'u tedirgin etmekteydi. Çünkü başta İstanbul hareketi sınırlı bir güç olarak tasarlıyordu.

Saray, Şemsi Paşa'dan isyanı bastırmak için elindeki tüm olanakları harcamasını istedi. Bu emri uygulamak için yola çıkan Şemsi Paşa 7 Temmuzda manastırdan geçiyordu. Hareket planlarıyla ilgili olarak saraya bilgi vermek için gittiği postane dönüşünde öldürüldü⁷⁶.

Şemsi Paşa'nın yerine atanan Osman Paşa manastıra gelişinde askerinin artık söz dinlememesi ve silah arkadaşlarına ateş etmemesi Osman Paşa'yı da ittihatçılara karşı etkisiz bıraktı⁷⁷.

Bu sürecin akabinde cemiyet, saraya bağlı başka padişah ve hükümet adamlarını da öldürdü. Bunlar Hakkı Bey ve Sadık Paşa idi. Bu hengâmenin olduğu bir zamanda Osman Paşa'ya ise padişahın iradesini okurken ateş ediliyordu. İkinci meşrutiyetin ilanından önce Hilmi Paşa saraya gönderdiği mektupta üçüncü ordu subaylarının hepsinin İttihat ve Terakkiyle ilişkisi olduğunu bildirmesi cemiyetin ne kadar etkin bir aktör olma yolunda ilerlediğini de gösteriyordu. 20 Temmuzda Manastırlı Müslümanlarında meşrutiyeti istemek için ayaklanmaları, Vali Hıfzı Paşa'nın saraya meşrutiyetin geri getirmesi gerektiğini yazmasına sebep oluyordu. Ancak bu mektubundan dolayı kınanmış ve istifasını vermişti.

Ardından başka şehirlerde de buna benzer ayaklanmalar oldu. Hilmi Paşa'nın padişaha gönderdiği mektupta durumun ciddi olduğunu bildirmesi sonucunda bu olayın yerinden incelenmesi için Makedonya'ya birkaç nazır ve vezir gönderilmesini de istemişti. Ancak artık çok geçti, cemiyet sedasız olarak ilan etmeyi tasarladığı meşrutiyete uygun bir başlangıç olarak müşir Osman Paşa'yı manastırdan kaçırdılar⁷⁸. Ertesi günde meşrutiyet ilan edildi.

Selanik cemiyetinin ideolojik merkezi olmasına rağmen meşrutiyetin ilan edildiği son önemli Makedonya kenti oldu. Cemiyet 27 Temmuzda Selanik'te meşrutiyeti ilan etmeyi düşünüyordu. Ancak olaylar hızlı geliştiğinden, 25

⁷⁶ Karabekir, s. 313.

⁷⁷ Çavdar, s. 33-36

⁷⁸ Ahmad, s. 27-28.

Temmuzda Hilmi Paşa sadrazamdan gelen telgraf üzerine meşrutiyetin ilan edildiğini bildirdi.

2.3- Bir Siyasal Güç Olarak İttihat ve Terakki (1908-1918)

2.3.1- 1908 Meşrutiyet İlanı

1908'deki devrim İttihat ve Terakki'nin beklemediği bir başarıydı. Padişahın birdenbire başlayan ayaklanmalara karşı susması gerek imparatorluğu gerekse bürokratik yapıyı büyük kargaşalara sürüklemişti. Çeşitli yerlerde inisiyatif ele alanlar ise Abdülhamit'in irak köşelere sürgün ettiği bürokratları. Bunlardan bazıları oldukları yerlerde ittihatçı dernekler kurup buldukları eyaletleri mecliste temsil etmekteydiler⁷⁹.

Taşra ya da uzak eyaletler böyle bir durumdayken, merkezde ise merkezi otoritenin güçlü bir yapısı yoktu. Böyle bir karışıklık içerisinde etkin güç ise ittihatçılardı. İttihatçılar istedikleri zaman iktidara gelebilecek bir imkâna sahip olmalarına rağmen onlar 1908 deki gerçekleştirdikleri devrimin prestijini kullanarak, sadece belirli memurların yerini değiştirip üst kademelere “daha aydınlıkçı” düşünen kadrolar getirdi. Diğer işleri de kabineye bıraktı. Belki de bunun sebebi kendilerini bu konuda yetersiz görmeleri idi. Abdülhamit'i tahtan indirmek için hukuki bir zemin de bulamıyorlardı. Hukuki zemini ancak 31 mart olayı ile oluşturabildiler⁸⁰. Daha evvelinde her ne kadar farklı sosyal zümreler arasında İttihatçılara katılım olmuşsa da devlet yönetimi örgüt yönetimi gibi değildi. Emirlerinin altındaki küçük rütbeli subaylar ve önemsiz mevkilerden oluşmuş bir sürü memur vardı. Genel olarak aralarında devlet adamları olmadığı gibi devleti yönetebilecek yaşlı ve tecrübeli kimsede pek görünmüyordu⁸¹.

Ama buna rağmen İttihat ve Terakki'nin bu coşku havasında iktidarı kendi denetiminin altına almayı hatta yirmi küsur yıldır kendisiyle uğraştıkları padişahı tahttan indirmeyişi şaşılacak bir şeydir. Bunun sebebi ise padişahın

⁷⁹ Ahmad, s. 31-32.

⁸⁰ Şükrü Karatepe, *Darbeler Anayasalar Modernleşme*, 1. Baskı, İstanbul, İz Yayıncılık, 1993, s. 102.

⁸¹ Akşin, s. 120.

olayları sanki kendisi ayarlıyormuş gibi hareket ediydi. Bir de ittihatçılar padişahı indirecek kuvveti kendilerinde bulamıyorlardı⁸².

İttihat ve Terakki'nin teklifte bulunduğu ilk husus padişahın bir kısım nazırlıkları sadrazama bırakmadan kendisinin atayışıydı. Bu dönemde sadrazam olan Sait Paşa'da Padişahı destekleyince cemiyet Sait Paşa'yı istifaya zorladı. Boşalan sadrazamlığa İngilizlere yakınlığıyla bilinen Kâmil Paşa getirildi.

Yine bu dönemde yapılan seçimlerde ittihatçılar güçlerini Kuzey Afrika, Araplar arasında ve Asya'ya da taşımak istemiş, bunun için yapılan seçimlerde her tabakadan kişi meclis mebus adayı gösterilmişti. Parti disiplini olmadığından seçilen üyelerle denetleme iktidarı ancak kurulabildi.⁸³

1908 Meclis-i Mebusan'ın açılışıyla dışarıdaki muhaliflerde yavaş yavaş yurda döndüler. Cemiyetin bunların bir kısmına yakın bırakması muhalefetin ilk nüvesini oluşturdu. Prens Sabahattin, Mizancı Murat, Said-i Kurdi (Nursi) bunların ileri gelenleriydi⁸⁴.

Bu ilk yapılan seçimlerde İttihat ve Terakki hem köklerini sağlamlaştırmak hem de düşünsel yapısını yansıtmak için seçim programına şu türden konuları yerleştirmişti⁸⁵.

- İlk başta sonra ne kadar ters düşseler de liberal demokratik prensiplerin yerleşmesini istiyorlardı.
- Bir başka madde de ise dil konusunun mutlak Türkçe oluşu vurgulanıyordu.
- Ayrıca İttihatçılar ekonomik alanda reform istiyorlardı.

Temmuz 1908'de başlayan geçiş döneminde belirli bir kesimin desteklediği sultanla liberaller ve bürokratların desteklediği ittihatçılar arasında gizli bir iktidar mücadelesi vardı. Seçimlerde ittihatçıların başarısı mücadeleyi su yüzüne çıkardı. İlk hareket Bab-ı Âli'den geldi. Kâmil Paşa 1909 da savaş ve denizcilik bakanlığı azletti yerine kendi adamlarını yerleştirdi. Bu böyle devam etse İttihatçıların askeriyedeki etkinliklerinin tehlikeye girişi anlamına geliyordu. İttihatçı basın böyle tehlikeli bir duruma karşı çıktı ve Kâmil Paşadan açıklama

⁸² Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 6. Baskı, İstanbul, İletişim Yay., 1999, s. 141.

⁸³ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, 2. Baskı, İstanbul, Sarmal Yay, 1994, s. 51-57.

⁸⁴ Çavdar, s. 39.

⁸⁵ Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, Baskı, İstanbul, İletişim Yay, 1995, s. 226-229.

istedi. Ancak Kâmil Paşa sürekli erteleme yoluna gidiyordu. Kâmil Paşaya güvensizlik oyu verilerek kabine düşürüldü⁸⁶. Bundan sonraki gelişmeler ise bir karşı devrim yaratıyordu.

2.3.2- Kargaşalı Bir Karşı Devrim Teşebbüsü: 31 Mart Vakası

Ülkede bulunan liberaller Kâmil Paşa'nın düşüşünü büyük bir engelleme, Britanya elçiliği ise kendi çıkarlarına indirilen bir darbe olarak görüyorlardı. Her ikisi de durumu düzeltmeye kararlıydılar. Bunu izleyenler aylarda İttihatçı karşıtı güçler İttihat ve Terakki'yi yıkmak için çalışıyorlardı.⁸⁷

Bir yanda muhalefetin güçlenişi diğer yanda İttihat-ı Terakkinin güç kaybedişi ülkenin içerisinde yeni sorunların meydana gelmesine sebep oluyordu. Özellikle başıboşluklar had safhaya ulaşmıştı. Böyle bir durumda İstanbul'daki garnizonun ayaklanmasıyla 31 Mart olarak adlandırılan hâlâ üzerinde ne olduğu tam mutabık olunmayan olaylar çıktı.

Bu olayların çıkış nedeni belirli taraflarca ısrarla irticai ayaklanma ya da dinin siyasete alet edilmesi şeklinde yorumlanıyorsa da (ki bir kısım Türkolog ve siyaset bilimcilerce de sık sık tekrarlanan bir husustur⁸⁸.) Gerek o dönem itibariyle İslamcılarının yayın organlarından olan Volkan'da ısrarla halkı ve askeriyei sağduyuya davet etmeleri⁸⁹ ve gerekse de aktif bir İttihatçı olan Rıza Tevfik'in olayı bizzat İttihatçıların tertiplelediği kendisinin de bu olayda yönlendiricilik görevi yaptığı şeklindeki itiraf⁹⁰ bugüne kadar dillendirilen ezberlerinde pek yerinde olmadığını gösteriyordu. Bir kısım ittihatçıların 31 Mart için Cemiyeti sert bir şekilde tenkit etmeleri, olayın bir kurgu olduğunu ve irticai bir eylem olmadığını, İttihatçıların yönetimi ele geçirmeleri için kontrollü bir şekilde meydana getirdiği dile getirmeleri üzerinde düşünülmesi gereken bir olaydır⁹¹. Olaylar, isimlendirmeler ve dışarıya irtica diye göstermeler tamamen ittihatçıların bir organizesi idi ve bunu da sonuna kadar kullandılar⁹².

⁸⁶ Ahmad, s. 55-57.

⁸⁷ Ahmad, s.57.

⁸⁸ Bu konu Feroz Ahmad, Sina Akşin, Aykut Kansu, Mezbazade Rıfat, vb. Türkolog ile siyaset bilimciler tarafından bu şekilde dile getirilir.

⁸⁹ Derviş Vahdeti, *Volkan Gazetesi yazıları* Haz: Mehmet Ertuğrul Düzdağ, İstanbul, İz Yayıncılık 1992, s.

⁹⁰ Ahmet Kabaklı, *Temellerin Duruşması*, 17. Baskı, İstanbul, Türk Ed. Vakfı, Yay, 1993, s. 135-141.

⁹¹ Şerif Paşa, *Bir Muhafifin Hatıraları*, 1. Baskı, İstanbul, Nehir Yayınları, 1990, s. 43-46.

⁹² Şerif Paşa, s.46-53

Diğer taraftan olayda Ahrar Fırkası'nın da çeşitli halk kitlelerini belirli duyguları kullanarak sokağa dökmesi de inkâr edilemez bir gerçektir. Zira onlar da ayaklamayı tamamen İttihat ve Terakkinin aleyhine çevirmek istediler.

Yine bu dönem içerisinde İttihat ve Terakkiye karşı şiddetli muhalif yazılar yazan Serbesti gazetesinin başyazarı Hasan Fehmi'nin öldürülmesi de olayı daha da karmaşık hale getirdi. Askerlerin istekleri şunlardı⁹³

- Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinin azledilmesi
- Bir kısım milletvekillerinin uzaklaştırılması ki bunlar İttihatçıydılar
- Davranışlarından dolayı hiçbir neferin kılına dokunulmaması
- Bazı İttihatçı subayların başka yere gönderilmesi.

Bu talepler karşısında Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa saraya gidip istifasını sundu. Ertesi günde Tefik Paşa Sadrazam olarak atandı.

İttihatçılar bu olayla yer altına kaymış ya da başkentten kaçmıştı. Çünkü kargaşadan yirmiye yakın İttihatçı subay öldürüldü. İttihat ve Terakki taşrada etkinliğini korudu, gösteriler düzenlendi. Meclisi ve sarayı telgraf yağmuruna tutturdu. 15 Nisandan itibaren isyancılara karşı askeri bir sefer başlattı. Bu sefer için hazırlanan hareket ordusu 3. Ordu Komutanı Mahmut Şevket Paşanın yönettiği düzenli birlikler ve takviye kuvvetlerden oluşuyordu⁹⁴.

Hareket ordusu 24 Nisanda fazla direnişle karşılaşmadan kenti işgal etti. Birçok Ahrâr Fırkası mensubunu tutuklattı. Abdülhamit'i tahttan indirip, Mehmet Reşad'ı tahta çıkardı. 3. Ordunun müdahale etmeden önceki duruma bakıldığında cemiyetin yerini Ahrâr Fırkası'nın aldığını görmekteyiz. İttihatçılar olaylar esnasında can havliyle başkentten kaçmışlar, matbaaları yağmalanmıştı⁹⁵.

Bu olaylar şunu gösteriyor ki, cemiyetin gücü anlatılırken çok abartılmış ve etkinliği gereğinden fazla gösterilmişti. Yine cemiyet ancak saray despotizmiyle uğraştığı sürece tutulmuştur. Baskı ortamının nispeten kalkmasıyla ortaya çıkan durum çoğu kişiyi hoşnut etmiş bunun için bunlarda muhalefete geçmişlerdir. Birçok çıkarıcı cemiyeti yüksek noktalara gelmek için

⁹³ Çavdar, s. 51.

⁹⁴ Zürcher, s. 145.

⁹⁵ Ahmad, *İttihad ve Terakki*, s. 61

desteklemişlerdir⁹⁶. Cemiyetin normal zamanlar için söyleyeceği çok fazla bir sözünün olmayışı uzun yıllar devam eden muhalif söylemin de nitelikli bir yönetim modelinden uzak olduğunu gösteriyor.

Ayrıca genel olarak Jön Türklerin gösterdiği siyaset dine bağlı unsurları cemiyetten uzaklaştırmıştır. Çünkü laik/pozitivist bir siyaset anlayışına sahiplerdi. Din ve dinsel alanla ilgili dindar kesimlerce hoş karşılanmayan bir dil kullanıyorlardı. Bu da geleneksel halkla ve toplumun kültürel öğeleriyle fazla uyuşmuyordu. Özellikle erler abdest almak ve namaz kılmak için kendilerine müsaade etmeyen genç subaylardan şikâyetçiydiler. Karşı devrimin önüne geçilmesi İttihatçılar için iyi olmakla beraber her şeyin çözümlendiği söylenemez. 31 Mart olayı cemiyetin duruma hâkim olmaktadır beceriksizliği de göstermiştir. Meydana gelen kargaşalar orduyu İttihat ve Terakki adına değil kanun ve nizam adına hareket ettirmiştir. Zira Mahmut Şevket Paşa tek gayelerinin ordudaki disiplini yeniden sağlamak olduğunu özellikle belirtiyordu. Yani asker politikacının beceriksizliğinden dolayı işe karışmıştı. Askeri dikta kurulmadıysa da imparatorluğun geri kalan ömründe askerin rolü gittikçe artan bir önem kazanıyordu⁹⁷.

2.3.3- Muhalefetin Tekrar Güçlenmesi (1910 -1912)

İttihatçılarla Abdülhamit'in anlaşmazlığı ittihatçıların Abdülhamit'i 31 Mart olaylarından sorumlu tutup tahttan indirmesine sebep oldu. Yerine geçen Sultan Reşad'ın uysal kişiliğini fırsat bilerek belirli yönetim etkinliğini ellerine aldılar⁹⁸.

İttihatçılar devlet yönetimi ile ilgili geniş tecrübeye sahip değillerdi. Batıyı tanımaları da yüzeyseldi. Aydınlanma düşünürlerini bizde batıdan alınan sosyal ve siyasal kurumlar aracılığıyla tanıdılar⁹⁹. Genel olarak kendilerine yönelik bir özgüvenleri de yoktu. Bugüne kadar sadece muhalefet etmeyi öğrenmişlerdi. Fransız İhtilali'nden devşirme “eşitlik” “adalet” kavramlarının yerine Turancılığa dayalı bir Türk milliyetçiliği koymaya çalışıyorlardı.¹⁰⁰

⁹⁶Ahmad, *İttihad ve Terakki*, s. 63.

⁹⁷Ahmad, *İttihat ve Terakki*, 67.

⁹⁸Karatepe, s. 102.

⁹⁹Karatepe, s. 102.

¹⁰⁰Karatepe, s. 102-103.

Haddi zatında padişahla yaptıkları ilk pazarlıklarda bile aslında üç tarzı siyaset olarak formülleşen diğer iki unsur Türkçülüğe bir dolgu malzemesi olmanın dışında bir anlam ifade etmiyordu.

31 Mart olaylarından sonra ordunun başa getirdiği Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'da kişilik olarak silik bir yapıya sahipti. İttihatçılarla arası iyi değildi. Ona rağmen bu ikinci sefer oluşturduğu kâbineye İttihat ve Terakkiye yakın ya da onlarla ilişkili bir kısım kişileri de aldı¹⁰¹.

Ancak buna rağmen yasaların hazırlanmasında Hüseyin Hilmi Paşa ile ittihatçılar arasında fikir ayrılıklarının meydana geldiği görülmekteydi. Özellikle paşanın, meclisin haberi olmadan Dicle nehrinin üzerindeki vapur işletmesini Lynch biraderlere vermesi ağır eleştirilere sebep olmuştur. Bu dönem itibarıyla olan muhalefeti İkdâm Gazetesi genel olarak tüm unsurların muhalefeti olarak belirtmektedir. Buna dayanamayan Hilmi Paşa istifa etti¹⁰².

Hüseyin Hilmi Paşa'nın istifasından sonra, kabineyi İbrahim Hakkı Paşa kurdu. İbrahim Hakkı çeşitli elçiliklerde bulunmuş bir bürokrattı. Kabineye Mahmut Şevket Paşa gibi askerleri de aldı. Böylece iktidar ve ordunun bir birlikteliği oldu. Artık ordu iktidardı. İbrahim Hakkı Paşa'nın hükümet programında bir slogan öne çıkmaktaydı. Bu da herkese "adalet ve bağıştı".

Ancak okunan hükümet programına hemen itirazlar yükseliyordu. İtiraz edenlerin arasında Lütfi Fikri Bey ve Rıza Nur'da vardı. Ona rağmen kabine 34 red oyuna karşın 187 kabul oyuyla güvenoyu aldı¹⁰³.

Bu dönemde mecliste tam olarak örgütlenmesini sağlayamayan çeşitli fırkalar vardı. Meclis içinde ve dışında çeşitli muhalif unsurlar oluşuyordu. Bunun en önemli sebeplerinden biri de Sedayı Millet Gazetesi Başyazarı Ahmet Samim'in öldürülmesiydi.

Hüseyin Cahit, Sedayı Millet-i, Rum kozmodininin çıkardığı bir gazete olarak görüyordu. Cahit, Ahmet Samim'in kişiliğini övmekle birlikte neden onu öldürenler... (Türklük idealini bir Allah ibadeti gibi yükselere çıkarırlar, o ideale bir toz kondurmayı bile bir cinayet sanan temiz ve mutaassıp ruhlardı) Hüseyin Cahit'in bu tarifinden canının İttihat ve Terakkici olduğu anlaşılıyor.

¹⁰¹ Çavdar, s. 55.

¹⁰² Çavdar, s. 61.

¹⁰³ Akşin, 247-250.

Gerçekte bunun 1926 yılında İzmir suikastı dolayısıyla asılacak olan Abdülkadir olduğu biliniyordu. Ama bunun ne ölçüde İttihat ve Terakkiye mal edileceği belli değildi. Yani sorumlu teşkilattan sorumlu kişilerin aldıkları bir karar mıydı, yoksa alt kademelerin kendi girişimleriyle yaptıkları bir iş miydi? Bilinmemektedir.”¹⁰⁴

Olay Hasan Fehmi'nin öldürüldüğü olaya çok benziyordu. Hasan Fehmi'nin olayından sonra 31 Mart olayı çıkmıştı. Bu olaydan böyle bir ayaklanmanın çıkmaması için sıkıyönetim, yani Mahmut Şevket Paşa olayı ele aldı.

1911 başlarında o güne kadar muhalefet gruplarından en güçlüsü olan Hizbi Cedit diye bir grup İttihatçıların arasında belirdi. Bu hizip 23 Nisanda 10 maddelik bir program yayınladı. Program direkt olarak İttihat ve Terakkinin merkez yönetimini hedef almaktaydı. Nitekim bu programdan sonra kimi bakanlar istifa etti. Basında hükümet bunalımından söz ediliyordu. Cavit Bey sadrazama istifa etmesi gerektiğini İttihatçıların bundan sonra Hakkı Paşa'nın kabinesinin kimden olursa olsun desteklenmeyeceğini açıkça söyledi¹⁰⁵. İttihatçılar bundan sonra artık tek başlarına iktidar olmayı düşünmekteydiler. Tek başlarına iktidar olmak için de gerekli koşulları hazırlıyorlardı.

İtalyanların Trablusgarp'ı işgaliyle hem ittihatçıların hem de Osmanlıyı zor günler beklemekteydi. Bu olaydan sonra Hakkı Paşa'da sadrazamlıktan istifa etti. 1912 de Meclisi Mebusan'da bulunan tüm muhalifler Hürriyet ve İtilaf adı altında örgütlenmeye gittiler. İzledikleri saldırgan politikayla da kısa süre de halkın arasında taban da buldu. Aydınlar partinin İttihatçılarla olan muhalefetine katılıyorlardı. Bunlar arasında Tefik Fikret'te vardı.¹⁰⁶

Ancak değiştirilmesi düşünülen 35. Maddeye ittihatçılara ve iktidara kabul oyu verilmemesi Sait Paşanın istifa etmesine sebep oldu. Padişah'ta meclisi seçim için fesih etti.

¹⁰⁴ Akşin, s. 257.

¹⁰⁵ Çavdar, s. 63-64.

¹⁰⁶ Çavdar, s. 66-67.

2.3.4- İttihat ve Terakki Muhalefeti ve Bab-ı Âli Baskını

Meclis padişahça fesih edildikten sonra partiler seçim propaganda ve faaliyetlerine başladılar. Ancak bu propaganda partiler arasında şiddetli didişmelere sebep oluyordu. Propaganda muhatabın durumuna göre değişiyordu¹⁰⁷.

Bir yandan Hürriyet ve İtilaf'ın her şeyi meşru gören bir propaganda anlayışı diğer yandan da İttihatçıların şiddetli baskısından dolayı “sopa seçimi” denilen bir seçim olayı yaşandı. Kargaşanın ekseriyeti 35. Madde etrafında şekilleniyordu. Bu maddenin içeriği meclisin bir kısım yetkilerinin kısıtlanıp kısıtlanmayacağı meselesiyle ilgiliydi. Seçim sonuçlarında İttihatçılar büyük bir başarı elde ettiler. Bu mecliste muhalefet yoktu. 35. Madde de rahat değiştirilebilirdi.

Ancak muhalefetsizlik kendisiyle daha büyük sorunlar meydana getirdi. Trablusgarp'ın durumu, İttihatçılar ve Mahmut Şevket Paşa'nın arasındaki çekişme Sait Paşa'nın güvenoyu almasına rağmen istifa etmesine sebep oldu. Daha sonraki Gazi Ahmet Muhtar sadareti de ancak dört ay sürebildi. Balkan savaşı başlamış sürekli toprak kaybı söz konusuydu. Paşa istifa ettiğinde meclis çoktan feshedilmişti. Yerine Kâmil Paşa getirildi. Kâmil Paşa meclisin olmadığı bir ortamda istediği gibi bir yönetim uyguluyordu. İttihatçıların el altında yapacakları bir darbeden kaçınan Kâmil Paşa, İttihatçı oldukları tahmin ettiklerini tevkif ettiriyordu¹⁰⁸.

Toprak kaybedildikçe Osmanlıcılık ve İslamcılık aydınlar arasında etkinliğini kaybetmeye başlamış ve İttihatçıların aydınlarının Türkçü düşünceleri yer edinmeye başlamıştı. Trablusgarp savaşı ve Balkan savaşlarıyla beraber Abdullah Cevdet gibi yazarlarda görülen tema artık milliyetçilik olarak karşımıza çıkmaktaydı¹⁰⁹.

Yalnız gerek Cevdet olsun gerekse Temo olsun 1908 devriminden sonra memlekete döndüklerinde ittihatçıların Selanik kadrolarınca dışlanmışlar bu yeni cemiyetin kendilerinin kurdukları cemiyet olmadığını da belirtmişlerdir. Bu ve

¹⁰⁷Celal Bayar, *Bende Yazdım*, 1. Baskı, İstanbul, Baha Matbaası, 1966, Cilt 2, s. 474-475.

¹⁰⁸Hüseyin Kazım Kadri, *Hatıralarım*, 1. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991, s. 134.

¹⁰⁹Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Abdullah Cevdet*, 1. Baskı, İstanbul, Üçdal Yay. 1981, s. 293.

buna benzer farklılaşmalar daima içerde bir muhalefet damarının da etkili olmasını sağlıyordu.

Bu dönemde yenilgilerin üst üste gelişi çeşitli huzursuzluklara sebep oluyordu. Kâmil Paşa bir an önce barış yapması için uğraşırken, Hüseyin Cahit yapılacak barış görüşmelerinin ülke yararına olmayacağını yazıyordu¹¹⁰.

Bozgunun yarattığı havadan ittihatçılar Kâmil Paşanın sadaretinin üçüncü ayında ansızın yeniden iktidar oldu. Talat ve Enver Beylerin düzenledikleri Bab-ı Âli baskınıyla Kâmil Paşa iktidardan indirildi. Yerine Mahmut Şevket Paşayı getirdiler¹¹¹.

İttihatçıların salonu basmaları ve Kâmil Paşaya imzalattıkları dilekçenin altına “ciheti askeriyeden vuku bulan talep üzerine” ve “ahaliden” ibarelerini yazmaları son derece manidardır. Çünkü bu daha sonraki siyasi sistemimizde her on seneden bir kronikleşen darbelerin altına askeri atanmışlar aynı ibareleri özenle yerleştirmektedirler.

Darbeyle beraber Bulgarlar tekrar saldırdılar. Kış şartlarına ordunun hazır olmayışı da eklenince tekrar yenilgi yaşandı. Bir şey yapılmayacak duruma gelince de İttihatçılarda barışı imzalamak zorunda kaldılar¹¹².

Barıştan dolayı da ittihatçılara karşı bir muhalefet tekrar baş gösterdi. Bu sefer oluşan muhalefete saltanat ailesinden de bazıları katılmıştı. Bunlar İttihatçılara karşı bir komplo kurmayı tasarlıyorlardı. Bu komplo İttihatçıların Bab-ı Âliyi basmalarına benzemekle beraber ondan daha geniş olacaktı. Amaç Hürriyet ve İtilafî iktidara getirmektir¹¹³. Mahmut Şevket Paşa Hürriyet ve İtilaf taraftarlarınca öldürüldü. Yerine Prens Sait Halim Paşa kabinesi kuruldu. Bu da tam İttihat ve Terakki iktidarı demektir.

Cemiyet fırka eğilimine son vererek kendini siyasi parti ilan etti. Birinci dünya savaşının sonuna kadar ülkeyi tek parti olarak yönetti. 1913 hem meşrutiyet hem de İttihat ve Terakki için bir dönüm noktasıdır. Çünkü İttihat ve Terakki için bu eğilim belirlenmekte ve bu eğilimler vurgulanmakta. İttihat Terakki, cemiyet tipi ve yarı-gizli bir örgütlenmeden çok açık bir siyasi partiye

¹¹⁰Ahmad, *İttihat ve Terakki*, s. 144.

¹¹¹Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul, YKY, 1998, s. 202.

¹¹²Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 160-161.

¹¹³Çavdar, s. 77.

dönüşmekte, çok partili bir meşrutiyet içinde kendine yer aramaktansa “tek parti” olmaya doğru gitmekte ve Osmanlıcı programdan uzaklaşarak ulusçu, Türkçü, laik bir eğilim içine girmektedir.¹¹⁴ İttihatçılar her ne kadar bunu farklı toplumların Türklere karşı olan olumsuz tutumlarına dayandırsalar da sorunun sebebi o güne kadar uyguladıkları politikalarından çok uzak değildi.

Partinin sahip olduğu bu tek partili anlayış ve kendisini ülkenin yegâne sahibi görmesinin günümüze olan etkisi daha sonraki sayfalarda inceleneceğinden sadece bilgi olarak vermekte yetiniyoruz.

İttihatçıların düşünsel yapılarının Osmanlıcılıktan katı bir Turan Türkçülüğüne kayması Arap toplumlarında ters tepki yaratmış ve bir kısım Arap ülkelerinde ayaklanmalar görülmüştür. 1914 tarihinde yapılan seçimlere ittihatçılar tek başlarına girmişlerdi. Muhalefet yoktu, muhalefet olmadığından da kendileri açısından sorunlar da tükenmişti.

2.3.5- Savaş ve Son

Her şey doğal bir sürece dönüyordu. İmparatorluktan geriye bir şey kalmamasına rağmen olan gelirle ve son dönemdeki bir kısım ekonomi politikaları önemli sonuçlar meydana getiriyordu. Bu durum Yavuz ve Midilli adlı iki geminin Rus limanlarını bombalamasıyla bozuldu. Artık Osmanlılarda büyük savaşta bir taraftılar. Savaşa girme ile beraberde çeşitli cephelerde yenilgi haberleri geliyordu. Geçilmeyen Çanakkale ise zaten savaş öncesi de bizimdi.

İttihatçı liderler savaş bitiminde tarafsız kalsalar dahi yine tecrit edilmiş bu ülkenin toprakları paylaşılacaktı. Üçlü ittifaka girmeleri umutsuzluk adına girilmiş bir kumardan başka bir şey değildi¹¹⁵.

Savaş döneminde Ermenilerin tehciri yaşandı. İttihat ve Terakki liderlerinin bir bölümü tehcir esnasında vuku bulan bir kısım olumsuzluklardan dolayı kanıtlanmayan bir dizi iddiayı kendi canlarıyla ödediler. Sait Halim Paşa'nın istifasıyla Talat Paşa sadrazam oldu. Almanların Batı cephesinde yenilmesi savaşın sonunu getirdi. Almanlar barış isteyeceklerini 1 Ekim tarihinde Türkiye'ye bildirdiler. Talat Paşa istifasını bildirdi. Kongrede Talat Bey İttihat

¹¹⁴Tanör, s. 202.

¹¹⁵Ahmad,, *İttihat ve Terakki* s. 184.

ve Terakkinin iktidarı terk ettiğini ve cemiyet liderlerinin istifa ettiklerini bildirmiştir.¹¹⁶

2 Kasım'da Talat, Enver, Cemal bir Alman gemisiyle ülkeden ayrıldılar. Kongre bunu sonra öğrendi. İttihatçıların kongreden çıkan kararlardan yararlanmadı. Ancak bu kararlar cumhuriyetçilerin laik tezleri için iyi bir argümandı.¹¹⁷ Bu kararlardan eğitim ve öğretim birlikteliğinden bahsedilme Cumhuriyet dönemi Tevhid-i Tedrisat'ın da temelini oluşturdu.

İttihat-ı Terakki kongre sonrası feshedildi. Böylece siyasal tarihte önemli rol oynayan bir cemiyet fiilen sona erdi. Fakat düşünsel yapıları cumhuriyetçilerin ve günümüz Türk siyasi anlayışının esin kaynağı olmaya devam etmektedir.

¹¹⁶ Çavdar, s. 83-85.

¹¹⁷ *İttihat ve Terakkinin Son Yılları*, Sadeleştiren: Eşref Yağcıoğlu, 1. Baskı, İstanbul, Nehir Yay. 1992, s. 8.

3. BÖLÜM

3 İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİNİN TÜRK SİYASİ DÜŞÜNÇESİNE ETKİSİ

3.1- İttihat ve Terakki Düşüncesi

İttihat ve Terakkinin düşünsel yapısına girmeden önce şunu belirtelim ki İttihatçılık veya Jön Türkçülük Tanzimat sonrası şekillenmeye başlayan bir toplumun aydınlarının yeni düşünce sistemleriyle karşılaşmasından sonra doğmuştur. Dönem itibariyle de hangi düşünce biçimiyle karşılaşmışlarsa o düşünce sistemlerinin onların üzerinde çeşitli etkileri olmuştur.

Ancak, İttihatçılık akımının belirttiğimiz etkenlerle beraber belirli zamanlarda Osmanlı'nın toplumsal yapısından kaynaklanan farklı nedenlerden dolayı toplumun içinden gelen bir damarı da içinde barındırmıştır. İlk İttihatçıların farklı toplumsal kesimlerden gelmeleri bunu açıkça göstermektedir.

İttihatçıların toplumla kurduğu münasebetler bazen zorunlu bir ilişkinin konusuyken, bazen de toplumun kökenini oluşturan farklı kişilerle münasebetleri şeklinde de olmuştur. Bu düşünceleri için en uygun araç olarak Yeni Osmanlılarda kendilerine miras kalan gazeteciliği iyi kullanarak fikri bir alt yapı geliştirme ve genişletme yoluna gitmişlerdir. Aynı zamanda dernek faaliyetlerini de iyi yönetmişler ve bu sayede ülkenin her tarafında örgütlenebilmişlerdir.

Toplumun kendi içinde kaynaklanan düşüncelere yaklaşımlarına baktığımızda, her düşünceye yaklaşımın o anki gerekliliklerden olduğu görülmektedir. Bu yaklaşım Yusuf Akçura “üç tarzı siyaset” olarak adlandırmaktadır. Şimdi İttihatçıların düşünce sistemi ve genel eğilimleri üzerinde durulacaktır.

3.1.1- Üç Tarzı Siyaset

Yukarıda da belirtildiği gibi üç tarzı siyaset İttihatçıların ve Yeni Osmanlı Jön Türk çizgisinin üç eğilimiyle ilgilidir. Bu üç anlayış asıl itibariyle koşulların dayatmasıdır. Konjonktür hangi siyaset tarzını zorunlu kıldıysa o an o siyaset tarzı etkin bir şekilde savunula gelmiştir.

Haddi zatında 1900'lerin başlarından başlayarak milliyetçi hareketin ilk sürecinde, Yusuf Akçura'nın Üç Tarzı Siyasette yaptığı gibi Osmanlı milliyeti ve Osmanlılık fikrine karşı çıkan Osmanlı milliyetçisi görünmemektedir.

Bu dönem itibariyle Selanik'te çıkan Genç Kalemler bir taraftan dilde milliyetçiliği savunurken diğer tarafta Osmanlı devlet bütünlüğünü savunmaya da büyük gayret gösteriyordu.¹¹⁸

Bununla beraber eğilimlerin değerlendirilmesi ve İttihatçıların eğilime bakış açılarını irdelemek için söz konusu olan "üç tarzı siyasetin" incelenme gereksinimi doğmaktadır.

3.1.1.1-Osmanlılık

Osmanlılık düşüncesi, İmparatorluk çok uluslu bir devlet olduğundan dolayı zorunlu olan bir düşünce şekliydi. Tanzimat sonrası özellikle Osmanlıda boy veren milliyetçilik akımlarına karşın liderler ve aydınlar tarafından öne çıkarılmaktaydı. Ulusal bağlamda millet yerine tüm milletlerin bir arada olduğu bir şekilde Osmanlı'nın devamı istenmekteydi. İttihatçılarda Selanik yapılanmaları da dâhil olmak üzere böyle bir eğilime önem vermekteydiler.¹¹⁹

Fransız İhtilali sonrası milliyetçilik düşüncesi özellikle Avrupa'da hızlı bir şekilde yayılmaktaydı. Çok uluslu bir devlet için böyle bir yaklaşım devletin çözülmesi olarak okunuyordu. Böyle bir akımın (milliyetçiliğin) önüne geçmek için, içinde "İttihat-ı Anasır" dedikleri sınırlar içindeki unsurların birlikteliği ön plana çıkarılıyordu.

Osmanlılar çok renkli bir coğrafyanın birleşiminden meydana geliyordu. İmparatorluktaki azınlıkların bir kısmı milliyetçi kıpırdanmaları en büyük tehlikeyi oluşturuyordu. Bunun frenleyecek bir eğilim de Osmanlılık fikrinin ön plana atılmasıydı.¹²⁰

Osmanlıda meşrutiyetin ilk yıllarında Osmanlılık fikri ön plana atılırken, Balkanlar kazan gibi kaynıyordu. Rum, Bulgar ve Arnavutluklarda önemli milliyetçi cereyanlar meydana geliyordu. Hatta "Millet-i Sadıka" denilen doğu

¹¹⁸Masami Arai, *Jön Türk dönemi Türk Milliyetçiliği*, çev. Tansel Demirel, 1. Baskı, İstanbul, İletişim Yay.,1992, s. 81.

¹¹⁹Çavdar, s. 95.

¹²⁰Mümtazer Türköne, *İslamcılığın Doğuşu*, 1. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994, s. 52.

halklarından olan Ermeniler bile yavaş yavaş rahatsızlıklarını dile getiriyorlar ve onlarda da milliyetçilik akımı cereyan ediyordu. İttihat-ı Anasır fikri Balkan Savaşlarına kadar sürebildi. Çünkü her unsur artık birliktelikten çok ulusal bir teklik peşine düşmüştü.

3.1.1.2- İslamcılık

Pan-İslamist düşünce Abdülhamit'in tahta gelişinden önce süregelen bir düşüncedir. Abdülhamit kendi devrinden önce de süregelen İslamcılığı hem iç hem de dış siyasette kullanmıştır¹²¹.

Hareketin asıl kaynağı Abdülhamit'le gelmiyordu. 1840'lardan beri genel bir Müslümanca tepki olarak, şekilsiz fakat ısrarlı bir arka plan unsuru olarak ortaya çıkıyordu. İlk öncülüğü Nakşi şeyhinin padişah aleyhine bir komplo olarak hazırladığı karşı koyuştur. Ali Paşa'nın 1871 deki ölümüyle de bu akımın devlet kademeleri içindeki etkileri görülmüştür. Fikirlerinin odağı Tanzimat'la beraber kültür benliklerinin Osmanlıda kaybolmaya başlamasıydı¹²². Müslüman ülkelerin sömürgeleşmesi sürecine tepki de İslamcılığın doğuşu noktasında önemli bir adım olmuştur. İslamcılar, İslam ülkeleri bu sömürüye karşı birlik olmaları gerektiğini belirtiyorlardı¹²³.

İki yaklaşıma bakıldığında aslında Akşin'in yaklaşımının daha ayakları yere basan bir yaklaşım olduğu görülmektedir. Haddi zatında İslamcılık denildiğinde sadece Osmanlı'daki Türk düşüncesi ve sadece payitaht çevresi veya Nakşi şeyhi ile ifade edilemeyecek bir alana uzamaktadır. İslamcılık bir tepki hareketidir, oysa tarikatlardaki tepki ile İslamcılıktaki tepki hem doz hem içerik olarak birbirinden farklıdır. Bir tarikattan daha ziyade Cemalettin Afgani, Reşit Rıza, Muhammet Abduh üzerinde gelişen ve İslam coğrafyasının değişik yerlerinde zemin bulan bir düşünsel ve tepki hareketidir. Bu düşünsel tepki hareketi farklı ülkelerde farklı duruşlar sergileyebilmiştir.

İttihatçılar İslamcılığın tepki boyutunu iyi biliyorlardı. Bir imparatorluk hızlı bir şekilde yayılıyor ve ortaya imparatorluğun devamını sağlayacak yeni

¹²¹ Mardin, *Türk Modernleşmesi*, s. 92.

¹²² Mardin, *Türk Modernleşmesi*, s. 91.

¹²³ Akşin, s. 350.

siyaset anlayışı gerekiyordu. Böyle süregelen bir İslamcı gelenek ve Osmanlı halkının çoğunluğunun Müslüman oluşundan dolayı, İslami öğeleri sürekli kendi politikaları açısından kullanmışlardır. İttihatçılar ve sonradan gelen ulusalcılar padişahın kendileri hakkında İslam'ın Türk toplumundaki etkisini kullanarak onları dinsizlik ile itham ettiklerini görüyorlardı. Diğer taraftan onlarda İslami söylemin Çerkezler, Lazlar, Araplar, Kürtler ve Türklerden oluşan karma bir nüfus içinde, azami birlik sağlamak bakımından ne denli önemli bir yer teşkil ettiğini gördüler¹²⁴ ve payitahta yerleşmiş olan İngilizlerden dolayı padişahı din üzerinde vurmaya başladılar.

Hem yöneten hem de muhalif kesim tarafından din yaşam alanından çıkıp daima bir araç şeklinde devletin içinde yer buldu. Yani hem cumhuriyetçi seçkinlerin hem de İttihatçıların arasında örtüşen nokta şu idi. İkisinin de dine, ya da İslamcılara yaklaşım açıları bir kutsala olan yaklaşım şeklinde değil, pragmatist bir gereksinimden doğmaktaydı.

İttihatçılardaki “Hissiyta-ı diniye” kendi siyasi kuruluşlarına taraftar toplamak veya İttihatçılara karşı muhalefet edenlere yönelik etkisizleştirme aracı şeklindeydi. Bunun içinde İttihatçıların ilim talebelerinin de dinleyici olarak katıldıkları dersler vermeleri İslamcılarla ilişkileri bakımından önemlidir.

İttihat ve Terakki dine bir nüfuz, meşrulaştırma, katılımı sağlama, muhalefeti zayıflatma, mobilizasyon olarak başvurmaya her zaman bir önem atfetmişlerdir. İslamiyet ve din konusundaki görüşler ve İslamcılarla aynı çizgide duruyor intibasını vermesi açısından başarılıdır¹²⁵.

Bu durum cumhuriyet boyunca farklı siyasal yaklaşımlar tarafından aynı pragmatist yön düşünülerek kullanılmaya devam edilmiştir. Belki de bu intiba İslamcılarında belirli zamanlarda İttihatçılara olan yaklaşımlarıyla ilişkilendirilebilir. İslamcıların ilk dönemler itibariyle İttihatçıları övücü bir kısım yüceltmelerde bulunmaları bunu gösteriyor.

İslamcılık üzerine yaptığı araştırmalarla bildiğimiz İsmail Kara İslamcıların itttihatçılara bakışı hakkında şu bilgileri vermektedir¹²⁶.

¹²⁴ Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 73.

¹²⁵ İsmail Kara, *İslamcıların Siyasi Görüşleri*, 1. Baskı, İstanbul, İz Yayınları, 1994, s. 63-65.

¹²⁶ Kara, s. 66-73.

Manastırlı İsmail Hakkı Ayasofya camiinde ittihatçıları kast ederek Hayra çalışanlara Allah'tır Hamisi ve onları mezalime göğüs gerenler olarak belirtmekteydi. Mustafa Sabri Efendi Beyanül Hakk'ın ilk sayısında Abdülhamit devrini münker devri olarak görüyor. Bu münkerden nehy etme görevinin de İttihatçılarda olduğunu belirtiyordu. Bediüzzaman'da Kürtlere meşrutiyeti benimsetmek için kaleme aldığı münazatta Jön Türkler ve İttihatçılarla olan münasebetten bahseder. 11 Aralık 1908 de çıkan Volkan önce meşruti yönetim savunuculuğunu yapmış sonra da İttihat ve Terakkiye muhalefette bulunmuştur. Sırat-ı Müstakim çevresinde ittihatçılara yönelik doğrudan tenkit görülmeyecek, fakat uygulamalar ve genel siyasi ve sosyal yönelişler eleştirilecektir.

İslamcılarla ittihatçıların bu şekil yakın münasebetleri 31 Mart hadisesine kadar devam etti. 31 Mart hadisesi İslamcıların İttihatçılara olan bakışını değiştirdi.

Fakat Osmanlı'daki İslamcılık ve sonra Yeni Cumhuriyette görünen İslamcılık bir türlü Türkçü çizginin dışına çıkamadı. Orta Asya'dan Kafkaslara ve Doğu Avrupa'ya kadar olan ve Türkistan olarak Türkçülerin adlandırdıkları bölgede ülkelerinin lider olmasını istemektedirler. Diğer ülkelerdeki İslamcılık retorik olarak evrenseldir. Türk İslamcılığı Türkçülük ile bir sentez oluşturarak Türkiye'ye özgü bir İslamcılık oluşturmuştur.¹²⁷

Diğer taraftan bu sadece İttihatçılarla ilgili bir mesele değildir. İslamcılığın gelişmesine ve halkın dini düşüncesine olan bağlılığından dolayı Osmanlılarda toplumsal hareket ve düşüncelerin dini motifleri daima kullandıkları görülmektedir. Osmanlı tarihinde Şeyhülislam'ın icraatlarında bu durum rahat anlaşılmaktadır. Yeni Osmanlılar döneminde Suavi Bab-ı Âliye muhalefet ederken dini unsurları en güzel şekilde kullananlara bir örnek teşkil eder. Bunu çeşitli zamanlarda tahrik unsuru olarak ta kullanmıştır¹²⁸.

3.1.1.3- Türkçülük

Türkçülüğün su yüzüne çıkma tarihi olarak, her ne kadar daha önceleri Fransız ihtilali sonrası oluşan milliyetçi akımların etkileri varsa da 1908 olarak kabul görmektedir. O zamana kadar "Etrakı bi-idrak" tabiri kullanılan Türkler

¹²⁷ Bessam Tibi, *Boğazın İki Yakası*, 1. Baskı, İstanbul, Doğan kitap, 2000, s.13.

¹²⁸Türköne, s. 78-79.

ulusal bilinç olarak çok gerideydiler. Ancak çeşitli unsurların milliyetçilik akımlarının gelişimiyle Türklerde de böyle bir akımın gelişimine sebep oldu¹²⁹.

Bunu tamamlayan diğer bir faktör de asır Balkan Savaşlarında büyük devletlerin sürekli olarak azınlıkları kollayan tavırlarıydı.

Türkler önce Osmanlı İmparatorluğunda milli bir bilince sahip olacaklardı. İkinci aşama ise ülke dışı Türklerle birleşip, Turan adlı büyük bir hayal gerçekleştirilecekti¹³⁰.

Ancak bu görüş 1800'lerin son senelerinde defalarca Yusuf Akçura tarafından gündeme getirilmesine rağmen bir etki meydana getirmedi. Akçura böyle bir şeye ancak tek Rusya'nın müdahale edeceğini söylüyordu¹³¹. Aslında Rusya ile ilgili bu yaklaşımlar Akçura için ilk değildi. Rusya'dan göç eden bir aydın olan Akçura milliyetçilik düşüncesi ile ilgili Rusya'nın o güne kadar farklı toplumlara uyguladığı baskının aynısını yerleştiği topraklarda diğer azınlıklara uygulamasında beis görmüyordu.

Türk milliyetçiliğinin gelişmesi Jön Türk döneminin temel yaklaşımlarından biridir. Ancak dönem itibariyle Türk milliyetçiliğinde ikili bir yönelim olduğu göze çarpar. Birinciler Çarlık Rusya'sından gelenler çok uluslu Osmanlıda Türkler arasında kaybolmuş bir ulusal Türk kimliği arayışının içindeydiler. İkinciler için her ne kadar birinciler gibi düşünüyorlarsa da Osmanlı çok uluslu bir yapı idi ve bu durum korunmalıydı. İki tarafta yayınlarında geniş bir yelpazeye sahipti. Dönem itibariyle Türkçüler Türk Derneği, Genç Kalemler, Türk Yurdu ve İslam mecmualarında yazı ve etkinlikte bulunmuşlardır¹³².

Türkçülerin sahip oldukları Turancılık anlayışı 1914'e kadar gittikçe gelişti. Ancak hayalden başka bir şey olmadığı ancak Birinci Dünya Savaşından sonra birbirinin ardına gelen yenilgilerle anlaşıldı¹³³.

3.1.2- İttihatçılık, Pozitivizm ve Eğitim

İttihatçı aydınların karşılaştıkları her fikri cereyandan belirli bir düzeyde etkileniyorlardı. Etkilendikleri düşünceler içinde pozitivizmin ittihatçılık

¹²⁹ Çavdar, s. 96-97.

¹³⁰ Tunaya, s. 11.

¹³¹ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 189.

¹³² Arai, s. 20-21.

¹³³ Ahmad, *İttihad ve Terakki*, s. 188.

çizgisinde temel düşüncelerini etkileyecek kadar koyu bir çizgisinin olduğu görünür.

Pozitivizm anlayışını nerede ise ilk çağ filozoflarına kadar götürmek mümkün olmakla beraber onu isimlendirip üzerinde çalışmalar yapan Auguste Comte'dir. Comte, insanlık tarihini çeşitli çağlara ayırıyordu. Bunlar.

Teolojik, metafizik ve pozitif ya da bilimsel aşama şeklindeydi.¹³⁴

Comte, pozitivist evreye kadar insanın diğer iki evre olan teolojik ve metafizik evrelerinde geçmesi gerektiğine inanır. Yani teolojik aşamada insanlar tüm olayları doğüstü güçler ile açıklama yoluna giderlerdi. Metafizik Aşama olarak isimlendirdiği aşama ise insanlar olayların arakasında tanrı mefhumunu koyarlardı Comte'ye göre en gelişmiş aşama olan pozitif aşamada ise doğa olayları ve tanrı mefhumunun yerini gözlemlenebilir olaylar almıştır. Her devrin belirgin özellikleri vardır. Teolojik devrede “astroloji” metafizik devrede “simya”, pozitivist devrede ise insan zihni ve sosyal fiziği ön plana koyar¹³⁵.

Osmanlı aydınında görülen pozitivist yaklaşım toplumumuzda oluşmaya başlayan modernleşme anlayışından kök alır ve bu uzun süreli bir zaman dilimine yayılır. Bu dönem genel olarak III. Selim ve II. Ahmet'ten başlatılır. Bu modernleşme süreci sadece şekilsel değil zaman içerisinde siyasal bir içerikte kazanır¹³⁶.

Osmanlı aydınının pozitivism gibi diğer Batı düşünce sistemleri ile ilişkileri imparatorluğun içinde bulunduğu durumdan bağımsız düşünülemez. Bu çabalar çökmekte olan bir imparatorluğu vardı ve bunu kurtaracak formüller olarak farklı yaklaşımlara yönelmeyi gerektiriyordu.

Jön Türk ve İttihatçıların pozitivism'e yönelişi de tamamen bu durumla ilgilidir. Her ne kadar Türkiye pozitivism'i açısından Beşir Fuat ilk pozitivist olarak görülse de siyasal alana yayılışından Ahmet Rıza'nın etkisi daha fazla görülmektedir. Ahmet Rıza'nın yirmi yılı geçkin bir sürede Fransa'da bulunması ve İttihatçılar için işgal ettiği konum göz önüne alınırsa bireysel açıdan aydınları

¹³⁴ Sezgin Kızılcıkelik, *Sosyoloji Teorileri*, 2. Baskı, Konya, Yunus Emre Yayınları, 1994, s.114-115.

¹³⁵ Şükrü Nişancı, “İttihat Terakki Politikalarında Pozitivimin Etkisi ve Eleştirel Bir yaklaşım”, *Bilgi Dergisi*, S. 19, 2009/2, s. 19-47.

¹³⁶ Bekir Balkız, “Türk Modernleşmesi, Pozitivizm ve Sosyoloji” *Mediterranean Journal of Humanities*, S. 2015,2 s. 123-149.

aşıp sosyal kurum ve gurupların bu eksende düşünmesine geniş bir alan oluşturdu.

Ahmet Rıza öteden beri devlet hizmetinde bulunan bir aileye mensuptu. Paris'e ziraat tahsili için gönderilir. Burada Doktor Robinet'i, tanır. Robinet'in Osmanlının toprak bütünlüğü üzerinde Osmanlının bütünlüğüne destek vermesi aralarında zaten var olan iletişimi daha da güçlü yapar.¹³⁷

İttihatçı aydınların aldıkları formasyon da göz önüne alındığında pozitivismin aydınlar arasında kısa sürede sosyal ve siyasal hayata etki etmesi daha rahat anlaşılabilir. Batı karşısında oluşan yenilgiler düşünsel bağlamda da batının karşısında bir ezikliğe sebep olmaktaydı. Batıdan alına teknoloji aynı zamanda bir zihin de oluşturuyordu. Zihin inşa sürecinin diğer bir önemli etkeni tercümelereydi. Tanzimat'ın ilanından sonra Munif Paşa Fénelon, Fontenelle ve Voltaire'den yaptığı felsefi diyaloglar çevrili farklı yaklaşımları tanıma fırsatı veriyordu. Aynı şekilde Şinasi'nin La-Fontaine, Racine ve Lamartine'den çevrileri pozitivismin yerleşmesinde etkili oluyordu¹³⁸.

Jön Türkler ile beraber Osmanlı aydınının batı ile teması sıklaşmıştı. İçerideki siyasal olaylardan dolayı hatırı sayılır oranda aydın dışarı kaçmak zorunda kalıyordu. İlk durakları o günkü Fransa ile ilgili olan ilişkilerden ve Fransa'nın nispeten özgür bir ülke olarak bilinmesinden dolayı daha çok Fransa oluyordu. Bu güzergâh aydının pozitivism ile tanışmasına da sebep oldu. Gerek jön Türkler ve gerek ise İttihat ve Terakkinin ileri gelenleri için pozitivism ülkenin kurtuluşu için yegâne bir ilaç olarak görülüyordu. Maalesef İttihatçılar için felsefesinde ziyade için bilim ve siyasal yönüne ağırlı veriyorlardı. Genel olarak felsefi derinlikten yoksun olduğundan bilimin siyasal iktidarı üzerinde duruluyordu¹³⁹. Osmanlı aydını gerek aydınlanma ve gerek ise pozitivismin batıdaki felsefi yönü ile hesaplaşacak yeterliliğe sahip değildi. Mühendishanenin kuruluşu ve ardından tıbbiyenin kuruluşu 2. Mahmut tarafından okulun dilinin

¹³⁷ Esat Kabakçı,, "Pozitivismin Türkiye'ye Girişi ve Türk Sosyolojisine etkisi" *Türkiye Araştırmalar Literatür dergisi*, cilt 6, S. 11, 2008, s. 41-60.

¹³⁸ Murtaza Korlaelçi, *Pozitivimin Türkiye'ye Girişi*, 1: Baskı, İstanbul, İnsan yayınları, 1986, s.202-215.

¹³⁹ Şükrü Nişancı, "İttihat Terakki Politikalarında Pozitivimin Etkisi ve Eleştirel Bir yaklaşım", *Bilgi Dergisi*,S. 19, 2009/2, s. 19-47.

Fransızca olarak kabul edilmesi de bir bakıma Fransız pozitivistizminin bizde yerleşmesine öncülük ediyordu.¹⁴⁰

Modernleşme ve modernleşmenin siyasal içerik kazanması bu çabaların siyasal olarak sürdürülmesine zemin hazırladı. Pozitivizm de tam modernleşmenin siyasal bir içerik kazandığı bir dönemde aydın ve bürokratlar arasında bir düşünce geleneğine dönüştü. Bu durum tıbbiyelilerin “hastalıklı bir imparatorluğun yegâne ilacının pozitivistizmdir” şeklinde yaklaşımına yol açtı. Aslında öyle bir yaklaşım genel olarak o dönemin aydınlarının çoğunda rahatlıkla görülmektedir. Aynı dönemin dergileri incelendiğinde de belirli çizgiler yazılarda kendini göstermektedir. Bu dergiler düşünsel yönü ile batıya ait ilmi ve fikri bilgileri de veriyorlardı¹⁴¹.

Bu dergilere bakıldığında daima edebiyat çığı ön plana alındığı ve henüz memleketimizde fikir tarihini yazma geleneğı kurulmadığı için edebiyatçılar dergiciliğı kendilerine mal ederek onları sadece bir edebiyat akımı olarak tanımlamış ve bu yüzden dar bir alana hapsedmişlerdir.¹⁴² Oysa edebiyat dergileri üzerinde yapılan incelemelerde her bir derginin aynı zamanda bir düşünce okulu olduğu net olarak ortaya çıkmaktadır.

Meşrutiyet sonrası buhran dönemlerinde, sanatçılar edebi ideolojiye başvurduklar. Birileri sosyal buhranların nedenini samimiyetsiz dincilik ve riyalı politikacılığa bağlarken, diğerkleri bunun sebebini gelenekten ayrılmada buluyorlardı. Söz konusu akımların ilkinin temsilcisi Tefvik Fikret, diğerkinin ise Mehmet Akif’i¹⁴³.

Bu tür bir toplumsal buhranın içerisinde Ahmet Şuayıp, Mehmet Cavit, Rıza Tefvik’te Ulum-u İktisadiye ve İctimaiye dergisini meydana getirdiler. Ahmet Şuayıp pozitivistizm üzerine yazıyordu. İnsanı, “ahlakî hayvan” şeklinde ifade ediyor, insanı hayvandan ayıran en önemli yanın insanın çabuk değışmesine bağlıyordu. Şuayibe’e göre düşüncenin tabii işlemleri insan

¹⁴⁰ Bekir Balkız, “ Türk Modernleşmesi, Pozitivizm ve Sosyoloji” *Mediterranean Journal of Humanities*, S. 2015,2 s. 123-149.

¹⁴¹ Arai, s. 21.

¹⁴² Hanioglu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Abdullah Cevdet*, s. 293.

¹⁴³ Hanioglu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Abdullah Cevdet*, s. 160.

bilgisinin doğuşundan oluşur. Fikir dil ile meydana gelir. Dil insanı hayvandan ayıran ilk vasıftır¹⁴⁴.

Ahmet Rıza ve diğer önemli ittihatçıların ilk durakları Fransa olduğundan bizde görülen pozitivism yaklaşımları da Fransız pozitivismi oluyordu. Aslında bu salt Fransa da bulunma ile açıklanacak bir durum da değil. Fransa yerine Almanya olsa idi Alman idealizmi üzerine çalışma yapılmayacaktı. Çünkü ana uğraş imparatorluğu kurtaracaklarına inandıkları bir yaklaşım üzerinde duruyorlardı. Dönem itibariyle Türkiye Sosyolojisinde Durkheim ve Comte’ciliğin etkililiği pozitivism konusundaki yaklaşım hakkında ipucular vermektedir.

Ahmet Şuayib evrimciliğin hareketini 1894 te kurulan Servet-i Funun’a bağlıyordu. Pozitivism burada gelişerek devam ediyor ve yeni yazı arkadaşlarıyla birlikte evrimci (tekamüliye) şeklini alacaktı.¹⁴⁵

Ancak Servet-i Funun dâhil olmak üzere o güne kadar olan pozitivism edebi yönü ile ön plandaydı. Daha sonraki pozitivism yaklaşım edebiyattan daha ziyade siyasaldır.

Cemiyetin fikri kökenlerine bakıldığında da Askeri Tıbbiyede 19. Yüzyılın biyolojik materyalizminin etkili olduğu görülecektir. Okutulan ders kitaplarında hayat Allah’ın iradesinin bir ürünü değil, biyolojik ve fizyolojik süreçlerin sonucuydu¹⁴⁶.

Bu anlayış cemiyetin kurucularını etkilemiştir. Paris’te cemiyetin ileri gelenlerinden Ahmet Rıza Beyin pozitivism kendisine kalkınma anahtarını temin ettiği söylemesi ve cemiyetin içerisindeki etkinliği tesadüfe bağlanamaz.

Cemiyetin adının pozitivismin temel yaklaşımı olan “düzen ve ilerleme” ye göre ayarlanması da yine bilinçli bir tercihtir¹⁴⁷. Düşünülerek ve tartışılarak bu adda karar kılınmıştır. İttihatçılar “intizam” düzen kelimesinin yerine “ittihat” kelimesini kullandılar. Çünkü “İttihat” güç birliği idi. Cemiyetin sahip olduğu

¹⁴⁴Hanioğlu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Abdullah Cevdet* s. 161-162.

¹⁴⁵ Hanioğlu, s. 165-167.

¹⁴⁶ Mardin, *Türk Modernleşmesi*, s. 98-99.

¹⁴⁷ Akşin, s. 29.

pozitivizm ile ilgili düşünceleri dini eğilimi olan kişilerce hoş bakılmamış, düşünceleri daima tartışılmıştır¹⁴⁸.

Cemiyetle beraber olan kişilerde de bu anlayışın yavaş yavaş oturduğu, dindarlıktan pozitivizme bir çizgi takip ettiği görülmüştür. Sofu olan Abdullah Cevdet'in sonra ateizme vardırarak kadar olan seyri bunu göstermektedir. Temo, Abdullah Cevdet'in başta namazını kılan bir sofuydu olduğunu söylemektedir¹⁴⁹.

Pozitivistlere göre; mademki toplum canlı varlıklardan ibarettir, öyle ise toplum felsefesi biyolojinin ürünüydü. Şuayb'a göre cemiyetin bünyesinde doğan bir sonuçta evrimin devrimden üstün olmasıydı¹⁵⁰.

Pozitivizm kendisi ile dini olanı da sorguluyordu. Meşrutiyet dâhil din ile ilgili tüm yorumlamaların yerini pozitivizm almaya başlamıştı. Din ile devlet arasındaki geleneksel çizginin bozulması kendisi ile laiklik tartışmalarını getirdi. Anglo-Sakson laikliği gibi esnek bir laiklik yerine katı bir anlayışa sahip olan Fransız laikliği sosyal hayatta yer almaya başladı.

Aslında bu durum cemiyetin içindeki iki akımın mücadelesi sonunda birinin diğerine galip gelmesi ile de ilgiliydi. Pozitivizmin bilimi güç aracı olarak kullanma fikri Ahmet Rıza ekibinin Prens Sabahattin ekibine baskın çıkması ile ayyuka çıktı. Sabahattin, Adem-i Merkeziyeti savunuyor, Anglo-Sakson pozitivizmine yakın duruyor ve olaylara sebep-sonuç üzerinde yorumlamada bulunuyordu. Ahmet Rıza ise, katı bir determinizme dayanan Avrupa pozitivizmini savunuyordu. Oysa İngiliz Pozitivistler kendilerinin bilgi sistemlerine uygun olan "Adem-i Merkeziyetçiydiler" Fransız pozitivistler ise aynı sebepler ile merkezietçiydiler¹⁵¹.

Gerek İttihatçılar ve gere ise Jön Türkler halkın kültürünü artırmak için kendilerini görevli addetmişlerdi. Bunu ise halkçılığa olan yaklaşımlarından dolayı değil kendilerinin iyilerini halka benimsetme anlayışından kaynaklanıyordu¹⁵².

¹⁴⁸ Korlaelçi, s.208-213.

¹⁴⁹Temo, s. 14.

¹⁵⁰Hanioğlu, s. 165.

¹⁵¹ Şükrü Nişancı, "İttihat Terakki Politikalarında Pozitivimin Etkisi ve Eleştirel Bir yaklaşım", *Bilgi Dergisi*,S. 19, 2009/2, s. 19-47.

¹⁵² Çavdar, s. 139.

İttihatçıların bu anlayışı Yeni Cumhuriyette de kendisine akademik ve siyasal anlamda geniş yer buldu. İttihatçı çizgi içinde yetişip onların çeşitli kademe ve kurumlarında görev alan Gökalp, 1908 yılında İttihatçıların merkez üyeliğine seçilir ve bölge temsilcisi olarak Selanik'e gider. Selanik'in İttihatçı çizgide temel ter olduğu göz önüne alınırsa Türkiye'de sosyolojinin kurucusu ve Yeni Cumhuriyet'in fikir adamlarından olduğu kabul edilen Gökalp'ın yeni cumhuriyetin eğitim ve kültür hayatına ne şekil etki ettiği daha net anlaşılır¹⁵³. Gökalp, Durkheim'in Comte'den alıp daha da sistemleştirdiği pozitivismi sadece sistemleştirmekle kalmaz onu içinde bulunan çağ itibariyle Türkiye koşullarına uyarlar.¹⁵⁴

3.1.3- İttihatçılık ve Bürokratik Vesayet

Bürokrasi, her biri uzmanlaşmış bir işlevi yerine getiren çok sayıdaki birey arasında işbirliğinin sürekli örgütlenmesi¹⁵⁵ olarak ifade edilir. Toplumun oluşturan kurumların düzenli işleminde bürokrasi önemli bir rol rol teşkil eder.

Gerek tarihsel süreç içerisinde ve gerek ise Osmanlılarda bu örgütlenme biçiminde teknik olarak görev alan bürokratlar daha çok ülkenin siyasal olan alanı ile ilgili işlevde bulunmuşlardır. Genel olarak Türk siyasal hayatında, özel olarak da İttihat ve Terakki'de görülen şekli itibariyle diğer alanlara da etki eden fonksiyonelliği ön plana çıkmaktadır. Bürokrat olarak seçilen kişi uzman olduğu alan ile ilgili işlev yerine getireceğine genelde ya sistemin ideoloji yönünü aşağıya aktarmada görev almakta ya da işi aksatıp hizmet akışına engel olmayı seçebilmektedir¹⁵⁶.

Bürokrasinin bu yönü aslında demokratik sistemlerin oturmadığı ülkelerde, bürokrasinin indirgemeci bir tavırla istediklerini alttakilere (sadece kişi olarak kabul ettikleri halka) uygulamalarıdır.

Bürokratik yapılanmanın siyasete de direkt etkileri olabilmektedir. Bu daha çok olumsuz bir fonksiyon olarak üçüncü dünya ülkelerinde genellikle askeri kurumun siyasete olan etkisi şeklinde olmaktadır.

¹⁵³ Korlaelçi, s. 354.

¹⁵⁴ Enes Kabakçı, "Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi ve Türk Sosyolojinine etkisi" *Türkiye Araştırmalar Literatür dergisi*, , S. 11, 2008, cilt 6, s. 41-60.

¹⁵⁵ Kızılcılık, s.266.

¹⁵⁶ Karatepe, s.22.

Özellikle İttihatçılar güçlü olduğu yerlerde askeri hiyerarşinin yer yer ayaklar altına alınıp padişaha bağlı olan üst düzey rütbelilerin emirlerinin yerine getirilemediği, onların yerine İttihatçı subayların daha fazla dinlendiği, bu sebeple emir komuta zincirinde çeşitli aksaklıkların olduğu görülmüştür. 2. Abdülhamit'in denetim için Selanik'e gönderdiği Hüseyin Hilmi Paşa nerede ise kendisi dışında her askerin ittihatçı olduğuna inanmaktaydı¹⁵⁷.

Tarihsel sürecin içerisinde de farklı sosyal kurumların kendi asli işlevlerini bir tarafa katı ideolojik bir alanda yol aldıkları görülmüştür. Sosyal kurumların amacı hizmet verdikleri alan ile ilgili bir boşluğu doldurmakken yan fonksiyonları asıl fonksiyonlarının önüne alabilmişlerdir.

İttihatçılar da başta kadrolarının yetersizliğine rağmen üye seçiminde bürokratları kadrolarına almaya çalışmışlardır. Ona rağmen başka sebeplerden dolayı padişah tahtan indirirlerken tek başlarına iktidara yanaşamamaları ise büyük bir engel olarak önümüzde durmaktadır¹⁵⁸.

İttihat ve Terakki Cemiyetinin homojen olan yapısı incelendiğinde de sivil bürokratların ve askerlerin rolü önemli bir yer teşkil etmektedir¹⁵⁹. İttihatçılar siyasetin içinde görünürlüklerini arttırdıktan sonra da ve siyaseten muhalefette olduklarında da her şeyi yönetenler kendileriydi. Başına buyruk memurların yaptıkları icraatlarında devlet geleneğini göz ardı edip İttihatçılara hesap vermeleri bürokrasideki etkinliklerini de gösteriyordu. Bu, "her şeyin" çerçevesine, ekonomiden, idareye, askeriye, sosyal hayatı içine alan hayatın her yanını kuşatan tüm kurumlardı. İttihatçılık her haliyle bir bürokratik elit hareketidir.

Çünkü İttihat ve Terakki bir anlamda bütün ülke halkını öğrenci, kendisini de öğretmen olarak gören sivil ve asker bürokratlardan müteşekkildi. Bu bakış alanının dışına çıkanlar ise gaflet, delalet içerisindeydiler. Bundan dolayı demokratik yolların hepsi vatanın bölünmez bütünlüğü şeklinde formüle ediliyordu. Vatanın bölünmez bütünlüğünün ne olduğu sınırların nereye kadar ulaştığını da ittihatçılardan başka kimse bilmiyordu¹⁶⁰. Demokratik taleplerin

¹⁵⁷ Çavdar, s.32.

¹⁵⁸ Karatepe, s.24.

¹⁵⁹ Karatepe, s. 101.

¹⁶⁰ Çavdar, s. 103.

önüne vatanın bölünmez bütünlüğünü zırh olarak koyan ittihatçılık Cumhuriyet tarihinin de kodlarını oluşturmaya başlıyordu.

3.1.4-İttihatçılık ve Siyaset Anlayışı

2.Meşrutiyetin ilanı ittihatçıların açığa çıkmasına sebep olmuştur. Cemiyet içi meydana gelen ayrılıklar ise bu aşamadan sonra daha da artmıştır. Cemiyetten ayrılanların bir kısmı Ahrar fırkasına geçmişlerdir¹⁶¹.

İttihatçıların sahip olduğu siyasi anlayışları da muhalefetle beraber belirginleşmeye başladı. Kendilerine yönelik muhalefet olduğunda siyasi anlayışları daha görünebilir bir hal alıyordu. Zaten 1908 devriminden sonra Osmanlı siyasetinde ittihatçı ideoloji ve örgütünün belirsiz etkisi kesin olarak görülmekteydi. Çünkü cemiyet halk iradesinin temsilcisi olarak kendini görüyordu. Bu da mutlakiyete karşı savaş veren gizli bir cemiyet olmanın mirasıydı. Bu miras cemiyet daima yücelten bir psikolojik etken olarak kalmıştır¹⁶².

İttihatçıların siyasi anlayışına bakıldığında siyasi literatürlerinde bir kaç yönün belirgin olarak etkili olduğu görülecektir. Bu yönlerden başta göze çarpan şey, İttihatçılığın bir şiar olduğudur. İttihatçılık bir zihniyet meselesidir. İttihat ve Terakki üyesi olunduğu halde ittihatçı olunmaya da bilinirdi. Çünkü İttihatçılığın kendisine dayalı bir politikası ve anlayışı vardı. Tefik Çavdar ittihatçılık anlayışını şöyle sıralar¹⁶³.

- İttihat ve Terakki her şeyden önce siyasi bir tarikattır.
- Bu tarikata göre İttihat ve Terakki Osmanlıyı kurtaracak tek güçtür.
- İttihatçı tanrıdan özel bir görev aldığına inanan kişidir.
- İttihatçılar gibi düşünmeyenler vatan haini olarak düşünüle bilinirler.
- İttihatçı her şeyden önce eylemci ve ihtilalcidir.
- Verilen görevin yapılmamasına karşılık ölüm bile göze alınır.

İttihatçılar tarafından daha illegal durumdayken bile örgüt içi muhalefeti susturmak oluşturdukları alt birim olan Fedailik örgütü cemiyetin ta baştan şiddetle has mahal olduğunu göstermektedir.

¹⁶¹ Tatar, s. 47.

¹⁶² Ahmad, *İttihad ve Terakki* s. 191.

¹⁶³ Çavdar, s. 132.

Bu fedailer cemiyetin içerisindeki subaylardan en güvenilirlerinden oluşuyordu. Bunlar özellikle siyasi cinayetler için kullanılıyorlardı. Bunların çoğu İstanbul'daki 1909 ayaklanmasının bastırılmasında kullanıldılar¹⁶⁴.

İlk başta sadece kendi içindeki muhalefeti veya örgüte olan ihaneti sindirmek için kullandıkları yöntemi, 1908 meşrutiyeti ve onun akabinde gelen 1909'daki karşı devriminden sonra tamamen siyasal hayatın hepsine çevirdiler.

Yeni Osmanlılar Meşrutiyetin tekrar ilanı için çalışmışlardı. Sonra ki muhalif unsurlar Abdülhamit'i tahtan indirmeyi de düşünmüşlerdi. Abdülhamit'te İttihatçılar gibi muhaliflere karşı cezalandırma yoluna gidiyordu, İttihatçıların Abdülhamit'ten farklı ölüm cezasıyla ilgiliydi. Abdülhamit'te ölüm cezası istisnayıdı. İttihatçılar ise yaptıkları siyasal devrimle şiddeti daha da artırdılar. Abdülhamit'in döneminde başkaldırıların tecridi söz konusuydu. Sürgüne gönderilen çoğu muhalifin "aylıklı sürgün" durumları mevcuttu.

İttihatçılar için siyaset oyun değildi. Kesin kazanım için politikalar üretiliyordu. Bu kendisiyle her şeyin mubahlığını getiriyordu. Karşı koyanlar canlarını vermeye razı olan insanlardı. İttihatçıların siyasal alanda şiddet kullanmalarında özellikle kendilerine muhalif insanları ortadan kaldırdıkları görülmekteydi¹⁶⁵.

İttihatçıların siyaset anlayışı onların muhalefete düşmelerine müsaade etmez. Zira kendilerince ülkenin gerçek sahipleri kendileri oldukları için ülkeyi onların idare etmesi gerekmektedir. Bab-ı Âli baskını bu şiddet arzusunun ayyuka çıkmış halidir. İttihatçılara muhalif olan gruplarında şiddette ittihatchılara karşılık vermesi ülkeyi çoğu zaman kaosa sürüklemiştir.

Bir başka önemli husus ittihatchıların muhalefet ile ilgili yaklaşımlarıdır. İttihatçılar, baştan beri her şeyi güzel olarak tasarladıkları bir ülke için yapıyorlardı. Bu ülkenin gözü kara çocuklarıydılar, "Biraz toydular" duygusaldılar. Yalnız, vatanın "vatan hainlerinin" elinden kurtarılması gerekiyordu. Vatanın kurtarılması bir sürü cefa gerektiriyordu. Bu vatan için her şey yapılmalıydı çünkü "vatan kutsaldı". Fakat bu kutsala giden yolda hiçbir şey yollarına çıkmamalıydı. Bu hiçbir şeyin içerisine "kutsal vatanın" dışındaki tüm

¹⁶⁴Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, s. 85-86.

¹⁶⁵ Mehmet Sebahattin Bey, s. 81-82.

“kutsallar” da dâhildi. Ülkenin kurtarılışı emek gerektiriyordu. Onlar emekle beraber kanlarını da vermişlerdi. Onun için vatani “korumak ve kollamak” görevi sadece onlarını. Feroz AHMAD bu durumlarını:

“İttihatçılar siyasal fikirlerle fazla alakalı olmadıklarından getirdikleri formüllerin çoğu basit ve saf bir nitelikteydi. Dik kafalı, inatçı kendi yaratıkları dışında yapıla gelenleri önemsemeyen adamlardı. Biçimlenmiş bir meşrutiyetçilik kavramı dışında gelecekteki eylemlerini belirleyecek ilkelere yoksundular. Diğer ölçüleri: kolektif disiplini, bireycilikten üstün gören ve siyasetin, merkezi ve oligarşik bir denetim altında bulunması gerektiğini savunan küçük, saygınlığı az bir grubun ölçüleri”¹⁶⁶ şeklinde belirtir.

Ülke ne kadar muhalefetsiz olsa o kadar huzurlu olacaktı kendilerince. Örgütlü muhalefet 1913’te ortadan kaldırılınca da İttihat ve Terakki Cemiyeti de bağdaşık bir bütün olmadan çıktı. Cemiyet birçok örgüt gibi çeşitli hiziplerin bölücü etkisi altındaydı. Bunlara karşı da şiddet eğilimlerini kullanmaktan vazgeçilmiyordu.

İttihat ve Terakkinin bu gücü ihtilalci ve yarı askeri yapısından geliyordu. 31 Mart sonrası muhaliflerin içlerine çekilmeleri ve sinmeleri İttihatçıların etkinliklerinin artışına sebep oldu. 1912 ye kadar iktidarı denetleyen ve iktidara tırmanan bir güç olan İttihat-ı Terakki 1913 Bab-ı Âli baskısıyla tam iktidarı kurmuş ve fiilen tek parti haline geldi.

Tek başına iktidardan sonra İttihat-ı Terakkinin bundan sonraki siyasetinin anayasa hukuku açısından iki önemli sonucu olacaktır. Birincisi, parlamento çoğunluğunun her şeye yetkin olduğu tezini dayatmış ve uygulatmış olmasıdır. Bu ise antidemokratik işlemlerin parlamento iradesi biçimine sokularak hukukileştirilmesi demektir. İkinci sonuç iktidarı ele geçirdikten sonra bu ‘mevzi’ bir daha başkası tarafından alınamayacak biçimde ‘tahkim etmesi’ adeta geçilmez bir ‘kale’ haline getirmesidir¹⁶⁷.

İttihatçı siyaset anlayışının temel argümanları şu iki madde de gizlidir. İlki, muhalefetsiz bir iktidar istekleri ve ikincisi ise siyasi alanda şiddetin güncel tutmalarıydı. Bunu yaparlarken de haklılıklarına o kadar kendilerini

¹⁶⁶Ahmad, *İttihad ve Terakki* s. 191-192.

¹⁶⁷Tanör, s. 204-207.

inandırılmışlardı ki kendilerine göre yaptıkları her şey meşru idi. Çünkü onlar, “yiğit ve gözü kara insanlardır. Her şeyi en iyi bilen bir tarikat mensubu gibidirler. “Devleti kurtarmak” amacının kutsiyetine inanmışlardır. Halkı yoksulluktan, geri kalmışlıktan kurtarmayı öncelikli hedef olarak almayı düşünmemişlerdir. Onlara göre devlet kurtulduğunda halkta kurtulacaktır. Yiğitlerden kopuk asker ve sivil aydınların özlemlerini yansıtmışlardır. Halktan farklı düşüncelerden, kısaca demokrasiden korkmuşlardır.

Bu korku her şeyi baskı altına alma anlayışını da meydana getirdi ve baskıcı bir ortamdan dolayı sağlıklı bir demokrasi anlayışı oturmadı. Bu devir tüm kuşakta kendini gösterdi. “İttihat ve Terakki hem bir devri hem de bir kuşağı kapsar. Evet, onlar aslında ‘Türk jakobenleriydiler’ ama yaşadıkları 20. yüzyılın jakobenliğe ne kadar uygun olacağını düşünmeden.”¹⁶⁸

3.2- İttihat ve Terakki Düşüncesinin Cumhuriyet Dönemi Türk Siyasal Sistemindeki Görünümü

Türk siyasal sisteminin tarihsel karşıtlılık ile ilgili gelişimi Cumhuriyetin daha öncesine dayanır. Zira tarihsel olgular ittihatçıların belirledikleri gibi bir kılıçla kesilir gibi kesilmezler. Tarih bir süreçtir, bu sürecin kendisine has şekilsel kuralları ve tekrarı vardır. Bu tarihsel deneyimler süreç içerisinde olayların ve olguların etkilemesiyle yıpranırlar, darbe alırlar. Fakat yine de bu deneyimler ya da devlet hafızası dediğimiz şey tamamen silinip yok olmaz.

Tarihsel gelişim sürecinde toplumların böyle işlevi göz ardı edilse, toplumun gelişim sürecinin anlaşılmasında ve yorumlanmasında bir kısım metodolojik hatalara düşülebilir. Çünkü ülkelerin gerek siyasal anlayışları olarak ve gerekse de toplumsal yaşama yön veren kültürel öğeler uzun bir zaman sürecinin birikimi olarak oluşurlar.

Siyasal gelişim seyrinde yeni kurulan devlet hem ideolojik yönde, hem de yönetim şeklini Osmanlılardan almıştır. Çünkü, “kullandığı araçlar yöntemler itibariyle Türkiye Cumhuriyeti’nin siyasi kadrolarının özde Osmanlı’nın siyasi kadrolarından tamamen farklı olduğu düşünülemez. Bir kere siyasal süreçler, Osmanlıya özgü dokunulmazlığını, toplumsal-sivil alanlar karşısında

¹⁶⁸ Çavdar, s. 139-140.

imtiyazlıların yalıtıldığı süreçler olma özelliğini korudu, katılım sınırlı kaldı. İkinci olarak cumhuriyetin kurucu seçkinlerinin tasarrufunu elinde bulundurdukları siyasal araçlar Osmanlınkine çok benzer bir şekilde çalıştı. Cumhuriyetin doktrinine karşı gelen ya da karşı geldiği varsayılan her şeyin üzerine, tıpkı Osmanlının heterodaksiye karşı geliştirmiş olduğu ödünsüzlükle gidildi.”¹⁶⁹

Osmanlının bu konudaki heterodoksisi zamanına göre şia, zamanına göre de içerideki bir kısım sosyal sorunlara göre değişirken, bunun cumhuriyetteki karşılığı konjoktöre göre komünistlik ya da gericilik olarak isim değiştiriyordu. Bunun sebebi bir siyasal kültürün ürünüdür. Siyasal kültür öğelerinin uzun vadede ve son tahlildeki belirleyicileri tarihsel süreç ve sosyo-ekonomik yapılar ise, siyasal kurumları ve yaşamı hiç değilse kısa ve orta vadede belirleyen etmenlerden biri de siyasal kültürdür¹⁷⁰.

Bu kültürün Kemalist devrimlerin niteliğiyle ilgili uygulamasına baktığımızda şunu görebiliriz. “Devletçi- seçkinci” bir zümre tarafından geniş halk kitlelerine tepeden inme bir şekilde uygulanmış olmasıdır. Bu “devletçi- seçkinci” güçte Osmanlı geleneğinin bir ürünüydü¹⁷¹ ve aynı Osmanlılarda özellikle de ittihatçılıkta görülen itaat ettirme anlayışı mevcuttu. Bir yönden farklılık vardı. O da ikisinin örtüşmeyenlere karşı gösterdikleri tavrın farklılığıydı.

Kemalistler kurdukları yeni cumhuriyete karşı bir devrim tehdidiyle karşı karşıya kaldıklarında ya da böyle bir şey hissettiklerinde de “takrir-i sükûn” gibi çok sert önlemlere başvurdular.¹⁷²

Yukarıda da belirtildiği şekilde tarihsel olgu ve olaylar birbirinden kılıçla kesilir gibi kesilmezler. İttihatçılık eğilimi günümüze kadar siyasal arenadan elini çekmemiştir. Bunun sebebi İttihatçılar son kongrede fiili olarak ittihat-ı terakkiyi kapattıkları halde yeni kurdukları cumhuriyet kadrolarına o zihniyeti taşımalarıydı. Zira cumhuriyeti kuran kadrolar da ittihatçılık şiarına sahip olan

¹⁶⁹ Süleyman Seyfi Ögün, “Türk Siyasal Kültürü ve II. Cumhuriyet” *Türkiye Günlüğü Dergisi*, S. 20, 1992, s. 53.

¹⁷⁰ Parla, s. 10-11.

¹⁷¹ Emre Kongar, *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, İstanbul, Cem Yay, 1976, s. 106.

¹⁷² Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme* (Çev: F. Bertay), 3. Baskı, İstanbul, Kaynak Yay, 1996, s. 168.

kişilerdi. Bu kadrolardan çoğu altmışlı yıllara kadar yaşayıp siyasal sistem içerisinde etkin rol almışlardır.

Halk Fırkası (CHP) eskiden beri ittihatçılık çizgisini takip eden, şöyle ya da böyle ittihatçılık çizgisiyle örtüşen büyük bir siyasal kuruluştur. Bu anlayışın belirgin çizgisi daima karşıtıyla varolması, kendisi dışındakilere olan tahammülsüzlüğüdür. Kendisinin dışındakilere olan tahammülsüzlük kendisiyle daima çatışan bir taraf ve muhalefet anlayışı meydana getirmiştir¹⁷³.

Bu evrimin öğeleri ittihatçı-itilafçı, sağcı-solcu ve nihayet ilerici-gerici şeklinde kutupların doğuşuna sebep olmuştur¹⁷⁴.

3.2.1-Cumhuriyet Döneminde İttihatçı Eğilimler

Cumhuriyet döneminde ittihatçıların Ermenilerin saldırısına uğramayan liderlerinin ekseriyeti siyasetin içerisindeydi. Hem CHP hem de Terakki Perver'in içerisinde İttihatçıların ileri gelenleri üst kadroları işgal etmişlerdir. Her iki grupta birbirleriyle olan münasebetlerinde İttihatçı yöntemleri kullanmışlardır.

Trabzon milletvekili Ali Şükrü Bey'in, Ardahan milletvekili Halil Paşa'nın öldürülmesi, İleri Gazetesi'nin Halk Fırkalı Milletvekillerince basılıp, yazarlarının dövülmesi bu yöntemlerin bireysel görünümüdür. Tahrir-i sükûn kanunları ise İttihatçıların Mahmut Şevket Paşanın öldürülmesinden sonra kullandıkları devlet terörünün görünümüdür¹⁷⁵.

Meşrutiyet döneminde İttihatçılarla birlikte hukuk ve siyasi alanda hızlı bir kökleşme sürecine girdi. Kurtuluş savaşı döneminde dine olabildiğince de bir yaklaşma oluştu. Çeşitli tarikat mensupları meclise milletvekili olarak girdi. Ancak savaş sonrasında Kemalistler, dini yapılacak inkılâplara engel olarak görüyorlardı. Her konuda olduğu gibi din konusunda da en iyisini kendilerinin bildiklerini ifade ediyorlardı. Laiklik adına dine balans ayarı verildi, tekkeler kapatıldı, medeni kanun değiştirildi. Birçok kurum ve kuruluş dinsel simgeleri çağırıştırıyor diye muhtevaları değiştirildi¹⁷⁶.

¹⁷³ Ahmad, *Modern Türkiye'nin oluşumu*, s.92-94

¹⁷⁴ Haydar Kalman, "Dünden Bugüne İttihatı Terakki Zihniyeti" *Diyalog Dergisi*, 1998/ S. 3, s. 26.

¹⁷⁵ Çavdar, 135.

¹⁷⁶ Şükrü Karatepe, *Tek Parti Dönemi*, 1. Baskı, İstanbul, Ağaç Yay, 1993, s. 58-59.

Dini kontrol altına almak için en yüksek dini kurumu direkt denetim altına aldılar. Üretilen politikalarla dini unsurların yerini milliyetçilik çoktan almıştı. Güneş-dil teorisini piyasaya sürerek milliyetçilik ögesini pekiştirmeye çalıştılar.

Kemalist ideolojiyle beslenen genç kuşaklar dini karanlık çağlarının uzantısı olarak aldılar. Dine dayanan toplumlara başka gözle baktılar¹⁷⁷.

Batıdan sadece pozitivizm ve otoriter sistemi almada kaynaklanan pozitivizm ve dayanışmacılık anlayışı Jön Türklerde olduğu gibi cumhuriyetçilerde de otoriter bir düşünce temeli oluşturdu. Bu anlayışa göre demokrasi halkın kültür seviyesine göre ertelenmiş bir umuttur. Bu dönem ideolojisi, Osmanlıdan miras kalan toplumsal çerçeveyi değiştirmeye yönelik boyutlar içermesine rağmen merkezi iktidarla halk arasındaki kopukluğu sürdüren, bürokratik, merkeziyetçi, pozitivist, devletçi siyasal rejimi temel alan vesayetçi bir ideolojidir¹⁷⁸.

Bu yıllarda İttihatçı kadrolar içinde yetişip görev alan Ziya Gökalp üzerinde durmakta yarar vardır. Yeni Cumhuriyetin temel fikir taşlarından olan Gökalp'ın yaklaşımları ülkenin kültür, siyasi, ve eğitim hayatında önemli yer tutacaktır.

Gerek pozitivist düşüncenin Türkiye'de sistematik hale gelişinde oynadığı rol ve gerekse ülkenin milliyetçi bir değerler dizisi üzerinde yeniden yorumlamasında Gökalp'ın önemli etkisi vardır.

Gökalp, Selanik'te iken birçok batılı aydın ve entelektüeli okudu. Bunların içinde Fransız sosyolog Durkheim'in ayrı bir yeri vardı. Görüşlerini Türkiye'de aktarmakla kalmadı aynı zamanda Durkheim ekolünün Türkiye'deki temsilcisi de kabul edildi.¹⁷⁹

Gökalp, Durkheim'in görüşlerini birebir aktarmadı. Buraya uyarlayarak aslında Türkiye sosyolojisi adına yeni bir şey de kazandırdı. Dönem itibarıyla başta İttihatçılarda olan pozitivist anlayış Gökalp' de ciddi mahiyette vardı. Sosyolojizm dediğimiz tüm olay ve olguları sosyolojik nazariyede değerlendiren bakış açısını Durkheim ekolünden alarak tüm kurumlara uygulamaya çalıştı. Sosyolojiyi evrensel ve yerli sosyoloji şeklinde tasnif etti. Evrensel sosyolojide pozitivist anlayışla toplumları; yerli sosyoloji de ise aynı uygarlık gurubunda bulunan toplumların açık

¹⁷⁷Karatepe, *Tek Parti Dönemi*, s. 60.

¹⁷⁸Karatepe, *Tek Parti Dönemi* s. 64-65.

¹⁷⁹Emre Kongar, *Türk Toplum Bilimcileri*, 2.Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2012, Cilt I s.29-30

ve gizil işlevleri üzerinde durdu. Buna evrimci bir anlayışı da ekleyerek toplumların aşiret, kavim, ümmet ve millet şeklinde bir gelişim seyri gösterdiğini dile getirdi.¹⁸⁰

Dönem itibariyle en revaçta fikir hareketi milliyetçilik/Türkçülük olarak gözükmektedir. Yusuf Akçura tarafından dile getirilen üç tarz-ı siyaset (Osmanlılık, İslamcılık, Türkçülük) son dönem Osmanlı aydınında geniş bir alan bulmuştu. Osmanlılık ve İslamcılığın fiili olarak etkisiz bir duruma gelmesi ile tarz-ı siyasetin son aşaması olan Türkçülük dünya konjonktüründeki milliyetçi yayılma ile kendisine aydınlar arasında geniş yer bulmaya başladı.

Dönemin olayları, ayrılıkçı hareketleri ve özellikle Arnavutluk ayaklanması, Trablusgarp ve Balkan Savaşları Ziya Gökalp'in milliyetçilikle ilgili görüşlerini çok derin bir şekilde etkiledi. Bu konudaki duygularını özellikle şiirler ile dile getiren Ziya Gökalp, dizelerinde, yenilgiler karşısındaki duygusal çöküntüsünü ve düşünsel değişimini tüm açıklığı ile ortaya koyar.¹⁸¹

Bundan dolayı Gökalp'te Akçura'da olduğu gibi düşüncesini milliyetçi bir değerler dizisi üzerinde kurmaya başladı. İsimlendirme olarak ta Batıcılık, İslamcılık ve Türkçülük şeklinde bir tasnif oluşturdu. Türkçülük bu tasnifin içinde ana eksendi. Fakat diğer iki fikir cereyanının da reddetmedi.

Türkler Müslüman olduklarından Müslüman dünyasında Gökalp'in değişiyile İslam beynelmileliyetine dâhildirler. Modern dünyayı da ihmal edemeyeceğimize göre batıyı da terk edemeyiz. Bundan dolayı Gökalp düşüncesi “Türk milletindenim, İslam ümmetindenim, Garp medeniyetindenim”¹⁸² şeklinde formüle edilir.

Gökalp, Akçura ile aynı şekilde Tanzimat eleştirisi yapıyordu. Tabi Osmanlı Devleti ile Türk Ulusal kimliği arasında net değildi. Ancak Balkan savaşlarından sonra o meşhur üçlemeli yazısını yazabilmişti.¹⁸³

Gökalp genel olarak batıcı ve milliyetçi değerleri ihtiva eden bir toplum oluşturmaya çalışır. Bundan dolayı da kültürel bir evrimin/ gelişimin en üst

¹⁸⁰ H. Bayram Kaçmazoğlu , *Türk Sosyoloji Tarihi II: II. Meşrutiyetten Cumhuriyete*, Ankara, Anı Yayınları, 2003, s.30.

¹⁸¹ H. Bayram Kaçmazoğlu, “ Türk Sosyologları Tartışma/ Kitabiyat” *TYB Akademi dergisi*, S.9, 2013, s.20.2

¹⁸² Korlaelçi, s. 371.

¹⁸³ Arai, s.97.

basamağına milliyetçiliğı koyar. Milliyetçilik anlayışı ırk üzerine okunan bir anlayış değildir. O savaşların ve milletlerin karışımının saf ırkı ortadan kaldırdığını bundan dolayı da milleti aynı coğrafyada yaşayan ve birbirlerine gelenek, görenek ve ananelerini aktaran toplumlar bir millet olabilirler. Yani millet soyla, budunla, coğrafya ile olabilen bir şey değildir. Millet; din, dil ve estetik bakımından ortak duygular taşıyan, aynı eğitimi almış bireylerden oluşur.¹⁸⁴ Her ne kadar kültür milliyetçiliğı şeklinde bir tanımlamaya vardırılsa da Milleti ırka indirgemeyen Türkçü aydınların bile hepsinde “Millet-i Hakime” anlayışı vardır. Millet-i Hakime anlayışında kültür Türk kültürü, dil Türk dili, tarih Türk tarihi olarak göze çarpmaktadır.

Gökalp, milliyetçilik ile ilgili görüşleri makalelerinin toplamı “Türkleşmek, İslamlaşmak, muasırlaşmak” isimli kitabında ve “Yeni Hayat”, “Kızıl Elma” ve “Altın Işık” adlı şiir kitaplarında dile getirir.

Dönem itibariyle düşünsel ve felsefi ekoller oluşmadığından edebiyat ve ideoloji çok fazla iç içedir. Dönemin bilinen edebiyatçıları aynı zamanda dönemin düşünsel temsilcileridirler de. Bu yüzden Gökalp başta olmak üzere Mehmet Emin Yurdakul ve diğer milliyetçi yazarların anlaşılmasında şiirleri iyi işlev görmüştür.

Gökalp diğer toplumsal meseleler gibi eğitim meselesi ile de uğraşmıştır. Daha Selanik’te iken İttihat ve Terakkinin bürolarında ders vermeye başlamış, okulların eğitim anlayışlarında bir kısım değişimler yapmış ve üniversitede hocalık yapmıştır. Darülfünuna sosyolojiyi daha birçok Avrupa ülkesinde okutulmuyorken programa almıştır. Bu da düşüncelerinin Yeni Cumhuriyette de geniş yer bulmasına olanak sağlamıştır.

Gökalp, eğitimi ferdin çevreye uyumu şeklinde tanımlar. Kültür bir kavmin kıymeti hükümlerinin toplamıdır ve eğitim bunu aktarır. Dönem itibariyle Prens Sabahattin eğitimde ferdiyetçi iken Gökalp cemiyetçidir. Eğitimi yeni bir toplum oluşturmada araç olarak görür. Önceki toplumun ümmetçi bireylerinin yerine eğitimle milliyetçi bireyler yetiştirilebileceğine inanır.¹⁸⁵

¹⁸⁴ Kaçmazoğlu, *Türk Sosyoloji Tarihi*, s. 96

¹⁸⁵ Ziya Gökalp, *Makaleler V*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981, s. 29-37

1923 yılından 1930'lu yıllara kadar yeni cumhuriyet kurumsal olarak oturmaya başlar. Zorunluluktan kaynaklanan birinci meclisin yerini ikinci meclis daha tekçi olarak görülür. Takriri Sükûn kanunları, istiklal mahkemeleri bu dönem itibariyle İttihatçılara ait olduğu bilinen her türlü yola başvurur¹⁸⁶.

1914 yılında Enver Paşa savaş bakanı olurken ilk yaptığı icraat kendisine tehlike olacağına inandığı üst düzey rütbelileri emekli etti. Yeni Cumhuriyet ile beraber 1926 yılında da tehdit olacaklarına inanılan kurtuluş savaşında büyük emekler vermiş olan Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele gibi üst düzey komutanlar ordudan ayrılmak ve Mustafa Kemal hayatta olduğu sürece siyasetten uzak durmak zorunda bırakıldılar¹⁸⁷

Dünyanın ekonomik olarak bocalandığı bir dönemde yeni cumhuriyetin temelleri ideoloji üzerine bina edildi ve “on yılda on milyon genç” bu dönemde yetiştirildi. Baskılı bir cumhuriyete geçişten sonra yükselen muhalefeti susturmak için Serbest Fırka kuruldu. Dünyadaki ekonomik buhran yeni bir arayışın içine itiyordu. Ancak halkın yükselen muhalefetinden korkulduğu için bu deneme kısa tutuldu. Bu fırkaya yakın muhalifler bir şekilde sistemin dışına itildi¹⁸⁸.

1930'ların diğer yıllarında baskı had safhaya ulaştı. CHP'nin altı oku ulusal simge oldu. CHP devlet partisi haine geldi. “Tek şef, tek parti, tek ulus” şiarı yadsınamaz bir gerçek olarak kabul edildi. 1930'lu yıllar ittihatçıların düşünöpte hayata geçiremedikleri bir hayalin gerçekleşmesiydi. Simgeleşen oklarla, ittihatçıların ilkeleri sanıldığı gibi birbirlerine pek uzak değildi¹⁸⁹.

1940'lı yıllardan sonrası milli şefle beraber anılar yıllardır. Düşünce üzerinde etkili bir baskı görölmektedir. Basına sansürden tutun düşünce ve inanç hayatına kadar baskı hayatın her alanını kuşatmaktadır. Hâkim ideoloji gazete haberlerinin puntosuna kadar her şeye müdahale etmektedir.

Ancak savaşın Almanya'nın aleyhinde gelişmesinden sonra milli şef demokrasi kavramından bahsetti. Bir tarafta bu kavramın büyüleyici etkisiyle insanlar mest olurken diğer taraftan da 1945'in Aralık ayında Tan gazetesi CHP'nin örgütlediği gençlerce basılıp yıkıldı. Böylelikle ne tür bir demokrasiden

¹⁸⁶ Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, s.167-172

¹⁸⁷ Ahmad, *Modern Türkiye'nin oluşumu*, s.15-17

¹⁸⁸ Ahmad, s. 90-95

¹⁸⁹ Çavdar, s. 137-138.

bahsedildiğini öğretmeye çalışıyorlardı. Yani siz ne durumda olursanız olun gözümüz üzerinizde.

Yeni parti eski bir ittihatçı olan Celal Bayar'a kurdu. Kurulan Demokrat Parti 1950 de iktidara geldi. Demokrat parti kendisini milli iradenin temsilcisi görüyor, ülkenin değişim ve dönüşümünden kendisini sorumlu tutuyordu. Daha önce CHP'nin onlara yaptığı gibi onlarda CHP'den bir küçük ortak almasını bekliyorlardı. İnanırcı seçenekler sunamayan CHP, hükümeti her şey ve yaptıkları her iş için eleştiri yağmuruna tutuluyorlardı¹⁹⁰.

Halkçıların gittikçe daha fazla puan kaybetmesinden sonra, Halkçılar, Demokratları, halk mahkemeleri kurup “zalimleri” mahkûm ettirmekten, ana gayelerinin Halk Partisi'ni yıkmak olduğundan, Arap harflerini yeniden getirmek ve ezanı tekrar Arapça okumaktan bahsetmekle Demokratların halkın dini duygularını istismar ettiklerini söylüyorlardı¹⁹¹.

Çok partili dönemin halkça yoğun bir şekilde desteklenip, Demokratlar'ın yükselmesini Seyfi öğün, Kemalist ideolojiden rahatsız olan yığınlarla bağlamaktadır. Ona göre, İttihatçı karşıtlığı olarak kendini ifade eden bir gelenek CHP karşıtlığına dönüşmüştür. Bu muhalefetin en son aşaması devletçiliğin tepeden inmece politikalarına karşı çıkmak olarak görülür¹⁹².

Cumhuriyetçiler kendi yöntemlerinin ülkede alttan alta bir düşmanlık yarattığını fark edemediler. Halk kendi duygularını dikkate almayı sürekli kendi istediğini dayatan devletten hoşlanmıyordu. Laiklik siyasetinin ne olduğu onlara asla açıklanmamış, onlar da bundan nasıl bir şey içerik beklendiğini asla anlamamışlardı. Demokratlar bu durumu iyi kullandılar. Cumhuriyetçilerin her şeyi “halk için” yaptıklarını söylemeleri ve halk için yapılan şeyin “halka rağmen” yapılıyor¹⁹³ olması demokratlar açısından kullanışlı bir siyasi argümandı.

İşte kitlelerin kendisini Demokratlar'ın saflarında ifade etmelerinin asıl sebebi buydu. Halk geçmişten gelen bir geleneğin tamamen ortadan kaldırılıp bunu da onların adına yapılıyor şeklinde dillendirilmesine içten içe karşı çıkıyordu. İnkılâplar dönemindeki çeşitli rahatsızlıklar bunu göstermişti. Fakat

¹⁹⁰Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 322-323.

¹⁹¹ Kemal Haşim. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Afa Yay., İstanbul, 1996, s. 142.

¹⁹² Öğün, s. 58.

¹⁹³ Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 151.

rahatsızlıklarını bildirenlerin çeşitli yöntemler ile bastırılması her ne kadar o an için yeni sistem adına bir kazanım olarak görünse sonraki yıllarda çok partili sisteme geçme denemelerinde bunun böyle olmadığı görülmüştü.

Demokratların da süreç içerisinde oluşan bu rahatsızlığın biriktirdiği enerjiyi ve yönelimi ne şekilde kullanacakları hususunda net bir bilgileri yoktu. Ülkenin yönetimi umulmadık bir zamanda kendilerine kalmıştı. Demokratların yönetim kadrolarının ekseriyeti CHP kadrolarından gelmişlerdi bu da onların siyasette mayalanmalarına katkı sağlamıştı.

Demokratlar halkın geçmiş dönemlerine ait şikâyetlerini kullanabiliyorlardı. Ülkenin yıllardır içerisinde bulunduğu kötü durumu bürokrasiye değil CHP ye mal ediyorlardı. Böylelikle bürokraside Demokratlarca okşanmış oluyordu¹⁹⁴.

Yalnız bu okşanmalara rağmen bürokrasi ve Demokratlar arasında yer yer sorunlar yaşanıyordu. Sorunun yaşadığı bürokratik kurumların başında ordu geliyordu. Menderes, belli rahatsızlıkları dizginleştirmek için eğer subaylar durmazlarsa onları ordudan atarım ve yedek subaylarla işi idare ederim diyordu. Fakat her şey görüldüğü gibi kolay değildi. Çünkü askeriyenin ve bürokrasinin de bir geleneği vardı. Bu gelenek cumhuriyet ile yaşıt olmaktan çok daha fazla bir şey idi¹⁹⁵.

Üstten dayatmacı, halk ile sorunun olup olmadığına dikkat etmeden halktan kopuk yaşayan halkçı geçinen aydınlar, asker, sivil bürokrasi, ilerencilik ve devlet denilen “tatlı belanın” kurtarılması uğruna ittihatçıların yıllanmış metotlarını her defasında farklı şekillerde yeniden gündeme getiriyorlardı. Demokrat Parti’nin iktidar oluşu halkın cahilliğinin eseri idi. O gün itibarıyla bu kadrolar bu düşüncelerini basının bir kısmını da yanlarına alarak kendilerinin desteklenmesini sağlıyorlardı¹⁹⁶.

Bu aşamadan sonra Genç Subaylar 1909 Bab-ı Ali Baskını, Yeni İttihatçılığın vazgeçilmeyen yöntemini devreye koyuyorlardı. CHP’nin yaratmış olduğu baskı ortamından dolayı Demokrat Parti’nin gelişimi çok erken olmuştu.

¹⁹⁴Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, s. 155.

¹⁹⁵Ahmad, s. 176.

¹⁹⁶Çavdar, s. 139.

Celal Bayar partinin kuruluşundan on bir ay sonra Demokrat Partinin bir milyonda fazla üyesinin bulunduğunu ileri sürüyordu¹⁹⁷.

Gerek bu şekilde bir hızlı gelişme ve gerekse de seçkinci elitin oluşturduğu antipropagandayla başlayan huzursuzluk bahane edilerek, ülkenin menfaatleri için askeriyenin ve halkın isteği üzerine, ordunun idareye el koyduğunu bildiriyordu. Bildiride dışarı uluslararası camia ile ilişkilerin devam edileceği vurgulanıyor ve bildiride NATO'ya ve CENTO'ya atıf yapılıyordu. Silahlı kuvvetler idareye el koyuşlarını şu sebeplere bağlıyorlardı. "Demokrat Partinin demokrasiden sapması, kendi yandaşlarına ayrıcalıklı davranışı ve Atatürk devrimlerinden ödünler vermesi¹⁹⁸."

Bu sayılan sebepler ve dile getirilen ithamlar bir başbakanın, bir maliye bakanının bir dışişleri bakanının başına mal oldu¹⁹⁹.

Ortaya atılan suçlamalar daha sonraki dönemler içinde en güçlü argüman haline geldi. Hükümetler daima bürokratik bir çemberin hapsinde kaldı. İttihatçılarda görüldüğü gibi askeriye kendisini her şeyin sınırsız sahibi olarak görüyordu. Diğer taraftan bu argümanlardan dolayı iktidarı elinde bulunduran muktedir gibi görünen hükümetler bu baskı unsurundan dolayı modern dünyadan uzak kalıyorlardı. Hükümetler bürokratik/askeri yapılanmanın dışına çıkamıyor ve yeni dünyaya ayak uyduracak düzenlemeleri yapamıyorlardı. 1960 ta asılan üç siyasetçi dünyadaki değişimleri okumaya çalıştılar ve onu da canlarıyla ödediler.

Buna karşın askeri-sivil bürokrasi de yaptığının doğruluğundan emindi. Çünkü "ordu ve halkın" istememesi söz konusuydu. Buna artık temel argüman olarak "cumhuriyetin tehlikede olduğu" da eklenmişti. Geçiş döneminde Milli Birlik Komitesi Org. Cemal Gürsel başkanlığında 37 subaydan oluşan komite bu dönemde "Türk Milleti adına hâkimiyet hakkını kullanır"²⁰⁰

Milli Birlik Komitesi hizipler arası kavgadan dolayı bir kurul olmaktan çıktı. Cemal Gürsel sıcak kişiliği, kişisel hırslarının olmayışı ve hizipler dışında kalışından dolayı cumhurbaşkanlığına seçildi²⁰¹.

¹⁹⁷ Karpat, s. 324.

¹⁹⁸ Kongar, *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı* s. 166.

¹⁹⁹ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 362.

²⁰⁰ Tanör, s. 367.

²⁰¹ Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 181.

12 Mart 1971'deki askeri müdahalede bundan çok farklı değildi. Komutanlar “ülkemizi, anarşiye, kardeş kavgasına toplumsal ve ekonomik karışıklığa” sürmekten sorumlu tuttıkları hükümetin istifasını istiyorlardı. Yasa ve düzenin sağlanması solcu olarak isimlendirilen grupların baskı altına alınmasıyla eşdeğer tutuldu.

Nihat Erim Başbakan olarak atandı. Erim'in baskıcı yapısı 1931'de Britanya'da kurulan Mac Donald hükümetine benziyordu. Bu özelliği ile İşçi Partisi'nin lideri Mac Donald gibi Erim'de genellikle tutucu ve baskıcı bir rejimin önde gelen siması haline geldi²⁰².

1970'li yılların içerisinde hızlı artan siyasal şiddetlerin de darbelerin üzerinde önemli etkisi vardır. Zira olan siyasal şiddetler toplu katliamlara vardırılacak kadar vahim bir duruma gelmişti. Maraş olayları ve Taksim'deki katliam olayın haklılığını göstermektedir²⁰³.

Tehdit eden “tarihin en ağır buhranını” sonlandırmak için Genelkurmay Başkanı Kenan Evren yönetime 1980 de yine el koydu. MGK, anayasayı askıya alan, meclisi dağıtan, siyasal partileri kapatan, parti liderlerini tutuklayan, meslek gurupları ile ilgili örgütlenmiş sendika ve konfederasyonların faaliyetlerini askıya alan düzenlemeler yaptı, kararnameler çıkardı²⁰⁴.

Demokrasiye balans verme ayarı Bab-ı Âli baskınıyla beraber kendisini muhalefete şiddetli doğrudan uygulayan bir şekilde (genelde ordunun yönetime doğrudan el koyması) görüldüğü halde 28 Şubat 1997 de dönemin hükümetine karşı yeni bir darbe stili göze çarpıyordu. “Postmodern darbe” olarak adlandırılan darbeye eski yöntem ve alışkanlıklar devam etmiş, yazılı ve görsel basın etkin olarak kullanılmıştı. Bu darbeden görünen yüz, yine İttihatçı-İtilafçı çizgisinin devamıydı. Dün İtilafçılar “Komünist” bugün ise yerini “İrtica” ya bırakmıştı.

3.2.2-Cumhuriyet Döneminde İktidar ve Muhalefet

Siyasal hayatımızda siyasal alanı belirleyen temel hususlardan bir tanesi iktidar ve muhalefetin birbirlerine karşı konumlamalarıdır. Bu konumlama öyle bir haldedir ki iktidar eleştirilemez bir zırha bürünüp kendisini “Kutsal İktidar”

²⁰²Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 211.

²⁰³Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* s. 383-384.

²⁰⁴Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 256-257.

ve muhalefeti de “Hain Muhalefet” olarak görür. Bu kavramalar aynı zamanda siyasal yaşamımızda İttihatçılık şiarını genel olarak yansıtan yönleridir.

İttihat ve Terakki üyeleri kendilerini kutsal ve kurtarıcı güç olarak görüyorlardı. Böyle bir durumda muhaliflerine de hainlik yaftasını yaftalamışlardır. Modern Türk Siyasetinde de bu tür eğilimlerin olduğu görülmektedir²⁰⁵.

Farklı siyasal kutuplarda olsalar bile bu eğilimler modern siyasal tarihimiz için siyasal aktörlerin vazgeçilmezi olarak önümüzde durmaya devam etmektedir. İttihat ve Terakkiden kalma alışkanlıkla, iktidarlar kendisini sınırsız bir yetkiyle kuşatırken buna karşı muhalefet, ülkenin “âli menfaatlerine” ihanet eden bir hain grup olarak gösterilmektedir.

Muhalefetin 1960 sonraki düzenlemeler sonucunda yeni Türk Anayasası ve yeni siyasi partiler kanunu ile kurumsallaştırıldığı bilinen bir doğrudur. Ne var ki, geçerliliğini koruyan en önemli hususlardan bir tanesi muhalifleri olumsuzlayan dil hala tüm partilerin ortak dili olmaya devam etmektedir. Cumhuriyet tarihi boyunca İktidarlar kendilerini denetleyecek şeffaf bir yapı istememiş ve muhalefet ise çözüm odaklı olmaktan uzak görülmüştür.

²⁰⁵ Tatar, s. 48.

SONUÇ

Ülkelerin kendilerine göre bir siyasal gelişim çizgileri vardır. Yer yer bunu aşabilecek güçlü toplumsal olaylar ve zihinsel devrimler bu siyasal çizgiyi değiştirebilmeyi başarabilmişlerdir. Fakat kimi zaman toplumun geçmişte gelen hafızası ve çizgisi toplumun ayağına ayak bağı olabilmektedir. Bu çizgi geçmişteki bir kısım olumsuzlukları kendisi ile beraber siyasal ve düşünsel ekoller üzerinde kendine yer bulabilmiştir. Modern olanı okuyup yorumlama gereğini duymayan yönetim yapılarında bu çizginin birbirinden ayrılması genel olarak çok zor olmaktadır. Çizgi, çoğu zaman zikzaklar çizebilir, ancak bu zikzak çizimi, çizginin gidiş istikametinde genellikle bir kopukluk meydana getirmez. Her sonra gelen evre, kendisinden önceki evrenin devamıdır ve kendisinden sonraki evreye de bir alt basamak hazırlamaktadır.

Yine, toplumların siyasi gelişimlerini toplumların siyasi kültüründen ayırmak pek mümkün değildir. Siyasal gelişim, ülkenin ve toplumun siyasal kültürü içerisinde şekillenir. Bir kalıba girer. Siyasal hayat/siyasal sistem o kültürün asli unsurlarından meydana gelir.

Bu tespit genel olarak ülkemiz için de geçerlidir. Toplum olarak, Anadolu'da yaşayan halkların binlerce seneyi geçkin bir zaman sürecinde yoğurdukları kültür ve Türklerin daha önceki yaşadıkları siyasal ve sosyal tecrübe bu siyasal kültürün oluşumunda önemli olan etkenlerdir.

Siyasal bağlamda değerlendirildiğinde devlet-birey ikileminde birey genellikle devlet karşısında edilgen bir durumda görünmektedir. Bu durum eskiden beri süregelen “devlet baba” ve “kutsal devlet” bir geleneğin de devamıdır.

Buradaki “devlet baba” anlayışı siyasal sistemdeki herhangi bir sorgulamayı imkânsız hale getiren bir anlayış olarak önümüzde durmaktadır. Devletin kutsallaştırılması kendisiyle zaman zaman bireysel hak ve özgürlüklerde bireyi devletin önünde mağdur duruma düşürmüştür.

Buradan hareketle bu çalışmada bu ülkenin topraklarının üzerinde gelişen bir siyasal hareketin bu ülkenin siyasal gelişimine olan etkisi incelenmiştir.

Bilindiği gibi Fransız İhtilali ve Sanayi inkılabıyla beraber dünya çok hızlı bir gelişim seyrine girmiştir. İhtilalin ve Sanayi inkılabının birbirlerini tamamlayan önemli öğeleri vardır. Bu öğelere bakıldığında birinin geliştirdiği teknolojik altyapıyı diğerinin yayılması için zemin hazırlamıştır. Bu ikili yöntem kendisini dışarıda olduğu gibi Osmanlılarda da böyle ifade etmiştir. Zira ihtilalin getirdiği özgürlük ortamı, özgürlük düşüncesi, teknolojinin ürettiği gazete v.b. öğelerle toplumsal taban bulmaktaydı.

İşte, İttihat-ı Terakkinin ve Jön Türkçülüğün içinden çıktığı ortamda böyle bir ortamdı. İttihatçılar bu nokta-i nazariyede Yeni Osmanlıların köklü bir mirasına sahip oldular. Çünkü onların geliştirdiği kültürel öğelerin ve düşüncenin gelişimi için kullandıkları gazeteciliği sonuna kadar kullandılar.

İttihatçı kadrolar daha okullarda öğrenciyken Yeni Osmanlıların düşüncelerinden etkilenip, memleketin kurtarılması için örgüt kuruyorlardı. Ekseriyetinin tıbbiyeli oluşu ve dönemsel olarak da tıbbiyede ki eğitimde pozitivist bakış açısının etkin oluşu, onların da düşünsel alanlarına pozitivizm yerleşmesine sebep oldu. Aynı şekilde dünyada daha çok otokratik yönetimlerin tekçi bir anlayış için zeminin hazır olduğu göz önüne alınırsa ittihatçılar ile muhaliflerinin tekçiliği bu kadar önemsemeleri de anlaşılır olur.

Etkinliklerini artırmak ve üzerlerinde olan baskıyı kırmak için yönetsel olarak oluşturulan ortam ve özellikle Abdülhamit'in oluşturduğu baskıcı sistemden dışarı çıkmak zorunda kaldılar, çeşitli ülkelerde örgütlendiler.

Örgütlenmelerinden en etkin olanı daha sonra İttihatçılık Şiarı'nın kurumsallaştıran Selanik yapılanmasıdır. Selanik yapılanması 1908 Meşrutiyet ortamından sonra iktidarı denetleme görevini üstlenmiştir. 31 Mart 1909 karşı devriminden sonra da, Abdülhamit'in tahttan indirilmesiyle Mehmet Reşat'ın yumuşak yapısından dolayı etkinlikleri daha da artmıştır.

İttihatçılar sahip oldukları siyasi anlayışlarını şiddet üzerine kurmuşlardır. Şiddet, kendilerini ifade etmede vazgeçemedikleri en önemli argümanları idi. Siyasi muhaliflerine yönelik siyasi cinayet işlemlerini daha örgüt konumundayken bile “fedai” diye kurdukları alt örgütle işliyorlardı.

Muhalefetsizlik onlar için en ideal olanıydı. Zira muhalefet “hain” di. Daima kendilerini yoldan çıkarabilme, yönetimlerini düşürme hesabının içindeydiler. Herkesimce kullanılmaya müsaittiler. Kendileri ise devleti koruyan birer erkti.

Siyasi anlayışları kumar üzerine bina olmuştu. Ya hep ya hiç anlayışıyla hareket ediyorlardı. Büyük savaşa giriş bile bu kumarın bir ürünüydü. Devlet, kutsal bir öge olduğu için tüm vakitlerini “devleti kurtarma” anlayışına veriyorlardı. Vatandaşın kurtarılması o kadar önemli bir iş değildi. Nitekim vatan kurtarılması gerekilenlerden kurtarıldıktan sonra vatandaş üstten bir modernleşme ile kurtulabilirdi. Yani, devlet kurtarılsa zaten vatandaş kurtulurdu.

Devletin kurtarılması için her şey mubahtı. Onun için İttihat-ı Terakki 1889–1918 yılları arasını kapsayan bir örgüt olmaktan ziyade bir şiardır. Bu şiarın adı “ittihatçılıktır.” Vele ki, o tarihler arasında yaşanmazsa bile, o anlayışın taşınması ittihatçı olmak için yeterli bir nedendir.

Gerek cumhuriyeti kuran kadroların ittihatçıların arasında çıkmaları ve gerekse ittihatçılık şiarının güçlü bir etkiye sahip olması nedeni ile İttihatçıların sahip olduğu düşünsel yapının cumhuriyet sonrası siyasi yapıyı da etkilediği görülmektedir.

Bu etkiler; muhalefete olan olumsuz tavırdan tutun, siyasi arenada işlenen siyasi cinayetler, devletin kutsallaştırıp her ögenin önüne alınışı ve az sayıda “seçkin-elit”in kendisini devletin yegâne sahibi olarak görmesi gibi farklı alanlarda kendini göstermiştir. Bu nedenle dünkü İttihatçı çizginin aslında fazla değişmediği söylenebilir.

Yaşananlara bakıldığında iktidarlar ve eğilimler ne olursa olsun sonuç çok fark etmiyordu. İktidar erkini eline alan kesim bu erki diğerlerini alt etme aracı haline dönüştürüyorlardı. Öte taraftan iktidara kaybedenlerin cephesinde de farklı şeylerden bahsetmek çok mümkün değildi. O tarafta da kendileri dışındaki iktidarlara topyekûn bir karşı çıkma ve onları topyekûn mahkûm etme anlayışı söz konusu idi.

Bir taraftan Mahmut Şevket Paşa’nın öldürülmesi, diğer taraftan “Takrir-i Sükûn” kanunlarının; bir taraftan bir grup “seçkin elitin” 1913 Bab-ı Ali baskınında Sadrazam Kâmil Paşaya “ordunun ve halkın isteği üzerine” diye istifa

dilekçesinin imzalatılması diğer taraftan 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül ve 28 Şubat'ın hepsinin altında aynı nedenlerin yarattığı açıkça görölmektedir.

Bütün bunlar da, çalışma boyunca detaylı olarak analiz edilen İttihat ve Terakkinin somut bir yapılamadan ziyade bir düşünce biçimi olarak günümüze kadar etkilerinin çeşitli alanlarda ve biçimlerde gösterdiğini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Ahmad, Feroz, *İttihad ve Terakki*. (Çev: N. Yavuz). İstanbul: Kaynak Yay. 1995.
- Ahmad, Feroz, *İttihatçılıktan Kemalizme*. (Çev. F.Berktaş). İstanbul: Kaynak Yay., 1996.
- Ahmad, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*,(Çev. Y. Alagon). İstanbul: Sarmal Yay., 1994.
- Akşin, Sina, *Jön Türkler İttihat ve Terakki*, Ankara: İmge Yay.,1998.
- Akyüz, Hüseyin, *Eğitim Sosyolojisi*, İstanbul: Milli Eğitim Yay., 1992.
- Arai, Masami, *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*, (Çev.T. Demirel). İstanbul: İletişim Yay., 1992.
- Aydın, Mustafa, *Kurumlar Sosyolojisi*,Ankara: Vadi Yay., 1997.
- Balkız, Bekir, “ Türk Modernleşmesi, Pozitivizm ve Sosyoloji” *Mediterranean Journal of Humanities*, S. 2015,2 s. 123-149
- Bayar, Celal, *Bende Yazdım*, İstanbul: Baha Matbaası, 1966.
- Bilgiseven, A. Kurtkan, *Genel Sosyoloji*, İstanbul:Filiz Yay., 1995.
- Celkan, H. Yıldırım, *Eğitim Sosyolojisi*, Erzurum: A. Ü. Yay., 1993.
- Çam, Esat: *Siyaset Bilimi*, İstanbul: Der Yay., 1984.
- Çavdar, Tevfik,*İttihat ve Terakki*, İstanbul: İletişim Yay., 1991.
- Demir, Ö- Acar, M,*Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Ankara: Vadi Yay., 1997.
- Duverger, M, *Siyaset Sosyolojisi*, İstanbul: Varlık Yay., 1998.
- Gökalp, Ziya, *Makaleler V*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.

Hanioğlu, M. Őukrü, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Abdullah Cevdet*, İstanbul: Üçdal Yay., 1981.

Hanioğlu, M. Őukrü, *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük*, İstanbul: İletişim Yay., 1985.

Hüseyin Kâzım Kadri, *Hatıralarım*, İstanbul: İletişim Yay., 1991.

İttihat ve Terakkinin Son Yıllar, İstanbul: Nehir Yay., 1992.

Kabakçı, Enes, “Pozitivizmin Türkiye’ye Giriş ve Türk Sosyolojisine Etkisi” *Türkiye Araştırmalar Literatür Dergisi*, S. 11, 2008, Cilt 6, s.41-60.

Kabaklı, Ahmet, *Temellerin Duruşması*, İstanbul: T.E.V. Yay., 1993.

Kaçmazoğlu, H.Bayram, *Türk Sosyoloji Tarihi II: II. Meşrutiyetten Cumhuriyete*, Ankara: Anı Yayınları, 2003.

Kaçmazoğlu, Hacı Bayram, “ Türk Sosyologları Tartışma/ Kitabiyat” *TYB Akademi Dergisi*, S.9, 2013, s.202.

Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul:Boğaziçi Yay., 1998.

Kalman, Haydar, “Dünden Bugüne İttihat Terakki Zihniyeti”, *Diyalog Dergisi*, Bahar: 1998, 3-7.

Kansu, Aykut, *1908 Devrimi*. İstanbul: İletişim Yay., 1995.

Kaplan, Yaşar, *Siyaset Bilinci*, İstanbul:Denge Yay., İst., 1994.

Kara, İsmail, *İslamcıların Siyasi Görüşleri*, İstanbul: İz Yay., 1994.

Karabekir, Kâzım, *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, İstanbul: Emre Yay., 1993.

Karatepe, Őukrü, *Darbeler Anayasalar ve Modernleşme*, İstanbul:İz Yay., 1997.

Karatepe, Őukrü, *Tek Parti Dönemi*, İstanbul:Ağaç Yay., 1993.

Karpat, Kemal. H., *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul:AFA Yay., 1996.

Kızılçelik, Sezgin, *Sosyoloji Teorileri*, Konya, Yunus Emre Yayınları, 1994.

- Kongar, Emre, *Türk Toplum Bilimcileri*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2012.
- Kongar, Emre, *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, İstanbul: Cem Yay., 1976.
- Korlaelçi, Murteza, *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi*, İstanbul, İnsan yayınları, 1986.
- Mardin, Şerif, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, İstanbul: İletişim Yay., 1996.
- Mardin, Şerif, *Türk Modernleşmesi*, İstanbul: İletişim Yay., 1997.
- Mardin, Şerif, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İstanbul: İletişim Yay., 1995.
- Mardin, Şerif, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İstanbul: İletişim Yay., 1996.
- Mehmet Selahattin Bey, *İttihat ve Terakkinin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim*, İstanbul: İnkılap Yay., 1989.
- Mevlanazade Rifat, *31 Mart İhtilalinin Hikayesi*, İstanbul: Pınar Yay., 1996.
- Nişancı, Şükrü, "İttihat Terakki Politikalarında Pozitivizmin Etkisi ve Eleştirel Bir yaklaşım", *Bilgi Dergisi*, S. 19, 2009/2, s. 19-47.
- Öğün, Süleyman Seyfi, "Türk Siyasal Kültürü ve II. Cumhuriyet" *Türkiye Günlüğü Dergisi*, S. 20, 1992, s. 25-53.
- Parla, Taha, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları*, İstanbul: İletişim Yay., 1994.
- Prens Sabahattin, *Görüşlerim*, İstanbul: Buruc Yayınları, 1999.
- Şerif Paşa, *Bir Muhalifin Hatıraları*, İstanbul: Nehir Yayınları, 1990.
- Tanör, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul: YKY, 1998.
- Tatar, Taner, *Siyaset Sosyolojisi*, İstanbul: Turan Yay., 1997.
- Temo, İbrahim, *İttihat ve Terakki Anıları*, İstanbul: Arba Yay., 1987.
- Tezcan, Mahmut, *Sosyolojiye Giriş*, Ankara: 1993.
- Tibi, Bessam, *Boğazın İki Yakası*, (Çev. Sevinç Kabakçioğlu). İstanbul, 2000.
- Tunaya, T, Z, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, İstanbul: Arba Yay. 1995.

Turan, İlter, *Siyasal Sistem*, İstanbul: Der Yay.,

Türkkahraman, Mimar, *Türkiye’de Siyasal Sosyalleşme ve Siyasal Sembolizm*, İstanbul: Birey Yay., 2000.

Türköne, Mümtaz’er, *İslamcılığın Doğuşu*, İstanbul: İletişim Yay., 1994.

Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: Ülken Yay., 1979.

Volkan Gazetesi, (Haz. Ertuğrul Düzdağ). İstanbul: İz Yay., 1992.

Zurcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, (Çev.Y.S. Gönen). İstanbul: İletişim Yay., 1999.

Zurcher, Erik Jan, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, (Çev. N. Salihoğlu). İstanbul: Bağlam Yay. 1995.

EKLER

İTTİHAT VE TERAKKİ KRONOLOJİSİ

EK:1

İTTİHAT VE TERAKKİ KRONOLOJİSİⁱⁱ

- 3 Haziran 1889: İlerde İttihat ve Terakki olacak İttihat-i Osmani'nin İstanbul'da kurulması
- 20 Nisan 1891 : La Turqie Conteporaine dergisi Jön Türkler tarafından Paris'te basıldı.
- 1894 - "Hürriyet" adlı Jön Türk Gazetesinin Londra'da basılmaya başlanması.
- 1895- Meşveret gazetesinin Fransızca ekiyle beraber Paris'te yayına başlaması,
- 1896- Cenevre'de" Kanun- u Esasi" dergisinin yayınlanması, Cenevre'de "hakikat" dergisinin yayınlanması
- 4 Ocak 1896- "Mizan" gazetesinin Mısır'da ilk defa basılması
- 11 Nisan 1896- Osmanlı yönetiminin başvurusu üzerine Fransız hükümetinin "Meşveret" gazetesinin Fransa'da basım ve dağıtımının yasaklaması, Ahmet Rıza'yı sınır dışı etme kararı alması. Bu karar üzerine Fransa'da bir kısım yayın organları Ahmet Rıza Bey'e sahip çıkmış ve Fransız hükümeti geri adım atmak zorunda kalmıştır.
- 4 Temmuz 1896- Osmanlı hükümetinin İngiltere Hükümeti nezdinde girişimleri sonucu "Mizan" gazetesinin sahibi Mizancı Murat Mısır'dan Paris'e geçmek zorunda kaldı.
- 1897- Filipe'de "Muvazene" adlı gazetenin yayınlanması.
- 26 Şubat 1897- Jön Türk liderlerinden İbrahim Temo'nun Osmanlı tabiiyetinden çıkarak Romen tabiiyetine girişi.
- 27 Nisan 1897- İttihat ve terakki komitesi Merkezi'nin Paris'ten Cenevre'ye taşınması
- 22 Temmuz 1897- Osmanlı Devleti Paris Sefaretinin yurt dışına kaçan firarilerin yurda dönmeleri halinde bağışlanacaklarına dair tebligat yayınlaması.
- 9 Eylül 1897- Osmanlı yönetimine karşı Jön Türk hareketine katılmış yetmiş kişilik bir kafilenin Şeref Vapuru ile Fizan ve Trablusgarp'a sürgüne gönderilmesi
- 1 Aralık 1897- Cenevre'de "Osmanlı" dergisinin yayınlanması.

- 12 Aralık 1897- “ Meşveret” Brüksel’de çıkarmaya çalışan Ahmet Rıza Bey’in Osmanlı yönetiminin baskıları sonucu Belçika’dan sınır dışı edilmesi.
- 31 Mayıs 1898- Taşnaksutun adlı Ermeni örgütünün resmi yayın organı “Droşak”ın Abdülhamit karşıtı bütün güçleri ortak hareket etmeye çağırması
- 14 Temmuz 1898- Trablusgarp ve Fizan’da mahkûmlar için padişah tarafından af çıkarılması.
- 21 Ağustos 1898- Abdülhamit’e karşı muhalefetlerini yumuşatmaları karşılığında Abdullah Cevdet, İshak Sükûti, Tunalı Hilmi Beylere ömür boyu on ikişer lira maaş bağlanması.
- 1 Ekim 1898- Cenevre’de “Cür’et’in yayınlanması.
- 31 Ağustos 1899- İttihat ve Terakki Mısır şubesinin “Hakkı” yayınlaması,
- 5 Eylül 1899- Muhalefeti bırakmaları karşılığında Abdullah Cevdet ve İshak Sükûtinin sefaretlerin doktorluklarına atanacakları yolunda iradeyi seniye alınması,
- Ekim 1899- İttihat ve Terakkinin Yunanistan şubesince Pire’de “Seyf-i Hakikat” gazetesinin yayınlanması,
- Aralık 1899- Kıbrıs’ta “Feryat” ın yayınlanması,
- Aralık 1899- Abdülhamit’in eniştesi Damat Mahmut Paşa’nın iki oğluyla birlikte Avrupa’ya kaçarak muhalefete katılması,
- 1900- Mısır’da “Emel” ve “Havatır” adlı iki yeni derginin çıkması,
- 1900- Folkestone’da “Dolap” adlı yayının çıkması,
- 15 Haziran 1900- “Osmanlı” gazetesinin İsviçre’den Londra’ya taşınmak zorunda kalması,
- 1901- “Osmanlı” gazetesinde Abdülhamit’in dinen artık halife sayılmayacağı yolunda Merakeşli es-Seyyid Şeyh Muhammed El- Merakeşi’den alınmış bir fetvanın neşredilmesi,
- 1901- Londra’da “İstirdat” dergisinin yayınlanması,
- 10 Nisan 1902- Paris’te “Şura-yı Ümmete”, Mısır’da “Anadolu” dergilerinin yayınlanması,
- 1902- Jön Türklerin Paris’te dernekleşmeleri, Prens Sabahattin gurubuna ait “ Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet cemiyeti” ile Ahmet Rıza Bey’e ait “ İttihat ve Terakki Cemiyeti” bu yıl içinde örgütlenmişlerdir.
- 1903-Jön Türklerin önderlerinden İshak Sükûti’nin ölümü. İshak Sükûti, 1868 yılında doğdu. Tıbbiye tahsilini gördü. Abdullah Cevdet ile beraber Trablusgarp’a sürüldü. 1897 yılında onunla beraber Avrupa’ya kaçtı. 1899’da muhalefetten vazgeçerek Roma’daki Osmanlı elçiliğinde görev aldı. Sen Remo’da öldü.

1903- Mısır'da "Türk" dergisinin yayını,

1904- Cenevre'de "İttihat" dergisinin yayını,

1906- Paris ve Mısır'da "Terakki" dergisinin yayını,

Eylül 1906- Mustafa Kemal'in bir yıl evvel subaylardan oluşturduğu "Hürriyet ve Vatan cephesi" nin Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ne katılması,

1907- İngiltere ve Rusya'nın çıkralarını uyuşturarak anlaşma sağlamaları,

16 Eylül 1907- Mustafa Kemal'in Suriye'deki 5. Ordudan Makedonya'daki 3. Orduya atanması,

27 Eylül 1907- Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin birleşmesi,

1908- Cemiyet-i İlmîye-i Osmaniye'nin yayın organı "Beyan-ul Hak" dergisinin yayınlanması,

1908- Bu yıl içinde başlıca kadın dernekleri:

- Osmanlı Kadınları Terakki Perver Cemiyeti,
- İttihat ve Terakki Kadınlar Şubesi,
- Tealin-i Nisvan Cemiyeti. (Halide Edip tarafından kurulmuştur. İngilizce bilmek üyelik şartıdır. İngiltere'deki Türk Kadınları Muhibbi Cemiyeti irtibatlı çalışmışlardır.)
- Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyeti Hayriyesi,(Selanik'te kurulmuştur)

18 Ocak 1908/ Türk derneğinin İstanbul'da açılması, derneğin üyeleri arasında Prof. Gorlavski, Dr.Karaçun, Prof. Martin Hartman gibi ünlü şarkiyatçılar da bulunmuştur.

9 Haziran 1908/ İngiltere kralı 7. Edward ile Rus Çar'ı Nikola'nın Reva'da buluşması, bu buluşmada Osmanlı İmparatorluğunun paylaşılması planları konuşulmuştur.

22 Temmuz 1908/ M. Sait Paşa'nın 2. Meşrutiyet dönemi birinci sadrazamlığı,

23 Temmuz 1908/ 2. Meşrutiyetin ilanı 1908-1913 2. Meşrutiyetin çok partili dönemi, 1913-1918 yılları arasında da 2.Meşrutiyetin tek partili dönemi olarak bilinmektedir.

Ağustos 1908/ Fedakaran-ı Millet Cemiyeti'nin kuruluşu,

5 Ağustos 1908/ Mehmet Kamil Paşa'nın 2. Meşrutiyet dönemi birinci sadrazamlığı,

14 Eylül 1908/,Osmanlı Ahrar Fırkası'nın kuruluşu

Eylül 1908/ Osmanlı Kürt İttihat ve Terakki Cemiyetinin kuruluşu

1 Ekim 1908/ Kürt teavün ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşu

5 Ekim 1908/ Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi

- 6 Ekim 1908/ Avusturya-Macaristan hükümetinin Bosna-Hersek'i ilhak etmesi
- 6 Ekim 1908/ Giritlilerin Yunanistan'a bağlandıklarını ilan etmesi
- Kasım 1908/ İttihat ve Terakki'nin ilk kongresi, Selanik'te gizli olarak yapılmıştır
- Kasım-Aralık/2. Meşrutiyet döneminin ilk genel seçimleri
- 1909/ Osmanlı Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye (Osmanlı Kadınları Hayır Cemiyeti)'nin kuruluşu
- 6 Şubat 1909/ İbrahim Temo'nun önderliğinde Osmanlı Demokrat Fırkası'nın kuruluşu
- 14 Şubat 1909/ Hüseyin Hilmi paşa'nın 2.Meşrutiyet dönemi birinci sadrazamlığı
- 5 Nisan 1909/ "Volkan" gazetesi sahibi Derviş Vahdetin'in İttihat-ı Muhammedi Fırkasını kurması
- 7 Nisan 1909/ Gazeteci Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesi, İttihatçıların aleyhinde yazdığı için, kamuoyu İttihat ve Terakki'yi sorumlu tutmuştur.
- 12 Nisan 1909/ Rumi takvimle 31 Mart 1324 tarihinde cereyan eden ve hala sebepleri ve kimlerce tertip edildiği anlaşılamayan 31 Mart olayının meydana gelmesi
- 14 Nisan 1909/ Ahmet Tevfik Paşa'nın sadarete gelmesi
- 17 Nisan 1909/ Heyet-i Müttefika-i Osmaniye'nin kuruluşu
- 24 Nisan 1909/ Selanik'ten yola çıkan Mahmut Şevket Paşa kumandasındaki Hareket Ordusunun 31 Mart ayaklanmasını bastırmak için İstanbul'a girerek ayaklanmacıları kanlı bir şekilde bastırması
- 25 Nisan 1909/ İstanbul ve çevresinde sıkıyönetim ilanı
- 27 Nisan 1909/ 2. Abdulhamid'in, Meclis-i Ayan ve Meclis-i Mebusan'ın kararı ve Şeyh'ul İslam'ın fetvasıyla hal 'edilmesi
- 27 Nisan 1909/ Sultan Mehmet Reşat'ın tahta çıkması
- 5 Mayıs 1909/ Hüseyin Hilmi Paşa'nın 2. Meşrutiyet dönemi ikinci sadareti
- 7 Ağustos 1909/ Mehmet Talat Bey'in Dâhiliye Nazırı olması
- 17 Eylül 1909/ Musevilerden Selanik mebusu olarak seçilen Emanuel Karasu, Nesi Ruso ve Nesim Mazliyah'ın Siyonist davası için İttihatçılar nezdindeki girişimler, Ruso ve Mazliyah'ın meclis başkanlığına seçilmesini tebrik amacıyla ziyaretine gittikleri Ahmet Rıza Bey; Rusya'dan , Romanya'dan her taraftan Musevi göçüne hoşgörüyle baktıklarını, bunun ülke için de faydası olduğuna inandığını belirtmiştir. Haham başı Hayim Nahum'un kendisini ziyareti sırasında da sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa; Musevilerin Filistin'e

göçlerine yardımcı olacağını açıklamış ve Abdulhamid döneminde Musevilerin Filistin'e göçleri için konuşulmuş bütün yasakların kaldırılacağını açıklamıştır.

15 Ekim 1909/ Fransızca “Mecheroutiette” gazetesinin Paris'te yayınlanması

Kasım 1909/ İttihat ve Terakki'nin 2. Kongresinin gizli olarak Selanik'te yapılması

Kasım 1909/ Mutedil Hürriyet Pervan Cemiyeti'nin kuruluşu

Aralık1909/ Paris'te Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası'nın kurulması

1910/ Teali-i Vatan-ı Osmani Hanımlar Cemiyeti'nin Selanik'te kurulması

24 Ocak 1910/ İbrahim Hakkı Paşa'nın sadrazam olması

30 Ocak1910/ Osmanlı Ahrar Fırkası'nın kapanması, Parti 31 Mart olayına karıştığı gerekçesiyle ittihatçılar tarafından suçlanmış, takibe alınmış ve yargılanmıştır. Üyelerinin birçoğu Atina, Kahire ve Paris'e kaçarak yeni bir Jön Türk hareketi oluşturmaya çalışmışlardır.

21 Şubat 1910/ Ahali Fırkası'nın İstanbul'da kurulması

10 Mart 1910/ Ottoman American Company (Osmanlı-Amerikan Kalkınma Şirketi)'nin kurulması, şirketin en büyük projesi Chester Projesi adıyla bilinmektedir. Sivas'tan başlayacak bir hat, Harput, Diyarbakır, Bitlis ve Van Gölü'nün kuzey ya da güneyinden geçerek, bir bölümü Kerkük ve Süleymaniye'ye, bir bölümü de Ceyhan vadisinden geçerek Yumurtalık körfezine ve İskenderun'a uzanacaktır. Projeyi hükümete dayatılmış edenler özellikle ermeni mebuslar olmuştur. Proje gerçekleştirme imkânı bulamadı.

Haziran 1910/-Dr: Rıza Nur'un gizli teşkilat yöneticisi olduğu gerekçesiyle ittihatçılar tarafından tutuklanması.,

9 Haziran 1910- “ Sedayı Millet” gazetesi başyazarı ve Osmanlı Ahrar Fırkasının kurucularından Ahmet Samim Bey'in öldürülmesi.

Ahmet Samim Bey, İttihat ve Terakkiyi şiddetle eleştirmiş, sıkıyönetim mahkemelerinin gizli işkence usullerini açığa çıkarmış, Soma- Bandırma şimendifer imtiyazı üzerindeki suiistimalleri gazetede konu etmişti.

Ahmet Samim Bey'in katili bulunamamıştır. 1926 yılındaki İttihatçı yargılamalarında kendilerine bu konuda sorulmuştur.

Eylül 1910- İstanbul'da Osmanlı Sosyalist Fırkasının kurulması,

Ekim- Kasım 1910- İttihat ve Terakki'nin gizli olarak Selanik'te yapılmış 3. Kongresi,

1911- Teavün-ü İctimaiye Cemiyeti'nin İstanbul'da kurulması,

- 18 Ocak 1911- Meclis-i Mebusan'ın feshedilmesi,
- 3 Temmuz 1911/ Türk Ocağı'nın kuruluşu Türkçülük akımının ideologları tarafından kurulmuş, İttihatçı yöneticilerce desteklenmiştir.
- 23 Temmuz 1911- İttihat ve Terakki muhaliflerinden "Şehrah" gazetesi yazarı Zeki Bey'in bir suikast sonucu öldürülmesi, kamuoyu olaydan İttihat ve Terakkiyi sorumlu tutmuştur.
- 31 Ağustos 1911- Türk Yurdu Cemiyeti'nin İstanbul'da açılması,
- 23 Eylül 1911- İtalya'nın Trablusgarp halkının Osmanlı subayları tarafından aleyhlerine kışkırtıldığı gerekçesiyle Osmanlı Devleti'ne nota vermesi,
- 28 Eylül 1911- Trablusgarp Savaşı'nın başlaması,
- 30 Eylül 1911- M. Sait Paşa'nın 2. Meşrutiyet dönemi 2. Sadareti, 2. Meşrutiyet'ten beri 8.sadrazam değişikliğidir.
- 21 Kasım 1911/ İstanbul'da Hürriyet ve İtilaf Fırkasının kurulması
- 23 Kasım 1911/Mutedil Hürriyetperveran Fırkasının kendisini feshedip Hürriyet ve İtilaf Fırkasına katılması
- 23 Kasım 1911/ Ahali Fırkasının Hürriyet İtilaf fırkasına katılması, Muhalefet, İttihatçılara karşı bu partide gittikçe toplanmaktadır.
- Aralık 1911/ İttihat ve Terakkinin Selanik'te gizli olarak yapılmış 4. Kongresi,
- 11 Aralık1911/ İstanbul Mebusu ve Hariciye Nazırı Rıza Paşa'nın Londra Büyükelçiliğine atanmasıyla boşalan sandalye için yapılan ara seçim, Seçimi İttihatçılara karşı itilafçılar kazanmış ve bir süre sonra da meclis İttihatçılar tarafından feshedilmiştir.
- 1912/ "Mizan" gazetesi sahibi Murat Bey'in ölümü, 1853'te Tiflis'te doğdu. Eğitimini Rusya'da gördü. İstanbul'da Mülkiyede tarih öğretmenliği yaptı. Abdülhamid'e muhalefetinden dolayı bir süre Avrupa'da bulundu. 1896'da Paris'te, 1897'de Cenevre'de Mizan'ı yayınladı. Daha sonra Abdülhamid yönetimiyle anlaştı ve yurda döndü. İttihatçılar tarafından 31 Mart olayının kışkırtıcılarından sayılarak sürgün edildi. Daha sonra yurda döndü, fakat siyasal bir rol oynamadı.
- 1912/ Kürt Heyvi Talebe Cemiyetinin kuruluşu,
- Mayıs 1912/ Halaskaran'ı Zabitan Grubu'nun faaliyetleri, bu grubu, asker sınıfı içinde, İttihatçılara karşı olan subaylar oluşturmaktadır.
- 6 Mayıs 1912/ Arnavutluk isyanı,

- 3 Haziran 1912/ Hürriyet ve İtilaf Fırkasının ilk ve son kongresi,
- 5 Temmuz 1912/ Milli Meşrutiyet Fırkasının İstanbul'da kurulması,
- 22 Temmuz 1912/ Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın Sait Paşa'nın istifası ile boşalan sadaret koltuğuna oturması, 2. Meşrutiyet döneminin onuncu sadrazam değişikliğidir.
- 23 Temmuz 1912/ Sadrazam A. Muhtar Paşa'nın daha evvel konulmuş olan sıkıyönetimi kaldırması, Aradan bir ay geçmemiş sıkıyönetim tekrar ilan edilmiştir. Bu kez İstanbul vilayetleriyle Çatalca sancağı, Rumeli sıkıyönetim kapsamına alınmıştır. Bu sıkıyönetim uygulaması 1918 yılına kadar sürecektir.
- Ağustos 1912/ İttihat ve Terakkinin ilk kez açık olarak ve İstanbul'da yapılmış olan 5. Kongresi,
- 8 Eylül 1912/ Balkan savaşlarının Karadağ bölgesinde başlaması,
- 8 Ekim 1912/ Balkan Savaşları,
- 15 Ekim 1912/Osmanlı devleti ile İtalya arasında yapılan ve Trablusgarp ile Bingazi'yi İtalyanlara veren Ouchy(Uşi) Anlaşması,
- 30 Ekim 1912/ M.Kamil Paşa'nın 2. Meşrutiyet döneminde ikinci sadareti, (23 Ocak 1913 yılına kadar devam edecektir.)
- 8 Kasım 1912/ Yunanistan'ın Selanik'i işgal etmesi,
- 3 Aralık 1912/ Bulgarlarla mütareke anlaşmasının yapılması,
- Aralık 1912/ 2. Meşrutiyetin 2. Genel seçimi, tarihe "dayaklı, sopalı seçim" olarak geçmiştir. İttihatçıların 270 mebusuna karşılık, muhalifler ancak 15 mebus çıkarabilmiştir.
- Aralık 1912/ İstihkak-ı Milli Cemiyetinin kurulması, cemiyetin amacı, milli bir iktisat sistemi geliştirmek, yerli malların kullanımını yaygınlaştırmak ve yabancı malları boykot etmektir.
- 1913/ bu yıl içinde kurulmuş kadın dernekleri; - müdafaa-i Milliye Osmanlı Hanımlar Cemiyeti,
- Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan Cemiyeti (kadın haklarını savunma derneği), dernek şu konuları gündeme getirmeye çalışmıştır:
- Kadınların kıyafetini ıslah etmek,
 - Kadınları iş hayatına sokmak,
 - Kadınlar için özel okullar açmak, dergi, gazete çıkararak kadınları aydınlatmak,
- 23 Ocak 1913/ Babıali Baskını,

(Enver Paşa'nın liderliğindeki İttihatçı kadrolar ve taraftarları, M. Kamil Paşa'nın kabinesini basmışlardır. Olayda Harbiye Nazırı Nazım Paşa olmak üzere beş kişi hayatını kaybetmiştir. M. Kamil Paşa'ya zorla istifa verdirilmiş, yerine Mahmut Şevket Paşa sadrazam olmuştur.)

6 Mart 1913/ Balkan Savaşları içinde Yanya'nın düşüşü,

21 Mart 1913/ İstiklal ve İktisadi Milli Cemiyeti'nin İstanbul'da kuruluşu,

26 Mart 1913/ Arnavutluk'un bağımsızlığını ilan etmesi,

10 Nisan 1913/ Balkan Savaşları içinde İşkodra'nın düşüşü,

30 Mayıs 1913/ Balkan devletleri yapılmış olan ve Edirne'yi Bulgaristan'a bırakan Londra Anlaşması,

Haziran 1913/ Türk gücü Cemiyeti'nin İstanbul'da kurulması, Cemiyet İttihat ve Terakkinin gençlik örgütü gibi çalışmıştır.

Haziran 1913/ Edirne'nin geri alınmasından sonra Batı Trakya'ya girilmiş, merkezi Gümülcine olmak üzere garbi Trakya Muvakkat İslam Hükümeti kurulmuştur. Eylül ayında Bulgarlarla yapılan bir anlaşmanın gereği olarak Batı Trakya Bulgaristan'a bırakılmış ve bu hükümetin varlığına son verilmiştir.

12 Haziran 1913/ Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın bir suikast sonucu öldürülmesi,

Mahmut Şevket Paşa, Arap kökenli bir Osmanlı Subayıdır. 1882 de Harbiye'den mezun oldu. 1908 devresinden sonra 3. Orduya komutanlık etti. 31 Mart olayını bastırdıktan sonra Harbiye Nazırı ve 1.,2. Ve 3. Ordularının müfettişi oldu. 1912 yılında itilafçılar görevine son verdi. 23 Ocak 1913'te Babıali baskınından sonra sadrazam olmuştu.

13 Haziran 1913/ Sait Halim Paşa'nın sadarete gelmesi, 3 Şubat 1913'e kadar bu görevde kaldı.

29 Haziran 1913/ 2. Balkan Savaşı,

29 Haziran 1913/ Balkan Savaşını sona erdirmek amacıyla yapılmış İstanbul Anlaşması,

Ekim 1913/ İttihat ve Terakki Cemiyetinin 6. Kongresi, İstanbul'da yapılmıştır.

21 Ekim 1913/ Edirne'nin Bulgaristan'dan geri alınması, bu zafer Enver Paşa'nın kamuoyunda konumunu güçlendirmiştir.

24 Ekim 1913/ Kırklareli'nin düşmesi,

14 Kasım 1913/ Balkan Savaşlarını sona erdiren Atina Anlaşması,

Balkan savaşları, 1912 yılı Ekim ayı içerisinde başladı. Ordunun içindeki İtilafçı ve İttihatçı çekişme savaşı yeterince idare edilmediği şeklinde yorumlamaya neden oldu.

27 Aralık/ 1913/ Alman Genarali Liman VonSanders'in İstanbul'a gelmesi, iki gün sonra İstanbul'da bulunan 1. Kolordu kumandanlığına tayin edilecektir.

1914/ Aziz El- Mısri tarafından Arap Milliyetçi örgüt "El-Ahd" ın kurulması ve çalışmaları,

4 Ocak 1914/ Enver Paşa'nın Harbiye Nazırı olması,

Mayıs 1914/2. Meşrutiyet dönemi 3. Genel seçimi, seçimler tamamen İttihatçıların kontrolünde geçmiştir.

4 Mayıs 1914/ Köylü ve Bilgi Cemiyeti'nin İttihatçıların yan kolu olarak İstanbul'da kurulması,

28 Mayıs 1914/ Osmanlı Güç Dernekleri'nin İstanbul'da kurulması, Harbiye Nazırlığına bağlı resmi/özel bütün okullarda zorunlu kılınmış bir dernektir. Gençlerin savaş ortamına hazırlanması amaçlanmıştır. Teşkilat ve eğitimi için Almanya'dan uzmanlar getirilmiştir.

28 Haziran 1914/ Sırp İhtilal Komitesi üyesi GavriloPrinçip'in Avusturya-Macaristan veliahtı Arşidük Ferdinand'ı öldürmesi,

1/18 Temmuz 1914/ Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın Fransa'nın Akdeniz'de yapacağı askeri manevraları izlemek üzere Fransa'ya davet edilmesi, Osmanlı Devleti bu davetin Osmanlı Fransız ittifakına sebep olacağını düşünmüş, fakat bu hiçbir zaman gerçekleşmemiştir.

1 Ağustos 1914/ Almanya'nın Çarlık Rusya'sına savaş ilan etmesi,

2 Ağustos 1914/ Osmanlı Devletiyle Almanya arasında gizli ittifak anlaşması ve Osmanlı Ordusunun seferberlik ilanı,

6 Kasım 1914/ İstanbul'da Milli Türk Cemiyeti'nin kurulması,

11 Kasım 1914/ alman Amirali Souchon'unGoeben ve Breslau zırhlılarıyla Karadeniz'e girmesi ve Rus limanlarını topa tutması, bununla Osmanlılar fiili olarak savaşa girmişlerdir.

14 Kasım 1914/Padişah'ın İtilaf Devletlerine karşı bütün dünya Müslümanlarına "Cihat-ı Ekber" çağırısı,

23 Kasım 1914/ Şeyhülislamlık makamının "cihat" fetvası yayınlaması,

1915/ Asker ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti'nin kurulması,

- 27 Ocak 1915/ Liman VonSanders'in mareşallik rütbesi ile Osmanlı Ordusu Umumi Müfettişliğine atanması,
- 18 Mart 1915/ Çanakkale zaferi, boğazi geçmek isteyen İngiliz ve Fransız donanması, yedi büyük savaş gemisini kaybederek Limni'deki üssüne dönmek zorunda kalmıştır.
- 23 Mart 1915/ Alman Genarali Liman VonSander'in Çanakkale'yi savunacak 5. Ordunun kumandanlığına atanması,
- 1916/ Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi'nin kurulması,
- 16 Şubat 1916/ Rusların Erzurum'u işgali, 17 Nisan 1916/ İstanbul'da Genç Dernekleri'nin kuruluşu, Alman uzman VonHollf'un önerisi üzerine kurulmuştur.
- 21 Nisan 1916/ İstanbul'da Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti'nin kurulması,
- 3 Haziran 1916/ İstanbul'da Rusya'da Sakin Müslüman Türk Tatarlarının Haklarını Müdafaa Cemiyeti'nin kuruluşu, Derneği ZinetullahNuşirevan adında birisi kurmuştur. Daha sonra Türkiye Komünist Fırkası ve Halk İştirakiyyunFırkası'na girmiş ve aktif rol oynamıştır.
- 28 Eylül 1916/ İttihat ve Terakki Partisinin 7. Kongresi, Kongrede alınan kararlar önemli özellikler taşır. Vakıflara bağlı dini eğitim veren medreselerin kaldırılıp bütün okulların Maarif Nezareti'ne bağlanması, Şer'i Mahkemelerin Adliye Nezareti'ne devredilmesi kongre kararlarındandır. Bu yönleriyle laik uygulamalara başlangıç sayılabilecek özellikler taşır.
- 12 Eylül 1916/ İttihatçı fedailerden olan Yakup Cemil'in idam edilmesi, Yakup Cemil ittihatçı genç bir subaydır. Babıali baskınına katılmış ve Harbiye Nazırı Nazım Paşa'yı öldürmüştür. Daha sonra ittihatçılarla ters düşmüş, onlara karşı darbe hazırlıklarına girişmiştir. Darbe planı ortaya çıkarılınca sıkıyönetim mahkemesinde yargılanmış ve idam edilmiştir.
- 4 Şubat 1917/ M. Talat Paşa'nın sadrazam olması, (4 Ağustos 1918'e kadar sürecektir.)
- Ekim 1917/ İttihat ve Terakkinin 8. Ve son kongresidir.
- 2 Kasım 1917/İngiliz Dışişleri BakanıBalfour'un Siyonist Federasyonu Başkanı LordRothschild'a Filistin'de bir Yahudi Devletinin kurulmasına İngiltere'nin yardımcı olacağını bildirmesi, (Balfour Deklarasyonu)
- 7 Kasım1917/ Rusya'da komünist ihtilalin gerçekleşmesi,
- Aralık 1917/ İzmir'de Halka Doğru Cemiyeti'nin kuruluşu, Celal Bayar derneğin kurucuları arasındadır.

8 Ocak 1918/ ABD Başkanı Wilson'un 14 maddelik barış planını açıklaması, Planın 12. Maddesi Osmanlı Devleti ile ilgilidir: "Osmanlı İmparatorluğunun Türk olan kısımlarının egemenliği sağlanacak, ancak Türk olmayan milliyetlere bağımsız gelişmeler verilecektir. Çanakkale Boğazı devamlı olarak bütün milletlerin gemilerine açık olacak ve bu durum milletler arası garanti altına alınacaktır."

23 Şubat 1918/ Sultan Abdülhamid'in Beylerbeyi sarayında vefatı,

3 Mart 1918/ Brest-Litovsk Barış Anlaşmasının imzalanması, anlaşma hükümlerine göre Rusya, Kars, Ardahan ve Batum'u Osmanlı Devleti'ne geri verecektir.

3 Temmuz 1918/ Sultan Mehmet Reşat'ın vefatı,

4 Temmuz 1918/ Sultan Mehmet Vahdettin'in tahta çıkması,

6 Ağustos 1918/ Talat Paşa'nın 2. defa sadrazam olması, 2. Meşrutiyetten itibaren 15. Ve İttihat ve Terakki hükümetlerinin son sadrazamıdır.

24 Eylül 1918/ Türk-Bulgar sınırını tayin eden Berlin Protokolü'nün imza edilmesi,

30 Ekim 1918/ Mondros Ateşkes Sözleşmesinin imzalanması,(mütareke Dönemi)

4 Kasım 1918/ Tevfik Paşa Kabinesinin kurulması.

Sait Halim ve Talat Paşa kabinelerinin Meclis-i Mebusan'da sorguya alınması. En son 19 Aralık 1918'de eski şeyhülislam ve Meclis-i Ayan üyesi Musa Kazım Efendi'nin sorgulanmasıyla birlikte, her iki kabineden 14 kişinin sorgulanması yapılmıştır.

14 Kasım 1918/ İttihat ve Terakki Partisinin kendisini feshetmesi,

16 Kasım 1918/ Talat, Enver ve Cemal Paşaların yurt dışına kaçmaları,

10 Mart 1919/ Sait Halim Paşa ve arkadaşlarının İngilizler tarafından İstanbul'da tutuklanmaları,

27 Nisan 1919/ İttihat ve Terakki partisi yöneticileri ve kabinede bulunanların Divan-ı Harb-i Örfi'de yargılanmaları,

Mahkemesi Vicahen Yapılanalar:

Sait Halim Paşa,

Halil Bey,

Ahmet Nesim Bey,

İbrahim Bey,

Talat Bey,(Talat Paşa değil)

Rıza Bey,

Mithat Şükrü Bey,

Ziya Gökalp Bey,

Kemal Bey, Şükrü Bey,

Cevat Bey,

Atıf Bey,

Mahkemesi Gıyaben Yapılanlar:

Talat Paşa,

Enver Paşa,

Cemal Paşa,

Dr. Nazım,

Dr. Bahattin Şeker,

Dr. Rusuhi Efendi,

1921/ Talat Paşa'nın Berlin'de Ermenilerce öldürülmesi,(Talat Paşa, 1874'te doğdu, 1890'da İttihat ve Terakkinin ilk üyeleri arasında yer aldı. 2. Meşrutiyetten sonra İttihat ve Terakkinin tüm dönemlerinde Edirne mebusu seçildi. 1913-1917 yıllarında Dâhiliye Nazırlığı, 1917-1918'de Sadrazamlık yaptı. 16 Kasım 1918'de Almanya'ya kaçmıştı.

1921/ Mustafa Suphi'nin ölümü (Mustafa Suphi, 1883'te doğdu. 1908-1910 arası Paris'te öğrenim gördü. 1912 yılına kadar İttihat ve Terakkinin üyesi olarak kaldı. 1913'te Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinden sonra İstanbul'dan sürgün edildi. 1914'te Rusya'ya kaçtı. 1915'li yıllardan sonra Komünizmi benimsedi. 1918'de İslam İşbirliği Bolşevik Merkezi Komiserliğinde çalıştı.)

6 Aralık 1921/ Sait Halim Paşa'nın Roma'da Ermenilerce öldürülmesi. (Sait halim Paşa, Kahire'de doğdu. Vezir halim Paşa'nın oğludur. İsviçre'de Siyasal Bilimler, felsefe ve Hukuk eğitimi gördü. 1888'de Şura-yı Devlet başkanlığına seçildi. 1913'te Hariciye Nazırı, daha sonra Sadrazam oldu. Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesine karşı çıktı. Enver ve Talat Paşaların kendisine bilgi vermediğinden şikâyette bulundu. Mütareke döneminde yargılandı. 1919'da İngilizler tarafından Malta'ya sürüldü. 1921'de tahliye olmuş ve Türkiye'ye gelmesi kabul edilmediğinden Roma'ya yerleşmişti. Milliyetçilik ve

Türkçülük tezlerine karşı İslamcılığın savunuculuğunu yapmıştı. Bu alanda birçok eser vermiştir.)

22 Haziran 1922/ Enver Paşa'nın Kafkaslar bölgesinde Ruslar ile girdiği bir çatışmada öldürülmesi.

(Enver Paşa, 1881'de doğdu. 1906'dan itibaren İttihat ve Terakkinin önde gelen üyelerinden biri oldu. 1913 yılındaki Babıali baskınından sonra Harbiye Nazırı olunca, devletin en güçlü kişisi haline geldi. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin savaş siyasetini yöneten birinci kişi oldu. Savaşı kaybedince 1918 yılında Almanya'ya kaçtı. Oradan Moskova'ya geçti. 1921'de Anadolu'ya geçmeye çalıştıysa da Mustafa Kemal gelmesine izin vermedi. Sovyetlerdeki Türkleri birleştirme amacıyla iken, Kızıl Ordu tarafından öldürüldü.

21 Temmuz 1922/ Cemal Paşa'nın Tiflis'te Ermenilerce öldürülmesi,

26 Haziran 1926/ Mustafa Kemal'e İzmir'de suikast planlandığı gerekçesiyle, İstiklal Mahkemeleri'nin faaliyete geçmesi, (Çağdaş araştırmacılar, Mustafa Kemal'in bu olayı İttihatçılardan kurtulmak için fırsat olarak değerlendirdiğini kaydederler. İzmir ve Ankara yargılanmaları, İttihatçı kadrolardan kalan kısmının da tamamen tasfiye edilmesi hareketidir.)

27 Temmuz 1926/ İttihatçıların ileri gelenlerinden Kara kemal Bey'in yakalanacağını anlayınca intihar etmesi,

1 Ağustos 1926/ İstiklal Mahkemeleri'nin Ankara yargılanmaları,

26 Ağustos 1926/ İstiklal Mahkemelerinin İzmir'de yargılamalarının sonuçlandırılması, bu yargılamaları sonunda Maliye Nazırlığı 'da yapmış Cavit Bey, Dr.: Nazım, İsmail Canbolat, Hilmi ve Nail Beyler mahkeme sonunda idam edildiler.

İsmail Canbolat, 1880'de doğdu, Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin kuruculuğunu yaptı. 1912'de İzmir Mebusu, 1914'te Polis Şefi, 1915'te İstanbul valisi, 1916'da İstanbul Belediye Başkanı, 1918'de İsveç Büyükelçisi, ardından Dâhiliye Nazırı olmuştur.

1930/ Ahmet Rıza Bey'in ölümü, (1859'da İstanbul'da doğdu. Galatasaray Lisesinde okudu. Daha sonra Avrupa'ya gitti. Ziraat eğitimi gördü. 1908 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez Umumiliği'ne ve Osmanlı Parlamentosu'na üye seçildi. Bir ara meclis başkanlığı yaptı. Bu sıra İttihatçıların siyasetinin başlıca eleştiricisi oldu. Mütarekeden sonra Milli Blok oluşturmaya çalıştı lakin başarılı olamadı.

1931/ Türk Ocakları'nın kapatılarak yerine Halk Evlerinin açılması,

1932/ Abdullah Cevdet'in ölümü,(1869'da Arapkir'de doğdu. 1896'da Trablusgarp'a sürüldü. Sonra Avrupa'ya kaçtı. Cenova'da Osmanlı Gazetesi'ni çıkardı. 1899'da

yönetimden diplomatik bir görevi kabul etti. Yeniden eski faaliyetlerine başlayınca görevden alındı. 1904'ten sonra önce Cenova'da ardından Kahire'de İctihad'ı çıkardı. 1908'den sonra aynı dergiyi İstanbul'da çıkarmaya başladı. Toplam altmışaltı kitap yazdı ve çevirdi. Latin alfabesini savunan ilklere aittir.

1939/ İbrahim Temo'nun ölümü. (1865'te Ohri'de doğdu. 1899'da Gülhane Askeri Tıbbiyesinde göz hastalıkları üzerinde ihtisas yaptı. 1895'te Romanya'ya kaçtı. 1908'de 2. Meşrutiyet'in ilanı ile İstanbul'a geldi. Daha sonra İttihat ve Terakkiye karşı Demokrat Ahali Fırkasını kurdu. Bir süre sonra Romanya'ya dönmek zorunda kaldı. 1920'de Romanya senatosuna seçilmişti.)

1942/ Dr. Rıza Nur'un ölümü. (1879'da Sinop'ta doğdu. 1903'te Askeri Tıbbiyeyi bitirdi. İttihat ve Terakki Cemiyetine katıldı. 2. Meşrutiyet'in ilanından sonra Sinop mebusu seçildi. Kısa bir süre sonra İttihatçılardan ayrıldı. İttihatçı karşıtı hareketin önemli bir temsilcisi oldu. 1910 yılında tutuklandı. 1913'ten 1919'a kadar sürgün yaşadı. Son Osmanlı Mebusan Meclisine seçildi. 1920'de Ankara'ya geçti. Maarif(1920), Sıhhiye(1921-1923) vekili oldu. İkinci TBMM döneminin siyasetini sert bir dille eleştirdi. Mustafa Kemal'in şiddetli muhaliflerinden oldu. 1926'da ülkeyi terk etmek zorunda kaldı. 1938'de Mustafa Kemal'in ölümüyle tekrar yurda döndü.)

-
- Kronoloji için Faydalanılan Eser: *İttihat ve Terakkinin Son Yılları*, İstanbul: Nehir Yay., 1992.